

د تقلید شرعي حیثیت

مؤلف : شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ

ژباړن : مولوي عبدالهادي حماد

خپرونکی:
جامعه اسلاميه اشرفيه
اوله ناحیه کندهار افغانستان

Ketabton.com

دتقلید شرعی حیثیت

تالیف :

شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی حفظہ اللہ تعالیٰ

ژباړن :

مولوي عبدالهادي حماد

د کتاب ځانګړتياوې

د کتاب نوم :	د تقييد شرعي حيثيت
د مؤلف نوم :	شيخ الاسلام مفتي محمد تقى عثماني حفظه الله تعالى مولوي عبدالهادي حماد
ژباړن :	
چاپ کال :	۱۳۸۹ هـ ش
کمپيوټري چاري :	ژباړن
د چاپ شمېر :	زر ټوکه
خپرونکی :	جامعه اسلاميه اشرفيه
د لاسته راوړلو ځای :	مکتبه اشرفيه ارغ بازار کندهار افغانستان
اړيکي :	۰۷۰۰۳۲۸۵۰۴ ۰۳۰۲۰۰۲۹۲۶

فهرست

شمبره	موضوع	صفحه
۱	دپیل خبري	۱
۲	دتقلید حقیقت	۵
۳	یادونه	۸
۴	دتقلید دوه صورتونه	۱۶
۵	دتقلید ثبوت په قران سره	۱۷
۶	دتقلید دثبوت لپاره لومړی ایت	۱۷
۷	دتقلید دثبوت لپاره دوهم ایت	۲۱
۸	دتقلید دثبوت لپاره دریم ایت	۲۵
۹	دتقلید دثبوت لپاره څلورم ایت	۲۶
۱۰	دتقلید ثبوت په حدیث سره	۲۹
۱۱	داسحابانو ﷺ په وخت کي ددوی تقلید کول	۳۷
۱۲	داسحابانو ﷺ په زمانه کي شخصي تقلید	۵۰
۱۳	داسحابانو ﷺ دتقلید لومړی نظیر	۵۰
۱۴	داسحابانو ﷺ دتقلید دوهم نظیر	۵۴
۱۵	داسحابانو ﷺ دتقلید دریم نظیر	۵۷
۱۶	داسحابانو ﷺ دتقلید څلورم نظیر	۶۴
۱۷	څو بېلابېل مثالونه	۶۶
۱۸	شخصي تقلید ته اړتیا	۷۰
۱۹	دشخصي تقلید دلزوم یو څرگند مثال	۸۵

فہرست		
شمبرہ	موضوع	صفحہ
۲۰	دخلور مذہبونو تخصیص	۸۹
۲۱	دتقلید بیلایلی درجی	۹۶
۲۲	دعوامو خلکو تقلید	۹۷
۲۳	دجید او متبحر عالم تقلید	۱۰۸
۲۴	دتقلید دوہمہ درجہ	۱۰۸
۲۵	دمجتہد فی المذہب	۱۲۴
۲۶	دریمہ درجہ	۱۲۴
۲۷	دمجتہد مطلق تقلید	۱۲۶
۲۸	خلورمہ درجہ	۱۲۶
۲۹	پر تقلید باندي شکونہ او نیو کی	۱۳۱
۳۰	پہ قرانکریم کی دپلرونو او نیکہ کانو تقلید	۱۳۱
۳۱	داحبارو او رهبانو تقلید	۱۳۴
۳۲	دحضرت عدی بن حاتم ؓ حدیث	۱۴۱
۳۳	دحضرت عبداللہ بن مسعود ؓ سپڻڻی وینا	۱۴۴
۳۴	دمجتہدینو امامانو ویناوي	۱۴۶
۳۵	عام سری بہ خنگہ مجتہد پڻڻی؟	۱۵۲
۳۶	ایا تقلید کول عیب دی؟	۱۵۵

فہرست		
شمبرہ	موضوع	صفحہ
۳۷	شخصي تقلید او خواہش پرستی	۱۶۰
۳۸	تقلید او نوي پیدا سوي مسئلې	۱۶۲
۳۹	حنفي مذهب او په حدیث باندي عمل	۱۶۴
۴۰	امام ابوحنيفه رحمۃ اللہ علیہ او علم حدیث	۱۷۷
۴۱	په تقلید کي جمود	۱۸۳
۴۲	وروستی وړانديز	۱۸۷

تقریظ

نُحْمَدُه وَنُصَلِّيْ عَلٰی رَسُوْلِه الْكَرِيْم

درنو لوستونکو! څرگنده خبره ده ، چي څښتن تعالی ﷺ ټول انسانان په يو څېر نه دي پيدا کړي بلکي دخپل بې ساري حکمت پر بنسټ يې ځيني ځواکمن ، ځيني ناتوانه ، ځيني شتمن ، ځيني ناداره ، ځيني پوهان او ځيني ناپوهان پيدا کړي دي ، دا خبره بيخي جوتنه ده ، چي که ټول خلک په يو څېر سي نو ددې پراخي نړۍ چاري به دسختو ستونزو سره مخ سي ، همدا لامل دئ ، چي ددنيا په هر کونج کي ، دهر قوم ، دهرې سيمې ، دهر ټبر او هر دين عالمان مخکي وي پوښتل کيږي او ناپوهان په پسي وي دپوهانو څخه پوښتني کوي ، داچي داسلام دين حق دئ ، په رشتينولۍ کي يې هيڅ شک نسته او ددې دين دپلي کېدو لپاره علماء لوی مسؤليت لري ، چي عام خلک پوښتني ځني وکړي او دوی جوابونه ورکړي او ددې دين بقا هم ددې لاري څخه کېدای سي ځکه ټول خلک علماء نه دي او نه جوړېدای سي ، داچي د علماء پر خبرو باندي بايد څومره اعتماد وسي او د مذهب تقلید بايد په څه ډول وسي؟ او دمدرسې دريز هم تل دخپلو مسلمانانو وروڼو چوپړ په اخلاص تر سره کول دئ نو يې وغوښتل ، چي په دې اړه باندي څه تحقيقات او څېړني وکړي ، ددې هڅي په پايله کي داشرفيې مدرسې دتاليف او ترجمې دځانگي يو تن غړي مولوي عبدالهادي حماد دهند دنيمي وچي دجديد عالم شيخ الاسلام مولانا مفتي محمد تقی عثمانی حفظه الله تعالی په اردو ژبه کتاب پښتو ته ترجمه کړ ، چي په ياده موضوع کي يې په زړه پوري څېړنه

کړې وه ، یاد کتاب تر ژباړې وروسته تالیف او ترجمې دڅانګې غړو وکاتې ، تر کتنې وروسته جوته سوه چي نوموړی کتاب په ښه معیار دئ او په ښه معیار ژباړل سوی دئ ، داچي زموږ له انده ددې کتاب ګټې ښې دي نو ځکه یې دتائید ترڅنګ ټولني ته وړاندې کوي او هیله کوي ، چي الله ﷻ یې دټولو مسلمانانو لپاره داستفادې وړ وګرځوي .

وبالله التوفیق

داشرعېي مدرسې دتالیف او ترجمې څانګه

دتالیف او ترجمې دڅانګې اراکین	
نوم	دنده
مولوي محمدرسول صاحب	عمومي رئیس
شیخ الحدیث مولوي عبدالرحیم صاحب	رئیس دارالافتاء
مولوي سید احمد غفوري	نائب دارالافتاء
مولوي مجاهد صاحب	نائب مهتمم
مفتي گل احمد صاحب	عضو دارالافتاء
مولوي سید احمد صابر	مدرس وعضو دارالافتاء

دريک خبري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله نعمده وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى..

څرگنده خبره ده ، چي دتقليد په اړه دومره ليکني سوي دي ، چي زما لپاره ددې فکر هم نه سي کېدای ، چي زه دي په دې اړه څه زياتوني وکړم ، له نېکه مرغه دهمدې موضوع يعني دتقليد د موضوع اړونده ديوي رسالې اسباب او توکي په ناڅاپي او قدرتي ډول سره برابر سوه ، ځکه په ۱۹۶۳م سنه کي زما څخه دفاران مياشتنۍ مجلې مسئول مدير بناغلي ماهر القادري په کراچي کي دتقليد اړونده يو مضمون دوخت دارتيا له امله وغوښتی ، خو ما په يا سره جواب ورکړ ، يعني خوبه مي نه وه ، چي مضمون دي دتقليد په موضوع کي ورکړم ، ځکه ما غوښته ، چي دپلار پر پل باندي پل کښېږدم او په خپل ژوند کي داخلافي مسائلو څخه لاس پر سر سم بيا مي بېرته فکر وکړ ، چي کاشکي يو داسي مضمون وليکم ، چي دتقليد موضوع په داسي بڼه پکښي څرگنده سي ، چي ديوه اړخه يې هغه اصلي حقيقت څرگند سي او دبله اړخه دامضمون په داسي بڼه وي ، چي ددعوت رنگ ولري يعني داچي هغه کسانو ته دعوت سي ، چي هغوی اخلافي مسائلو ته لمن وهي او يو له بله کافران سره وايي يعني داچي يو يوه ته کافر وايي او بل ، بل ته کافر وايي ، لنډه داچي يو مضمون مي وليکي او دکراچي څخه خپرېدونکي مياشتنۍ مجلې - فاران ته مي ورکړ ، نوموړی مضمون دلومړي ځل لپاره په کال ۱۹۶۳م کي خپور سو ، له نېکه مرغه ياد مضمون روڼ آندو

زيات خوښ کړ، آن تردې، چې د هندوستان او پاکستان څخه زياتو خپرېدونکو مجلو خپور کړ. بله خبره لادا وه، چې په جوناګړ کي مسلمانانو زما دغه مضمون د يوې بيلي رسالې په بڼه چاپ ته وسپاري او بيا يې نشر کړ. که څه هم زما دغه مضمون په داسي ډول ترتيب سوی وو، چې هيڅ دمنظرې او مقابلي بڼه يې نه درلوده، خو کوم ملايان صاحبان، چې د تقييد څخه مخالف وه هغوزما پر ليکنه باندي پوره نيوکي پيل کړې په ځانګړي ډول په دوی کي حضرت مولانا محمد اسماعيل سلفي صاحب زما د ليکنې په رد کي خپله يوه ليکنه په الاعصام اونيزه کي په ديارلس برخو کي خپره کړه بيا يې خپله دغه ليکنه دخپل

کتاب (تحريک ازادي اور شاه ولي الله کی ماعی) - برخه وګرځول، خبره دا وه

، چې يو کتاب د (التحقيق في جواب التلقيد) په نوم يو نشر سو، نوموړی کتاب د يوه داسي چا ليکنه وه، چې دخلورګونو مذهبونو امامانو ته د دې نسبت کوي، چې شريعت دوی د ځانه جوړ کړی دی او کوم څوک، چې د دوی تقليد کوي هغه کافران دي، همدا ډول اسلامي فقه ته د يوه داسي فن په سترګه ګوري، چې د ځان څخه جوړ سوی وي د قرآن او حديث څخه چټل سوی نه وي. بله خبره داده، چې د حيدرآباد د دکن سيمي څخه هم په مياشتنۍ کي پردې موضوع باندي يوه څېړنه راغله، چې غالبا دغه مجله به البيان مجله وه خو داچي مناظره کول او د چا سره مباحثه کول زما عادت نه وه نو ځکه مي تر ديارلس کلونو پوري د تقييد پر موضوع باندي هيڅ نه وليکل، دا، چې زما لومړۍ ليکنه دنظر څښتنانو او روڼ آندو زياته خوښه کړې وه نو د دوی هيله دا وه، چې دا مضمون دي دلته په پاکستان کي هم دهندوستان په څېر په کتابي شکل چاپ او خپورسي، ما وغوښتل، چې د دوی دغه غوښتنه

پوره کړم نو ځکه مي دهغه ليکني د چاپ اراده وکړه کومه ، چي ما لومړۍ په فاران مجله کي خپره کړې وه البته زما په آند ما اړينه وگڼل ، چي دا ليکنه د دوهم ځل لپاره تر نظر تېره کړم خو بڼه تحقيقاتي ليکنه سي او کومي نيوکي ، چي زما پر ليکنه سوي دي هغه هم تر نظر تېري کړم او بيا جوابونه ورته ووايم ، لنډه داچي دا کار مي وکړ او دا کتاب ځني جوړ سو کوم ، چي ستاسو په لاس کي دۍ خو داچي مناظره ، مباحثه ، سوال او جواب کول زما عادت نه دي نو ځکه ما ، چي دکومو نيوکو جوابونه ويلي دي دنيوکه کونکو نومونه مي دخو اړينو ځايونو څخه پرته نه دي ياد کړي او اوس هم دا وایم ، چي دا کتاب د مناظرې او مباحثې کتاب نه دۍ بلکي دا د تقلید د علمي مسئلي څېړنيز کتاب دۍ ددې کتاب اصلي موخه داده ، چي دمسلمان امت دلوی اکثریت تگ لاره واضحه کړي ، هغه لويه ډله ، چي تل يې دامامانو تقلید کړی دۍ ، همدا ډول په دې کتاب کي د تقلید اړونده دافراط او تفريط ترمنځ منځگړې لاره بيان سوې ده هغه لاره ، چي د اهل سنت والجماعت زيات علماء پر روان دي ، نو ځکه مي وټولو خلکو ته هيله داده ، چي دې کتاب ته د مناظرې د جذبې او رخې په سترگه نه گوري بلکي دې کتاب ته دي د تقلید دمسلې ديوه څېړنيز کتاب په سترگه وگوري او بيا دي دا کتاب مطالعه کړي .

وروستی خبره داده ، چي په معاصر وخت کي دغير مقلیدنو ، متجددينو او اباحت خوښو انسانانو په امامانو پسي خورا ډيري خبري دځانه تړلي دي ، زه اميد لرم ، چي دا کتاب به ددوی د شبهاتو په ليري کولو کي هم رول ولري او گټه به ورته وکړي ، الله ﷻ ته مي دعا داده ، چي زما دغه کوچنۍ هڅه او زيار دي د قبوليت په لورونه ونازوي او الله ﷻ ددې رسالې څخه عامو مسلمانانو ته گټه او نفعه ورسوي . آمين

وما توفیقی الا بالله وعليه توكلت واليه انیب.

احقر محمد تقی عثمانی خادم دارالعلوم کراچی ۱۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله حمده وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

د تقلید حقیقت

درنو لوستونکو! داچي داسلام اصل دعوت دیوه الله ﷻ داطاعت لوري ته رابلل دي، ددې څخه هیڅوک انکار نه سي کولای او داچي دمحمد رسول الله ﷺ اطاعت کول هم لازمي دی داځکه، چي رسول الله ﷺ په خپله ژبه او فعل سره دالله ﷻ داحکامو ترجماني کړې ده، داچي کوم شی حلال دی؟، کوم شی حرام دی؟، کوم شی جایز دی؟ او کوم شی مستقل بالذات (بلا واسطه) ناجایز دی؟ په دې ټولو کي باید دیوه الله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت وکړل سي، دالله ﷻ او درسول الله ﷺ پرته دبل چا اطاعت هیڅ جواز نه لري او که څوک دبل چا اطاعت کوي، بل څوک مستقل بالذات (بلا واسطه) پوره مطاع گڼي داسي څوک په یقیني ډول داسلام ددایرې څخه وتلی دی نو ځکه پرهر مسلمان باندي په کلکه لازمي ده، چي دقرآن او حدیث پیروي وکړي او څه، چي قرآن او حدیث ورته وایي همدغسي عمل وکړي، خو پاته دي نه وي، چي په قرآن کریم او حدیث کي ځیني داسي څه سته، چي یو لږ تعلیم لرونکی کس هم په پوهېدای سي لکه لاندنی آیت:

وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا..... (۱)

ژباړه: په تاسو کي دي ځیني ستاسو دځینو غیبت نه کوي.

۱: حجرات، ایه ۱۲

هرڅوک ، چي يوازي په عربي ژبه پوهيږي هغه په پورتنې مطلب پوهيږي ، ځکه په پورتنې مطلب کي نه څه ناڅرگندتيا سته او نه کوم بل شرعي دليل سته ، چي ورسره ټکرو وي له همدې امله دپورتنې مطلب په ثبوت کي هيڅ شک نسته.

همدا ډول در رسول الله ﷺ په لاندنۍ وينا باندې لږ تعليم لرونکی کس ، چي يوازي په عربي پوهيږي هم پوهېدای سي :

﴿لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ﴾

ژباړه : عربي پر عجمي باندې کوم فضيلت نه لري.

در رسول الله ﷺ په پورتنۍ وينا کي هيڅ ناڅرگندتيا نسته او نه کوم مشکل پکښي سته کوم څوک ، چي يوازي په عربي ژبه پوهيږي هغه دپورتنې حديث په مطلب په اسانۍ سره پوهېدای سي .

دپورتنۍ خبري بالعکس داسي آياتونه او حديثونه هم سته ، چي معناوي يې څرگندي نه وي بلکي يو ډول ناڅرگندتيا پکښي وي ، هرڅوک نه په پوهيږي ، ځکه په ښکاره يوه معنا ورکوي ، خو په حقيقت کي يې بله معنا وي ، ددې سره داسي احکام هم سته ، چي دقرآنکریم دکوم بل آيت او يا کوم بل حديث سره تعارض لري يعني داچي په يوه آيت کي يو حکم ثابت وي خو په حديث کي بيا داسي خبره سوې وي لکه ددغه حکم په خلاف ، چي وي دمثال په ډول په لاندني آيت کي الله ﷻ فرمايي :

وَأَلَمْ تَطْلُقْ يَتْرَبَّصْ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ..... (۱)

ژباړه: کومي ښځې، چي طلاقي کړل سي هغوی دي درې قروء انتظار وکړي (نور مړونه دي نه کوي).

په پورتنی آیت کي دطلاقي سوي ښځې لپاره درې قروء دعدې اندازه ښودل سوې ده، داچي قرء څه ته وايي؟ بايد ووايو، چي قرء په عربي ژبه کي په لاندي دوو معناوو استعمالیږي:

۱: قرء معنا حیض (دښځي میاشتني ناروغي)

۲: قرء معنا طهر (يعني دښځي هغه شپې او ورځي، چي ښځي ته پکښي میاشتني ناروغي نه وي).

اوس نو که قرء دحیض په معنا کړو نو دطلاقي سوي ښځي عده درې حیضه کېږي يعني داچي ښځه به درې حیضه دمېړه په کور کي عده تېروي بيا کولای سي، چي بل مېړه وکړي او يا دپلار کورته ولاړه سي. که قرء دطهر په معنا سي نو دطلاقي سوي ښځي عده درې طهره کېږي اوس نو موږ ته سوال پيدا کېږي، چي موږ په کوم يوه عمل وکړو؟ يعني داچي دطلاقي سوي ښځي عده به درې طهره وي او که به درې حیضه وي؟

په بل حديث کي راځي:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ لَمْ يَذَرِ الْمُخَابَرَةَ فَلْيَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. (۱)

ژباړه: دجابر بن عبد الله رضي الله عنه څخه روايت دی چي در رسول الله ﷺ څخه مي واورېدل: چا که مزارعت نه پرېښودئ دالله ﷻ او دهغه در رسول ﷺ له لوري دغه کس ته دجنگ اعلان دی.

۱: ابوداود ج ۹ ص : ۲۵۶ ، باب في المخابرة ورقم الحديث : ۲۹۵۷ ط: المكتبة الشاملة

پورته حديث ته که وکتل سي نو د مزارعت منعه پکښې راغلې ده حال داچې مزارعت ډېر ډولونه دي، دامعلومه نه ده ، چې د مزارعت ټول ډولونه ناجايز دي؟ او که کوم خاص ډول مزارعت ناجايز دى؟ ، که خاص ډول مزارعت ناجايز وي نو دا نه ده معلومه ، چې کوم ډول يې جايز نه دى؟.

يادونه : مزارعت دې ته وايي ، چې يو څوک خپله محکه په کښت باندي وبل چاته په يوه ټاکلې برخه ورکړلې لکه ، چې په نيمايي يې ورکړي ، يا يې په دوهمه ورکړي ، يا يې په دريمه ورکړي او داسې نور . په بل حديث کي راځي :

من كان له امام فقرة الامام له قراة

ژباړه : کوم چا لره ، چې امام وي نو دامام قرئت دده لپاره هم کفايت کوي .

دپورتني حديث څخه معلومېږي ، چې کله مقتدي په امام پسي ولاړ وي نو دامام قرئت دمقتدي لپاره کفايت کوي او مقتدی بايد چوپ ودرېږي . خو په بل حديث کي بيا ددې حکم خلاف خبره ثابتېږي ځکه رسول الله ﷺ فرمايي :

لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ (۱)

ژباړه : هغه چا ، چې په لمانځه کي سورة فاتحه نه وي لوستې دهغه کس لمونځ ، لمونځ نه دى يعنې لمونځ يې نه صحيح کېږي .

دپورتني حديث څخه ثابتېږي ، چې الحمد لله ويل لازمي کار دى بايد وويل سي اوس نو که پورته دواړه حديثونه په نظر کي ونيول سي انسان

۱: بخاري، ج: ۳، ص: ۲۰۴ ورقم الحديث ۷۱۴

ته سوال پیدا کېږي، چي په کوم حدیث عمل وکړل سي؟ ایا په لومړي حدیث عمل وکړل سي او که په دوهم حدیث عمل وکړل سي؟ که په دوهم حدیث عمل وکړل سي نو دا نه ده معلومه، چي د دوهم حدیث حکم یوازې منفرد او امام ته متوجه دی مقتدی ځني استثناء دی او که په لومړي حدیث عمل وکړل سي هلته هم نه ده معلومه، چي د قرئت څخه د الحمد لله پرته نور قرائت مراد دی خو په هر صورت ناڅرگندتیا موجوده ده تعارض موجود دی.

تاسو ولیدل، چي د قرآن او حدیث څخه دا حکامو په را ایستلو او چنلو کې څومره مشکلات سته اوس نو کله، چي موږ د قرآن او حدیث څخه احکام را باسو او د پورته په ډول ټکرونه او تعارضونه مخته راسي په داسي حال کې نو موږ د دوي لاري لرو لومړی داچي موږ په خپل فکر او بصیرت باندې یو ډول فیصله وکړو یعنې داچي د تعارض په وخت کې موږ وگورو، چي کوم لوری زموږ په آند باندې غوره او ښه وبلل سو پر هغه لوري باندې پرېکړه وکړو، دوهم داچي موږ وگورو، چي زموږ پخوانیو سترو او مخورو علماوو د داسي ټکر ځایونو څخه کوم مطلب اخیستی دی، ښکاره خبره ده، چي زموږ په پخواني سترو او مخورو علماء خامخاتر موږ زیات پوهېدل، خامخا د دغسې ځایونو په مطلب تر موږ ښه پوهېدل او داسي نظریې ځني اخیستلای سواي، چي غالباً حق به وای، همدا ډول کوم علماء، چي د لومړي پېړۍ علماء وه دهغو بصیرت په قرآن او حدیث کې زیات و، نو که پر حقیقت باندې پرېکړه وسي، د عدل او انصاف څخه کار واخلستل سي، نو دا خبره یقیني ده، چي په پورته دوو لارو کې لومړی لاره سخته خطرناکه ده او دوهمه لاره د احتیاط لاره ده.

بله خبره دا هم ده ، چي موږ نه دا چي د تواضع او عاجزۍ له امله دا خبره کوو بلکي يقيني خبره ده څوک بېخي ځني منکر کېدای نه سي ، چي موږ په علم ، پوهه ، دیانت ، تقوا ، فهم ، ذکاوت ، دین ، پرهېزگاری او داسي نور کي د پخوانیو مخورو علماوو په پرتله ، چي په لومړیو پېړیو کي تېر سوي دي - بېخي خالي لاس یو بلکي په هر اعتبار سره دهغو په پرتله هیڅ په لاس کي نه لرو ، آن تردې ، چي زموږ او دهغو ترمنځ بېخي تناسب نه سي کېدای ځکه هغه علماء په لومړیو پېړیو کي تېر سوي دي په داسي پېړیو کي تېر سوي دي ، چي د قرآن کریم دنزول وخت ته نژدې وه نو ځکه په قرآن باندې د دوی پوهاوی اسانه وه او بالعکس موږ د رسالت دوخت څخه خورا ډېر لیري یو ، دومره لیري یو ، چي د قرآن دنزول چاپېریال ، دهغې زمانې د ژوند کولو طریقه او دخبرو کولو بڼه په صحیح ډول تصور کول او په کټ مټ ډول تصور کول ډېر گران کار دی ، صحیح پوهاوی خو لا ایسته پرېږده ، د پورته خبرو په نظر کي نیولو سره که یو کس د قرآن په هغه مسئلو کي ، چي سختي پېچلي وي او یا په خپل منځ کي تعارض سره ولري نو ددې پر ځای ، چي پر خپل فهم او نظر باندې اعتماد وکړي د پخوانیو او مخورو علماوو پر لاره باندې ولاړ سي هغو ، چي د دغه مسئلو اړونده څه نظر ورکړی وي نو دغه دخپل نظر پر ځای باندې دهغو لاره تعقیب کړي همدې ته تقلید وایي او موږ ویلای سو ، چي فلاني کس د فلاني عالم تقلید وکړ ، همدا د تقلید حقیقت دی.

که ، چیري ما تاسو ته هغه څه رسولي وي ، چي زما په زړه کي و او تاسومي په پوه کړی یاست نو تاسو به پوه سوی یاست ، چي دیوه مجتهد تقلید ته هغه وخت احتیاج پیدا کېږي ، چي د قرآن او حدیث څخه په یوه مسئله را ایستلو کي څه اشکال او گران والی پروت وي په حکم

پوهېدل یې گران وي ، دغه اشکال یا خو د قرآن او حدیث په لفظ کې پروت وي ، چې لفظ څو معنا وي لري هر کس ته نه معلومېږي ، چې ددې لفظ څخه کومه معنا مراد ده او یا داچې د یادي مسئلې د حکم په دلایلو کې تعارض او ټکر پروت وي .

د قرآن او حدیث کوم احکام ، چې قطعي دي یعنې یقیني دي ، څه اشکال ، ناڅرگندتیا ، گرانوالی او تعارض پکښې نه وي په داسې مسئلو کې دهیڅ مجتهد یا عالم تقلید ته اړتیا نسته لکه ، چې مشهور حنفی عالم علامه عبدالغني نابلسي رحمۃ اللہ علیہ فرمایلي دي :

فالامر المتفق عليه المعلوم من الدين بالضرورة لا يحتاج الى التقليد فيه لاحد الاربعة كفرية الصلوة والصوم والزكاة والحج والسرفه والغصب واما اشبه ذلك والامر المختلف فيه هو الذي يحتاج الى التقليد فيه . (۱)

ژباړه : د دين هغه مسئلې ، چې د ټولو پراتفاق دى لکه دلمانځه ، روژې ، زکاة او حج فرضوالی ، يا دغلا ، غصب او داسې نور حراموالی په داسې مسئلو کې دخلورگونو مذهبونو تقلید ته هیڅ اړتیا نه سته ، هغه مسئلې ، چې اختلاف پکښې وي په هغو کې تقلید ته اړتیا سته .

علامه خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي :

واما الاحکام الشرعية فضرمان : احدهما يعلم ضرورة من دين رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم كالصلوة الخمس والزكاة وصوم شهر رمضان والحج وتحريم الزنا شرب الخمر وما اشبه ذلك فهذا لا يجوز تقليد فيه لان الناس كلهم يشتركون في ادراكه والعلم به فلامعنى للتقليد فيه وضرب آخر لا يعلم الا بالنظر والاستدلال كفروع العبادات والمعاملات والفروع والمناكحات وغير ذلك من الاحكام فهذا يسوغ في التقليد بدليل قوله تعالى : ﴿ فاسئلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون ﴾ ولانا لم نمنعنا التقليد في هذه المسائل التي هي من فروع الدين لاحتاج كل

۱: خلاصة التحقيق في حكم التقليد والتلفيق ، ص : ۴ ط : المكتبة الشيق استنبول .

احد ان يتعلم ذالك وفي اثياب ذالك قطع عن المعاش وهلاك الحرث والمأشيه فوجب ان يسقط. (۱)

ژباړه: شرعي احكام دوه ډوله دي: يو يې هغه دي، چي څرنگوالي يې په دين كي ښكاره وي لكه پنځه گوني لمونځونه، روژه نيول، حج كول، دزنا او د شرابو حراموالی او داسي نور په داسي احكامو كي تقليد كول نه دی جايز ځكه ټول خلك ددغه شيانو په پوهاوي او علم كي سره شريك دي په داسي شيانو تقليد كول بې معنا كار دی. دوهم ډول يې هغه مسئلې دي، چي دنظر او استدلال پرته نه معلومېږي لكه د عباداتو، معاملاتو، نكاح او داسي نورو فرعي مسئلې په داسي مسئلو كي تقليد كول جايز دی ځكه الله ﷻ فرمايي: كه تاسو نه پوهېدلست نو د علماوو څخه پوښتنه وكړئ، په داسي گرانو مسئلو كي موږ تقليد نه منعه كوو ځكه كه تقليد منعه كړو نو پر هر سړي باندي به لازمه سي، چي نوموړي مسئلې په څېړنيز ډول زده كړي او كه دا كار پر هر چا باندي واجب وگرځول سي د ژوندانه ټولي چاري به ودرېږي، ژوند كول به گران سي، فصلونه او حيوانات به لمنځه ولاړ سي، همدا وجه ده، چي پر هر چا باندي پورتنی وجوب نسته.

حكيم الامت مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه فرمايي:

مسئلې درې ډوله دي: يو ډول هغه مسئلې دي، چي نصوص په هغو كي متعارض وي، دوهم هغه ډول مسئلې دي، چي په هغو كي نصوص متعارض نه وي مگر دزياتو معناوو او وجوهاتو احتمال لري، دريم هغه مسئلې دي، چي نه نصوص پكښي متعارض وي او نه زياتي معناوي

۱: الفقيه والمتفقه، للخطيب البغدادي رحمته الله عليه ج: ۲ ص: ۶۷ و ۶۸ ط: دارالافتاء سعودييه رياض، سنه ۱۳۸۹ هـ ق

او احتمالات لري. په لومړۍ قسم کې، چې تعارض موجود وي مجتهد ته د اجتهاد اړتیا ده او مقلد ته د تقلید اړتیا ده، دوهم قسم ته ظني الدلالت ویل کېږي دا چې په دوی کې دیوه احتمال تعین کېږي نو بیا هم اجتهاد او تقلید ته اړتیا سته او دریم قسم ته قطعي دلایل ویل کېږي په دغه قسم کې نه اجتهاد جایز دی او نه تقلید جایز دی.^(۱)

د پورتنیو خبرو په نظر کې نیولو سره دا خبره معلومېږي، چې دیوه امام د تقلید څخه مطلب دا نه دی، چې نوموړی امام خپله داسې څوک دی، چې وجوباً دې یې تقلید وسي او یا دې واجب الطاعت ورته وویل سي او اتباع دې یې وسي او یا دې نوموړي امام د شریعت جوړونکی، شارع او د دین د قانون جوړونکی وبلل سي، په هره خبره کې دې دده پیروي واجب وگڼل سي بلکې ددې مطلب دادی، چې اصلاً پیروي د قرآن او حدیث ده دا چې په پېچلو مسائلو کې په قرآن او حدیث باندې پوهاوی گران کار دی او دغه امام د دغه پېچلو مسائلو حل او د قرآن او حدیث صحیح تعبیر په خپل ژور فکر باندې کړی دی نو د دغه امام پر تعبیر باندې او د مسئلو پر حل باندې اعتماد وکړل سي همدا لامل دی، چې په څرگندو او یقیني مسئلو کې تقلید نه دی لازم، ځکه په هغه ځای کې د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ د اطاعت کولو مقصد د تقلید پرته په اسانۍ سره لاسته راوړل کېدای سي.

لکه مخکې، چې مو وویل، چې کله دامام تقلید وکړل سي نو امام ته یوازې شارح ویل کېږي او بالذات واجب الاتباع نه دی همدا دا خبره

^(۱) الاقتصاد في التقليد والاجتهاد ص: ۳۴ ط: دهلي، د دیارلسمې شېبې په جواب

کې.

خپله د تقلید په تعریف کي داخله ده ځکه علامه ابن الهمام رحمته الله علیه او علامه ابن نجیم رحمته الله علیه د تقلید د تعریف په هکله داسي فرمایي:

التقليد العمل بقول من ليس قوله احدى الحجج بلا حجة منها (۱)

ژباړه: تقلید دې ته ویل کېږي، چي دکوم چا قول د شریعت ماخذ نه وي، دهغه پر خبره (قول) د دلیل د غوښتلو پرته عمل وکړل سي.

د پورته تعریف څخه په ښکاره معلومېږي، چي مقلد دخپل امام قول شرعي ماخذ نه گڼي ځکه شرعي ماخذ یوازي قرآن او حدیث، د قرآن او حدیث په رڼا کي اجماع او قیاس دي، مقلد ځکه دامام پر خبره باندي اعتماد لري، چي امام د قرآن او حدیث په پوهاوي کي پوره لاسرسی او بصیرت لري، مقلد وایي کوم مطلب، چي امام د قران او حدیث څخه اخستی دی هغه زما لپاره د اعتماد وړ دی، د پورته خبرو په نظر کي نیولو سره تاسو ښه په عدل او انصاف سره پرېکړه وکړئ، چي په دا ډول تقلید کي، چي لوړ یې بیان سته څه دگناه او یا د شرک خبره سته؟ که یو څوک خپل امام شارع بولي او خپله امام د دین قانون جوړونکی او یا امام بالذات واجب الاطاعت بولي نو دا خوښکاره خبره ده، چي دغه کار ته شرک ویل کېږي، او که څوک خپل امام شارع نه بلکي د دین د قانون شارح وبولي، ترخپل ځان دهغه ذکاوت او فهم ښه وبولي، دخپل نظر په پرتله دهغه نظر ښه وبولي او هغه امام، چي کوم تعبیرات کړي دي تر خپل تعبیر دهغه پر تعبیر باندي اعتماد وکړي په ځانگړې توگه په اوس وخت کي، چي علمي خلا خورا زیاته ده، داسي کار کول

۱: تیسیر الحریر لایمر بادشاه البخاري ج: ۴ ص: ۲۴۶، ط: مصر، نېټه: ۱۳۵۱

هق وفتح الغفار شرح المنار لابن نجیم، ج: ۲، ص: ۳۷، ط: مصر، نېټه: ۱۳۵۵ هـ

نه یوازې ، چې لازمي دى بلکې ددې کار څخه تېښته او ځان خلاصول ناممکن دي ، ددې مثال د پاکستان قانون و بولئ ، چې نن په ټوله پاکستان کې پلی ، دغه قانون ، چې کله مدون او ترتیب سو نو په کتابي بڼه په هیواد کې خپور سو په دغه قانون باندې په پاکستان کې په میلیونو انسانان عمل کوي ، ستاسو په آند دغه خلک نو ټوله قانون گوري بیا عمل په کوي ؟ حال دا چې دهیواد یې سواده خلک څه ، چې ډېر تعلیم یافته خلک هم ددې غوښتنه نه کوي ، چې موږ قانون په کتاب کې وگورو بیا عمل په وکړو بلکې د لوړو پوهانو لپاره هم ، چې کله په دغه قانون کې څه ناڅرگندتیا تر سترگو سي نو دیوه وکیل څخه پوښتنه کوي او دهغه وکیل پر خبره باندې اعتماد کوي ، تاسو فکر وکړئ څوک ، چې سالم فکر ولري هغه به دا خبره ومني ، چې وکیل د قانون جوړونکی دى ؟ او یا عامو خلکو دوکیل خبره منلې ده دا نو دا معنا ، چې وکیل په قانون کې پوره اختیار لري ؟؟؟ تغیر او تبدیل ورکولای سي ؟ بلکې یوازې وکیل د قانون معبر دى عام خلک دده پر تعبیر باندې اعتماد کوي . په دغه ډول د قران او حدیث معامله هم ده کله ، چې په قران او حدیث کې څه گران ځای راسي نو عام خلک نه په پوهیږي نو خلک دمجتهدینو لوري ته رجوع کوي خو هغه یې ورته تفسیر او تشریح کړي ، عام خلک ددوی پر دغه تفسیر او تشریح باندې اعتماد وکړي همدې خبرې ته تقلید وایي همدا وجه ده ، چې موږ پر عامو خلکو باندې دا الزام نه سو لگولای ، چې دوی دي د قران او سنت پر ځای دمجتهدینو امامانو اتباع وکړي .

د تقلید دوه صورتونه

تقلید دوه ډوله دی لومړی داچې مقلد د ځان د تقلید لپاره یو خاص مجتهد ونه ټاکي بلکې په یوه مسئله کې دیوه امام تابعداري وکړي او په بله مسئله کې د بل امام تابعداري وکړي دغسې تقلید ته مطلق تقلید او یا عام تقلید وايي.

دوهم ډول تقلید هغه تقلید دی، چې یو کس یو خاص امام وټاکي په ټولو مسئلو کې د همدغه امام تابعداري کوي، دغه تقلید ته شخصي تقلید وايي.

د تقلید د دواړو ډولونو حقیقت دادی، چې یو کس په خپل نظر، فکر او فهم سره د قرآن او حدیث څخه د مسائلو استنباط نه سي کولای او په مجتهدینو کې د یو کس پر بصیرت، پوهه او فهم باندې اعتماد ولري، د دغه مجتهد پر تشریحاتو باندې، چې د قرآن او حدیث لپاره یې کړي دي پر هغه اعتماد ولري، کوم مسائل، چې نوموړي مجتهد د قرآن او حدیث څخه استنباط کړي وي پر هغه باندې اعتماد ولري بیا عمل په وکړي. داسې تقلید کول نه یوازې، چې جایز دی بلکې پر واجب والي باندې یې په قرآن او حدیث کې ګڼ شمېر دلایل شتون لري.

دتقلید ثبوت په قرآن سره

کوم تقلید ، چي پورته بیان سو اصولي لارښووني يې خپله په قرآن کي سته حکم الله ﷻ فرمايي :

لومړۍ آيت : يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ^(۱)

ژباړه : اې ايمان لرونکو ! دالله ﷻ او درسول الله ﷺ پيروي وکړئ او د (اولي الامر) اطاعت او پيروي وکړئ.

په پورته آيت کي ، چي د (اولي الامر) لفظ ذکر سوی دی ځينو علماوو يې په تفسير کي ليکلي دي ، چي مراد ځني دمسلمانانو حاکمان او واکمنان دي او ځينو بيا ويلي دي ، چي د (اولي الامر) څخه مراد دفقہ علماء او پوهان دي يعني داچي دفقہ دعلماوو اطاعت دي وکړل سي ، داچي د (اولي الامر) څخه مراد علماء سي دا تفسير حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه ، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه ، حضرت مجاهد رضي الله عنه ، حضرت عطاء بن ابي رباح رضي الله عنه ، حضرت عطاء بن السائب رضي الله عنه ، حضرت حسن بصري رضي الله عنه ، حضرت ابوالعالیه رضي الله عنه او داسي نورو علماوو خوښ کړی دی.^(۲)

بله خبره لاداده ، چي دپورتنیو علماوو تفسير امام رازي رحمته الله علیه خورا په ډېرو دلايلو تائيد کړی دی او همدا تفسير ته يې ترجيح ورکړې ده او

^۱: سورة نساء الاية ۵۹

^۲: دحضرت عبدالله بن عباس تفسير دمعايوه بن صالح او علي بن طلحة له طريقه روايت سوی دی ، ابن جرير ج : ۵ ص : ۸۸ ، الاتقان ، نوع ۸۰

بيا يې ليكلي دي، چي د (اولي الامر) دلفظ څخه علماء مرادول اولي او غوره کار دی. (۱)

ابوبکر جصاص رحمۃ اللہ علیہ بيا دپورتنیو دوو تفسیرونو په اړه وایي: دواړه تفسیرونه درست دي او په خپل منح کي کوم تعارض هم نه لري ځکه، چي دمسلمانانو دواکمنانو اطاعت دي په سیاسي چارو کي او دعلمو او اطاعت دي په مذهبي چارو کي وکړل سي. (۲)

علامه ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ فرمایي: دآمرانو او واکمنانو اطاعت هم په حقیقت کي دعالمانو اطاعت او پیروي ده ځکه آمران هم په خپل حکومت او دولتي چارو کي دعالمانو پابند دي څه ډول، چي اسلامي لارښووني عالمانو واکمنانو ته ښيي په هغه ډول به واکمنان عمل کوي لنډه داچي دواکمنانو اطاعت دعالمانو اطاعت دی.

علامه ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ فرمایي:

فطاعة الامراء تبع لطاعة العلماء. (۳)

ژباړه: دواکمنانو پیروي دعالمانو دپیروي تابع ده.

په هر صورت که دپورته آیت تفسیر په نظر کي ونیول سي نو مسلمانانو ته لارښوونه کوي، چي دالله جبارکله او درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اطاعت وکړي، دهغه عالمانو اطاعت وکړي، چي دالله جبارکله او درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دویناوو شرحه تاسو ته کوي په کومو ویناوو، چي تاسو نه پوهېږئ هغه تاسو ته درښيي. دغه اطاعت، چي په ایت کي ذکر سو او لازم وگڼل سو همدا اطاعت دتقليد اصطلاحي نوم دی.

۱: تفسیر کبیر ج: ۳ ص: ۳۳۴.

۲: احکام القرآن للجصاص ج: ۲ ص: ۲۵۶ باب في طاعة اولي الامر.

۳: اعلام الموقعين لابن القيم، ج: ۱ ص: ۷.

ديورتني آيت پسې الله ﷺ فرمايي:

فَإِنْ تَنَزَّعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ....^(۱)

ژباړه: که ستاسو په منځ کې د کومي مسئلې اړونده اختلاف پېښ سي نو تاسو الله ﷻ او د الله ﷻ رسول ﷺ ته رجوع وکړئ که تاسو پر الله ﷻ او د قيامت پر ورځ باندې ايمان لرئ.

داچې پورتنې آيت، چې داوولي برخې په تعقيب راغلی دی، وکتل سي نو داسې بريښي لکه داچې دهغه تفسير مستقله جمله وي، چې مجتهدينو ته خطاب سوی دی.

ابوبکر جصاص رحمته الله پر دې خبره اسرار کوي، چې داوولي الامر څخه علماء مراد او دخپلي خبرې د تائيد لپاره ليکي:

وقوله تعالى عقيب ذلك فَإِنْ تَنَزَّعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ يدل علي ان اولي الامر هم الفقهاء لانه امر سائر الناس بطاعتهم قال فان تنازعتم الخ فامروا ولي الامر برد المتنازع فيه الي كتاب الله وسنة نبيه ﷺ اذا كانت العامة ومن ليس من اهل العلم ليست هذه منزلتهم لانهم لا يعرفون كيفية الردالي كتاب الله والسنة ووجوه دلائلها علي احكام الحوادث فثبت انه خطاب للعلماء.^(۲)

ژباړه: لکه، چې الله ﷻ دايت په لومړۍ کې برخه داوولي الامر د اطاعت امر وکړ، دستي يې ورپسې وويل، چې که ستاسو ته په کومه مسئله کې اختلاف پيدا سو نو الله ﷻ او رسول الله ﷺ لوري ته رجوع وکړئ، ددغه خبرې څخه ښکاره معلومېږي، چې داوولي الامر څخه مراد فقهاء

^۱: سورة نساء الاية ۵۹

^۲: احكام القرآن ج: ۲ ص: ۲۵۷

دي حُکمه الله ﷻ ټولو خلکو ته امر وکړ، چي تاسو د فقهاوو اطاعت وکړئ او بيا يې فقهاوو ته وفرمايل، چي که ستاسو په کومه مسئله کي اختلاف پېښ سي نو قرآن او حديث ته رجوع وکړئ، دا حکم يوازې فقهاوو ته دى حُکمه عام او بې علمه خلک د دې مقام څخه برخمن نه دي حُکمه هغو ته دا نه معلومېږي، چي د قرآن او حديث څخه دي کومي مسئلې ثابتې سي او څنگه دي ثابتې سي، همدا ډول عامو خلکو ته نه معلومېږي، چي نوي مسئلې څنگه استنباط سي، نه د استنباط علم ورسره سته او نه يې دلايل ورته معلومېږي، چي مسئلې دي يې په مټ استنباط کړي نو بالاخره دا خبره ثابته سوه، چي دا خطاب يوازې علماوو ته دى.

مشهور اهل حديث علامه نواب صديق حسن خان صاحب رحمته الله هم په خپل تفسير فتح البيان کي په دې خبره اعتراف کړى، چي د (فان تنازعتم) خطاب مجتهدينو ته دى حُکمه دى فرمايي:

والظاهر انه خطاب مستقل مستأنف موجه للمجتهدين.^(۱)

ژباړه: ښکاره خبره داده، چي دا يو مستقل خطاب دى او مجتهدينو ته متوجه دى.

د پورته ټولو خبرو څخه دا خبره څرگندېږي، چي کوم خلک، چي د اجتهاد وړتيا نه لري هغو ته اجازه نسته، چي په اختلافي مسائلو کي دي مستقيماً قرآن او حديث ته رجوع وکړي او بيا دي په خپله رايه او نظر باندي پرېکړه وکړي بلکي لومړى وهغه خلکو ته خطاب دى، چي مستقيماً د قرآن او حديث څخه د مسئلو استنباط نه سي کولای، په

^۱: تفسير فتح البيان ج: ۲، ص: ۳۰۸، ط: مطبعة العاصمة قاهره.

خطاب کي داخبره پر دوی باندي لازمه کړل سوې ده ، چي دوی به د الله ﷻ او رسول الله ﷺ اطاعت کوي د اطاعت طریقه داده ، چي دوی به اولي الامر يعني د عالمانو څخه دمستلو پوښتني کوي او بيا به عمل په کوي ، د دغه آيت په دوهمه جمله کي بيا و عالمانو يعني مجتهدينو ته خطاب دئ او الله ﷻ ورته فرمايلي دي ، چي که تاسوته په کومه مسئله کي اختلاف پيدا سو نو قرآن او حديث ته رجوع وکړئ او دخپل فهم ، بصيرت او فکر په کار اچولو سره د قرآن او حديث څخه مسئلې استنباط کړئ خلاصه دا ، چي دپورتني آيت په لومړۍ جمله کي مقلدينو ته د تقلید کولو امر سوی دئ او په دوهمه جمله کي يې مجتهدينو ته د اجتهاد حکم سوی دئ.

دوهم آيت:

الله ﷻ فرمايي:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ ۖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَىٰ أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ (۱)

ژباړه: کله ، چي دامن او ويرې اړوند کوم کار پېښ سي نو دوی يې نشر کړي (که دوی تر نشر وړاندي دغه خبره) رسول الله ﷺ ته راجع کړي وای او خپل اولي الامر ته يې راجع کړي وای نو په دوی کي ، چي کوم خلک استنباط کولای سي هغوی به حقيقت حال ډېر ښه معلوم کړي وای.

۱: نساء ، آية ۸۳

د پورتنۍ آیت شانزول داسي و ، چي درسول الله ﷺ په زمانه کي ، چي به کله څه دويږي او يا دامن خبره پېښه سوه نو ددغه زمانې منافقينو به دغه خبره پر څو ښي باندي واپول څو په ښارونو کي دويږي فضا خپره کړي ، د منافقانو ددغه کار تر اغېز به ځيني ساده مسلمانان لاندي راغلل او دوی به هم دا خبري کولې څو الله ﷻ آيت کریمه نازل کړ ، او دوی يې ددغه کار څخه منعه کړه اولارښوونه يې ورته وکړه ، چي کله تاسو ته کومه دامن او ويږي خبره ورسپړي نو ددې پرځای ، چي تاسو پر خپل سرباندي عمل کوئ لومړی دا خبره اولي الامر ته ورسوئ په هغو کي ، چي کوم خلک دتحقيق او استنباط څښتنان دي هغه به دخبري اساس معلوم کړي ، تاسو ته به يې بيان کړي بيا به تاسو په اصلي خبره خبر سئ ، خلاصه دا چي دپورتنۍ آيت څخه معلومېږي ، چي دمسلمان کار دا نه دئ ، چي هره خبره يې تر غورځه ورسېده بايد دستي په خپل فکر عمل په وکړي بايد لومړی دا خبره پوهانو ته ورسوي هغو ، چي کوم نظر ورکړ ، په هغه باندي بيا عمل وکړي .

پورتنۍ آيت که څه هم په يوه خاصه موضوع کي نازل سوی دئ مگر دتفسير او اصول فقه دا منل سوې قاعده ده ، چي کله دمسايلو او احکامو استنباط دقرآن څخه کېږي نو که څه هم شان نزول يې خاص وي پاملرنه ورته پکار نه ده دقرآن دالفاظو عموميت ته پاملرنه پکار ده او دالفاظو عموميت ته اعتبار ورکول کېږي ، ددغه قاعدې په نظر کي نيولو سره دپورتنۍ آيت څخه موږ ته داسي لارښوونه کېږي ، چي کوم خلک ، چي دبصيرت او ذکاوت والا نه دي هغو ته ، چي کومه خبره ورسپړي هغوی حق نه لري ، چي په خپل سرباندي او په خپل فکر سره پرېکړه وکړي بايد دوی هغه کسانو ته رجوع وکړي ، چي هغوی داستنباط اهليت او وړتيا ولري کله ، چي هغوی دخپل بصيرت او پوهي

په رڼا کي کوم حکم وکړ، عام خلک دي بيا په هغه سره عمل وکړي .
همدغه کار ته تقلید ويل کېږي .

امام رازي رحمۃ اللہ علیہ د پورتنۍ آیت لاندې لیکي :

فثبت ان الاستنباط حجة والقياس اما استنباط او داخل فيه فوجب ان يكون حجة اذا ثبت هذا فنقول : الآية دالة على امور احدها ان في احكام الحوادث ما لا يعرف بالنص بل بالاستنباط وثانيها ان الاستنباط حجة وثالثها ان الامي يجب عليه تقليد العلماء في احكام الحوادث. (١)

ژباړه : نو دا خبره ثابته سوه ، چي استنباط حجت دئ او قياس يا خو خپل استنباط دئ او يا په دې کي داخل دئ په هر صورت قياس هم حجت دئ کله ، چي دا خبره ثابته سوه نو موږ وايو : پورتنۍ آيت پر څو خبرو باندي دلالت کوي : لومړۍ داچي په نوو پيدا سوو مسائلو کي ځيني داسي مسئلې سته ، چي دنص څخه په څرگند ډول نه معلومېږي بلکي په استنباط معلومېږي ، دوهمه خبره دا معلومه سوه ، چي استنباط حجت دئ ، دريمه خبره دا معلومه سوه ، چي پرامي باندي لازمه ده ، چي په نوو پيدا سوو مسائلو کي د علماوو تقلید وکړي .

ځينو علماوو پر پورتنۍ خبر باندي اعتراض کړی دئ ، چي په آيت کریمه کي خو د جنک بيان سوی دئ دامن حالات به څنگه د جنګ پر حالاتو باندي قياس کړل سي؟ (٢)

د پورتنۍ اعتراض جواب خو موږ لومړۍ ويلی و ، چي قانون داسي دئ ، چي د آيت عامو الفاظو ته اعتبار ورکول کېږي او د شانزول خاصو

١: تفسير کبير ج : ٣ ص : ٢٧٢

٢: تحريک ازادي فکر مجله ، ص : ٣١ د مولانا محمد اسماعيل سلفي دلوري څخه

حالاتو ته اعتبار نه ورکول کېږي دهمدې خبرې په تائيد امام رازي رحمته الله عليه ليکي:

ان قوله (واذا جاءهم امر من الامن او الخوف) عام في كل ما يتعلق بالحروب وفيما يتعلق بسائر الوقائع الشرعية لان الامن والخوف حاصل في كل ما يتعلق بباب التكليف فثبت انه ليس في الايت ما يوجب تخصيصها بامر الحروب.^(۱)

ژباړه: دالله جلاجله دا وينا، چي کله دامن او ويري خبره پېښه سي - دالله جلاجله دغه حکم عام دی په جنگي او نورو ټولو شرعي چارو پوري اړه لري ځکه امن او وېره داسي څه دي، چي دتکليف په هر ډگر پوري اړه لري بالاخره دا خبره ثابتېږي، چي په آيت کي، چي کوم امر سوی دی يوازي په جنگي چارو پوري اړه نه لري.

همدا ډول امام ابوبکر حصاص رحمته الله عليه هم دپورتنې اعتراض جواب په همدغه ډول کړی دی او ورسره تر څنګ يې دځينو نورو شبها تو ليري والی هم کړی دی، همدا لامل دی، چي داهل حديثو مشهور عالم نواب صديق حسن خان پورتنې آيت دقياس دجواز لپاره دليل بللی دی ځکه نوموړی عالم په خپل تفسير کي داسي ليکي:

في الاية اشارة الى جواز القياس وان من العلم ما يدرك بالاستنباط.^(۲)

ژباړه: په پورتنې آيت کي دقياس جواز ته اشاره ده ځکه ځيني پوهه په استنباط سره درک کېدای سي.

که پورتنی آيت يوازي دامن او ويري دزمانې پوري خاص سي او ددغه زمانې پرته بل شي په ثابت نه سي نو دپورتنې آيت څخه به څنګه قياس ثابت سي.

^۱: تفسير کبير ج: ۳ ص: ۲۷۳

^۲: تفسير فتح البيان ج: ۲ ص: ۳۳، دنواب صديق خان تفسير.

دریم آیت :

الله ﷻ فرمایي :

فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا

رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٣٣﴾

ژباړه : ولي ددوی څخه یوه ډله دهري ډلي څخه نه وزي خو په دين کي پوهه لاسته راوړي تر بېرته راتگ وروسته خپل قوم وويروي بڼايي خپل قوم به دالله ﷻ دنافرمانۍ څخه وساتي.

په پورته آيت کريمه کي پر دې خبره باندي ټينگار سوی دی ،چي ټول مسلمانان دي په جهاد او نورو کارونو کي بوخت نه پاتيږي بلکي يوه ډله دي دالله ﷻ په دين باندي دپوهاوي لپاره ځانونه وقف کړي خو خلکو ته دالله ﷻ ددين احکام ورسوي هغو خلکو ته ،چي ځانونه يې ددين په نورو څانگو بوخت کړي دي او ددين احکامو دزده کړي لپاره يې وخت نه دی پيدا کړی ، همدا لامل دی ،چي پورتنی آيت پر هغو کسانو باندي ،چي علم يې زده کړی دی دا خبره لازمه کړې ده ،چي دوی به خلکو ته دالله ﷻ ددين احکام ورزده کوي او پر هغو کسانو باندي ،چي په نورو څانگو بوخت دي دا خبره يې لازمه کړې ده ،چي دهمدغه کسانو څخه به زده کړه کوي او عمل به په کوي خو په دې لاره سره دالله ﷻ دنافرمانۍ څخه ځانونه وژغوري . امام ابوبکر جصاص رحمته الله پر همدې خبره باندي دتبصرې په بڼه ليکي :

فاوجب الحذر بانذارهم والزم المنذرین قبول قولهم. (۱)

۱: سورة توبة الاية ۱۲۳

پر علماوو لازمده ده، چي خلک دالله ﷻ څخه وپېروي او پر خلکو باندي لازمده ده، چي ددوی قول ومني.

يعني علماوو، چي دالله ﷻ ددين احکام يې زده کړي دي داخبره پر لازمده ده، چي الهي احکام خلکو ته ورسوي او پر خلکو باندي ددوی اطاعت لازم دی، حاصل داچي خلکو ته پکارده، چي دالله ﷻ دپورتنی آيت حکم ومني دعلماوو خبري دي ومني او دالله ﷻ دنافرمانۍ څخه دي ځانونه خلاص کړي.

څلورم آيت:

الله ﷻ فرمايي:

فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٠﴾

ژباړه: که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ.

په پورتنی آيت کي انسانانو ته اصولي لارښوونه سوې ده، چي کوم کسان، چي ديوه فن په اړه معلومات نه لري هغوی دي دعالمانو څخه پوښتنه وکړي او بيادي عمل په وکړي همدې کار ته تقليد ويل کېږي. علامه الوسي رحمه الله لیکي:

واستدل بها ايضا علي وجوب المراجعة للعلماء فيما لايعلم وفي الاكليل: للجلال الدين السيوطي انه استدل بها علي جواز تقليد العامي في الفروع. (۳)

ژباړه: په پورتنی آيت کي پردې خبره باندي هم دليل ويل کېدای سي، چي په هغه خبرو کي، چي چاته يې علم نه وي علماوو ته رجوع کول

۱: احکام القرآن لجصاص ج: ۲ ص: ۲۲۲ باب طاعة الرسول الله ﷺ.

۲: سورة النحل الاية ۴۳

۳: روح المعاني ج: ۱۴ ص: ۱۴۸.

واجب دي ، علامه سیوطي رحمۃ اللہ علیہ په اکیلیل نومي کتاب کي لیکي : په پورتنی آیت کي پردې خبره باندي هم دلیل دی ، چي عامو خلکو ته په فروعی مسئلو کي تقلید کول جایز دی .

که پورتنی آیت کریمه د تقلید لپاره د دلیل په توگه وویل سي نو ځینو خلکو ته دا نیوکه ور پرزړه کېږي ، چي کله دمکې مشرکینو د حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم د رسالت څخه منکر سوه او دا یې ویل ، چي موږ ته ولي د رسالت په توگه یوه ملایکه نه راځي ؟ الله جبار دا آیت نازل کړ :

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِيَ إِلَيْهِمْ فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمُونَ ﴿١٠٠﴾ (۱)

ژباړه : موږ تر تا وړاندي نور خلک هم درسلانو په ډول لېږلي وه ، که تاسو نه پوهېږئ نو د اهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ .

په پورتنی آیت کي ، چي (اهل ذکر) یاد سوي دي ، د ځینو مفسرینو په آند د اهل کتابو علماء ځیني مراد دي ، د ځینو په آند هغه علماء ځیني مراد دي ، چي در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کي یې اسلام راوړی وو ، د ځینو په آند اهل قرآن ځیني مراد دي .

مطلب دا چي د ټولو مفسرینو پردې خبره باندي اتفاق دی ، چي د پورتنی آیت مطلب دادی ، چي مخکني ټول انبیاء علیهم السلام انسانان وه ملایکي نه وې له همدې د پورتنی آیت د سیاق ، سوق او سیاق څخه هیڅ د تقلید او اجتهاد خبره نه معلومېږي ؟

۱: سورة النحل الآية ۴۳

د پورتنی سوال جواب دادئ : ، چي د آيت شريف څخه په دلالت النص باندي تقليد معلومېږي، او پر تقليد باندي دلالت کوي ، حاصل داچي د اهل الذکر څخه ، چي هر څوک مراد وي خو دوی ته درجوع حکم هغه چاته سوی دئ ، چي په هغو کي ذاتي ناپوهي نغښتې وي ، دا خبره هغه وخت منل کېدای سي ، چي کله دا اصل ومنل سي ، چي هر پوه دي عالم ته رجوع کوي او دغه اصل د پورتنی آيت څخه معلومېږي ، بالاخره پورتنی آيت د تقلید لپاره استدلال کېدای سي ، بله خبره داده ، چي مخکي موږ ويلي وه ، چي ټول فقهاء او مفسرين لاندې قاعده بيانوي :

العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص المورد.

ژباړه : اعتبار عمومي الفاظو ته دئ خاص هغه مورد ته اعتبار نه ورکول کېږي په کوم کي ، چي آيت نازل سوی وي .

که څه هم پورتنی آيت دمکې د مشريکانو په جواب کي نازل سوی دئ خو د آيت الفاظ عام دي نو ځکه د آيت څخه د شک پرته دا اصول ثابتېږي ، چي هغه خلک ، چي علم نه لري هغه دي علماوو ته رجوع وکړي او پوښتنه دي ځني وکړي ، همدا خبره د تقلید مفهوم دئ ځکه خطيب بغدادی رحمه الله فرمايي :

اما من يسوغ له التقليد فهو العامي الذي لا يعرف طريق الاحكام الشرعية فيجوز له ان يقلد

علما ويعمل بقوله قال الله تعالى فَسَلُّواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْمَلُونَ ﴿١﴾

ژباړه : داچي تقليد به چاته جايز وي (بايد وويل سي ، چي تقليد) دهغه عام سړي لپاره جايز دئ ، چي شرعي احكام نه پېژني داسي سړي ته جايز

^۱ : الفقه والمتفقه للخطيب البغدادي رحمه الله ج : ۲ ص : ۲۷ ط : دارالافتاء السعودية رياض .

دی، چي دیوه عالم تقلید وکړي او په خبره یې عمل وکړي ځکه الله ﷻ فرمایي: که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر څخه پوښتنه وکړئ. تر دې خبرې وروسته علامه خطیب بغدادی ﷺ په خپل سند سره د حضرت عمرو بن قیس ﷺ قول رانقل کړی دی، چي داهل ذکر څخه مراد علماء دي.

دتقلید ثبوت په حدیث سره

لکه دقرآن دآیاتونو څخه، چي دتقلید ثبوت وسو په همدې ډول دډېرو احادیثو څخه هم دتقلید جواز ثابتېږي، چي ځیني احادیث یې په لاندې ډول دي:

۱: عن حذيفة رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ : ابي لا ادري ما بقائي فيكم فاقتدوا بالذين من بعدي ابي بكر وعمر رضي الله عنهما.^(۱)

ژباړه: دحذيفة رضي الله عنه څخه روايت دی، دی فرمایي، چي رسول الله ﷺ وفرمايل: زه نه يم خبر، چي زه به په تاسو کي څومره عمر يم نو تاسو زما وروسته په ابوبکر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنهما پسي اقتداء وکړئ.

په پورتنی حدیث کي یوه خبره د یادولو وړ ده هغه داچي په حدیث کي داقتداء لفظ استعمال سوی دی دغه لفظ دې ته ویل کېږي، چي دیو چا په دیني چارو کي پیروي وسي نه داچي په انتظامي چارو کي دچا پیروي وسي ځکه د عربي لغت مشهور عالم ابن منظور لیکي: الْقُدْوَةُ وَالْقُدْوَةُ مَا تَسْنَتُ بِهِ.

^۱: رواه الترمذي وابن ماجه واحمد، مرقاة المفاتيح ج: ۵ ص: ۵۴۹ باب مناقب ابي بكر وعمر رضي الله عنهما.

ژباړه: قدوة دې ته ویل کېږي، چي د چا پر سنت باندي عمل وکړل سي. نوموړی عالم زیاتوي: القدوة الاسوة. (۱)

ژباړه: قدوة نمونې ته وایي.

پورتنی لفظ په قرآنکریم کي د انبیاءو علیهم السلام او صالحینو د اطاعت لپاره استعمال سوی دی حکه الله ﷻ فرمایي:

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَىٰ اللَّهُ فَبِهِدْنَهُمْ أَقْتَدَ..... (۲)

ژباړه: دا هغه کسان دي، چي هدايت ورته کړل سوی دی تاسو هم ددوی په هدايت پسي اقتداء وکړئ.

همدا ډول درسول الله ﷺ د وفات په قصه کي داسي راځي:

يقتي ابو بكر رضي الله عنه بصلوة رسول الله ﷺ والناس مقتدون بصلوة ابوبكر رضي الله عنه. (۳)

ژباړه: ابوبکر رضي الله عنه په رسول الله ﷺ پسي اقتدا کړې وه او خلکو په ابوبکر رضي الله عنه پسي اقتدا وکړه.

په مسند احمد کي د حضرت ابو وائل رضي الله عنه څخه روايت دی، دی مبارک فرمایي:

قَالَ جَلَسْتُ إِلَى شَيْبَةَ بْنِ عَثْمَانَ فَقَالَ جَلَسَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي مَجْلِسِكَ هَذَا فَقَالَ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَدْعَ فِي الْكَعْبَةِ مَهْرَاءَ وَلَا بَيْضَاءَ إِلَّا قَسَمْتُهَا بَيْنَ النَّاسِ قَالَ قُلْتُ لَيْسَ ذَلِكَ لَكَ قَدْ سَبَقَكَ صَاحِبُكَ كَمْ يَفْعَلُ ذَلِكَ فَقَالَ هُمَا الْمَرْءَانِ يُقْتَدَى بِهِمَا (۴)

ژباړه: ابو وائل رضي الله عنه فرمایي: زه یوه ورځ د شیبې بن عثمان رضي الله عنه سره ناست وم، شیبې بن عثمان رضي الله عنه راته وویل: یوه ورځ ستا پر ځای باندي

۱: لسان العرب ج: ۲ ص: ۳۱

۲: الانعام، ایه ۹۰

۳: صحیح بخاري ج: ۱ ص: ۹۹، باب الرجل یاتم بالامام.

۴: مسند احمد، ج: ۳ ص: ۴۱۰، مسند شیبې بن عثمان ورقم الحديث: ۱۴۸۳۸

حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ ناست و او وې ویل : زه داسي اراده لرم ، چي په کعبه کي ، چي کوم سره او سپين زر دي هغه ټوله دخلکو په منځ کي ووېشم ، شيبه وايي : ما ورته وويل : (اې عمره رضی اللہ عنہ) ! تر تا وړاندي دوه صاحبان يعني حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم او حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ تېر سوي دي هغو خو داسي نه دي کړي لکه ته ، چي يې کوي ؟ عمر رضی اللہ عنہ وويل : دوی دواړه داسي خلک وه ، چي اقتدا پسي وسي .

همدا ډول په مسند احمد کي د حضرت انس رضی اللہ عنہ څخه روايت دی ، چي يوه ورځ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په يوه مجلس کي وفرمايل : اوس به ستاسو په مجلس کي يو جنتي سړی را داخل سي ، دلې وخت تېرېدو وروسته يو انصاري صحابي مجلس ته راغلی ، په دوهمه ورځ هم دغسي پېښه وسوه او په دريمه ورځ هم وسوه . حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ يوه شپه دغه انصاري صحابي مېلمه کړ ، د عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ داسي گومان و ، چي دغه صحابي به ډېر عبادت کوي (چي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په جنتي ياد کړ) . خو دغسي نه وه بلکي هغه انصاري صحابي څو اذکار وويل بيا تر سهاره پوري بیده و ، عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل : زه ستالوري ته ځکه راغلم ، چي تا وازمويم ، چي ته څومره عبادت کوي ؟ ترڅو زه په تا پسي اقتدا وکړم هغه صحابي ورته وويل : زه خو خاص عبادت نه کوم مگر يو کار کوم هغه داچي دمسلمان سره په زړه کي حسد او ضد نه ساتم .^(۱)

^۱ : اخرجه احمد من طريق عبدالرزاق ثنا معمر عن الزهري ، اخبر انس رضی اللہ عنہ وهو اسناد صحيح ، مسند احمد ، ج : ۳ ص : ۱۶۶ ، مسندات انس رضی اللہ عنہ

کوم ځایونه، چي بیان سو په ټولو ځایونو کي اقتدا په ديني کارونو کي د اطاعت او پیروی په معنا راغلې ده په ځانگړي ډول په لومړنيو دوو حديثونو کي په خصوصي ډول د اقتداء لفظ د ابوبکر رضي الله عنه د اطاعت لپاره استعمال سوی دی. همدا لامل دی، چي په پورتنی حديث کي، چي د عمر او ابوبکر رضي الله عنه د اقتدا خبره سوې ده موخه ځيني داده، چي تاسو ددوی دوو په ديني چارو کي پیروي او اطاعت وکړئ، همدې کار ته تقلید ویل کېږي.

د عبداللہ بن عمرو رضي الله عنه څخه په بخاري او مسلم کي روایت سوی دی، چي رسول الله ﷺ فرمایلي دي:

۲: "إن الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء حتى إذا لم يبق عالماً اتخذ الناس رؤوساً جهالاً فسئلوا فأفتوا بغير علم فضلوا وأضلوا" (۱)

ژباړه: باور وکړئ الله ﷻ د خلکو څخه علم داسي نه پورته کوي، چي د خلکو د زړونو څخه علم وباسي بلکي په داسي ډول يې پورته کوي، چي علماء مړه سي، هيڅ عالم به پاته نه سي خلک به خپل رئيسان جاهلان وټاکي نو خلک به پوښتني ځني کوي هغوی به بېله علمه فتواوي ورکوي، خپله به هم ځانونه گمراه کوي او نور به هم گمراه کوي.

پورته حديث ته که وکتل سي په ښکاره معلومېږي، چي دفتوا کار علماء و ته سپارل سوی دی يعني داچي عام خلک به پوښتني ځني کوي او علماء به جوابونه ورکوي. همدا د تقلید حقيقت دی.

۱: مشکوة المصابيح ج: ۱ ص: ۳۳، کتاب العلم، لومړی فصل.

په پورتنی حدیث کې یوه بله مهمه خبره هم د پام وړ ده هغه دا چې رسول الله ﷺ د یوې داسې زمانې دراتگ خبر ورکړی دی، چې په هغه زمانه کې به علماء له منځه ځي او جاهلان خلک به فتواوي ورکوي، په داسې زمانه کې علماء له منځه تللي وي او جاهلان فتواوي ورکوي په داسې زمانه کې به نو خلکو ته پرته له دې، چې د پخوانیو علماوو تقلید وکړي بله به کومه لاره ورته پاته وي؟ ځکه علماء به له منځه تللي وي پاته خلک به جاهلان وي او نه به بل داسې څوک وي، چې مستقیما د قرآن او حدیث څخه استنباط وکړي په داسې حالت کې به پرته له دې، چې د پخوانیو علماوو، چې وفات سوي وي تقلید وکړل سي بله لاره به نه وي. د دې حدیث څخه دا معلومه سوه، چې که په دنیا کې مجتهدین علماء موجود وه نو د دوی څخه دي دمساءلو پوښتنې وکړل سي او بیا دي یې تقلید وکړل سي او که په دنیا کې داسې عالم پاته نه سو نو بیا دي دهغو علماوو تقلید وکړل سي، چې د دنیا څخه تللي او رحلت یې کړی وي او د جاهلانو د فتواوو تقلید دي نه کېږي.

په بل حدیث کې راغلي دي:

۳: وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " من أفني بغير علم كان إثمه على من أفناه..... " . رواه أبو داود^(۱)

د ابوهريرة رضي الله عنه څخه روایت دی، چې رسول الله ﷺ وفرمايل: کوم سړي که د علم پرته فتوا ورکړل نو گناه به یې هم دده په غاړه وي. پورتنی حدیث هم د تقلید پر ثبوت باندې ښکاره دلیل دی ځکه په پورتنی حدیث کې ویل سوي دي، چې چا غلطه فتوا ورکړل نو ټوله

^(۱) مشکوة المصابيح، ج: ۱ ص: ۳۷، کتاب العلم، فصل الثاني

ګناه دده پر غاړه لویږي نو که تقلید جایز نه وای نو ټوله ګناه ولي پرده باندې لوېدل بلکې پر مستفتي باندې به هم ګناه وای، چي ولي یې د دغه مسئلې د صحت تحقیق نه دی کړی.

د پورته خبرې په نظر کې نیولو سره دا خبره ثابته سوه، چي کوم کس، چي علم نه لري پر هغه باندې فقط د ومري خبره لازمه ده، چي دخپلو معلوماتو له مخي دیوه داسي عالم څخه پوښتنه وکړي، چي هغه په قرآن او حدیث باندې پوهیږي نور نو که هغه عالم غلطه فتوا ورکړل ټوله ګناه یې دهغه عالم پر غاړه ده، پوښتونکی د ګناه څخه خلاص دی ګناه یې یوازي پر عالم باندې ده.

په یوه بل روایت کې راځي:

۴: وعن إبراهيم بن عبد الرحمن العذري قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله ينفون عنه تحريف الغالين وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين " . رواه البيهقي^(۱)

ژباړه : د ابراهيم بن عبد الرحمن العذري رحمته الله څخه روایت دی، دی وايي، چي رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم وفرمايل: دا علم به دهر راتلونکي نسل هغه ثقه خلک زده کوي، چي د غلو کونکو تحريف، د درواغجنانو درواغ او د جاهلانو تاويل به ليري کوي.

په پورتنی حدیث کې د جاهلانو او باطلو انسانانو بدي بيان سوي ده او دا ويل سوي دي، چي د جاهلانو د تاويل او درواغو ردول د علماوو فريضه ده، همدا ډول په حدیث کې په ښکاره ډول ويل سوي دي، چي څوک په قرآن او حدیث کې مجتهدانه بصیرت نه لري هغوی نسي کولای، چي پر خپل فهم او فکر باندې اعتماد وکړي بیا د قرآن او حدیث

^(۱): مشکوة، ج: ۱، ص: ۳۷، کتاب العلم، الفصل الثاني.

تاویلات وکړي، پکار داده، چي دقرآن او حدیث دنبه پوهاوي لپاره دعلم څښتنانو ته رجوع وکړل سي. په پورتنی حدیث کي دا خبره په ښکاره ډول بیان سوې ده، چي دقرآن او حدیث تاویلات یوازي دلوړو عالمانو کار دی هغه خلک، چي په علم کي پوره مهارت نه لري هغوی هیڅ حق نه لري، چي دقرآن او حدیث تاویلات وکړي او ددې کار په حدیث کي په کلکه بدي او مذمت بیان سوی دی، دپورته خبرو څخه معلومیږي، چي دقرآن او حدیث دتاویل لپاره لږ علم بسنه نه کوي بلکي ددې کار لپاره مجتهدانه بصیرت او پوره مهارت ته اړتیا سته.

په بخاري شریف کي تعلیقاً او په مسلم شریف کي سنداً یو حدیث راغلی دی، چي ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت کوي، چي ځیني اصحابان مبارکان نبوي مسجد ته نا وخته راتلل نو رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته دوختي راتللو او په مخکني صف کي ددرېدو امر وکړ او ټینګاریې پر وکړ او دایې هم ورته وفرمایل:

ایتموا بی ولایتم بکم من بعدکم.^(۱)

ژباړه: تاسو ماته وگورئ او په ما پسي اقتدا وکړئ، نور خلک دي تاسو ته وگوري هغوی دي په تاسو پسي اقتدا وکړي.

درسول الله صلی الله علیه و آله ددغه مبارکي وینا دوه مطلبه کېدای سي یو داچي مخکني خلک دي رسول الله صلی الله علیه و آله ته وگوري او اقتدا دي پسي وکړي او دشا خلک دي دمخکني صف خلکو ته وگوري او اقتدا دي پسي وکړي. دوهم مطلب دادی، چي اصحابان دي ژر، ژر راسي څو درسول الله صلی الله علیه و آله دلمانځه طریقه ښه زده کړي ځکه هغه نسلونه، چي وروسته راځي

^(۱) صحیح بخاري باب الرجل یاتم بالامام ویاتم الناس بالماموم، ج: ۱ ص: ۲۹.

هغوی به د اصحابانو څخه در رسول الله ﷺ د لمانځه طریقه زده کوي ، په دوی پسي به اقتدا کوي او د دوی تقلید به کوي .

د پورتنی حدیث په شرح کي حافظ ابن حجر رحمه الله لیکي :

وقيل معناه تعلموا مني احكام الشريعة ويتعلم منكم التابعون بعدكم وكذلك اتباعهم الى انقراض الدنيا .^(۱)

ژباړه : ځينو ويلي دي ، چي د پورتنی حدیث معنا داده ، چي تاسو زما څخه د شریعت احکام زده کړئ ، تابعین به ستاسو څخه شرعي احکام زده کړي ، همدا ډول به د دوی متبعین شرعي احکام د دوی څخه زده کوي او د لړۍ به د دنیا تر پای ته رسېدو پوري روانه وي .

په مسند احمد کي حضرت سهل بن معاذ دخپل پلار څخه روایت کوي :

ان امرأة اتته فقالت يا رسول الله انطلق زوجي غازيا وكنت اقتدي بصلاته اذا صلى وبفعله كله فاخبرني بعمل يبلغني عمله حتى يرجع .^(۲)

ژباړه : يوه ښځه رسول الله ﷺ ته راغلل او ورته وې ويل : اې د الله ﷻ رسوله ﷺ ! زما خاوند غزا ته تللی دی ، زما خاوند داسي و ، چي کله به يې لمونځ کاوه ما به اقتدا پسي کول بلکي په ټولو لونځو کي ما په خپل خاوند پسي اقتدا کول او دهغه پيروي به مي کول ، اوس ما ته يو داسي کار راوښيږي ، چي زه دخپل خاوند سره په ثواب کي برابره سم څو دی بېرته راځي .

^(۱) :فتح الباري ج : ۲ ص : ۱۷۱ ، ط : ميريه ، س : ۱۳۰۰

^(۲) : مسند احمد ، ج : ۳ ، ص : ۴۳۹ مسند معاذ بن انس ؓ واورده الشيمي رحمه الله في مجمع الزوائد وقال رواه احمد وفيه زبان بن فائد وثقه ابوحاتم وضعفه جماعة وبقيته رجاله ثقات ، الفتح الرباني ج : ۱۴ ص : ۱۶ ، فضل المجاهدين .

پورته حدیث ته که وکتل سي په ښکاره ډول ځني معلومېږي ، چي هغې
 ښځي رسول الله ﷺ ته وويل ، چي زه دخپل خاوند تقلید کوم ، په
 لمانځه او نور کارونو کي يې اطاعت کوم، رسول الله ﷺ ددې د تقلید
 خبره واورېده هيڅ ملامتي يې نه پروويل ، چي ته ولي تقلید کوې ؟
 حضرت عبد الله بن عمرو ؓ په ترمذي کي روايت کوي ، چي رسول
 الله ﷺ فرمايي : په کوم کس کي ، چي دوه خصلتونه پيدا سي الله ﷻ
 به هغه کس صابر او شاکر وليکي ، هغه خصلتونه دادې :

من نظر في دينه الي من هو فوقه فاقتدى به ونظر في دنياه الي من هو دونه فحمد لله . (۱)

ژباړه : که چا په دين کي هغه چاته وکتل ، چي تر ده لوړ و او بيا يې
 پيروي وکړه او په دنيا کي يې و هغه چاته وکتل ، چي ترده کښته وي بيا
 يې د الله ﷻ حمد ووايه.

دا صاحبانو په وخت کي ددوی تقلید کول

دا صاحبانو په زمانه کي هم زيات ځايونه په تقلید عمل سوی دی
 يعني کومو اصحابانو ، چي به د علم لپاره زيات وخت نه سواي
 مصرفولای يا به يې په يوه خاصه مسئله کي په خپل فکر سره اجتهاد نه
 سواي کولای نو دنورو داسي اصحابانو څخه به يې پوښتنه کول ، چي
 هغوی به په قرآن او حدیث کي پوهه درلوده بيا به دوی عمل په کاوه او
 تقلید به يې کاوه . پاته دي نه وي ، چي دداسي اصحابانو څخه مطلق او
 مشخص دواړه تقلیدونه ثابت دي ، دمطلق تقلید خو دومره پېښي سته

۱: جامع ترمذي بشرح ابن العربي ؒ ج : ۹ ص : ۱۳ ابواب القيامة.

، چي درست کتاب ځني جوړېږي خو دييلگي لپاره به يې څو مثالونه دلته راوړو:

۱: عن ابن عباس قال: خطب عمر بن الخطاب الناس بالجابية وقال: يا أيها الناس من أراد أن يسأل عن القرآن فليأت أبي بن كعب ومن أراد أن يسأل عن الفرائض فليأت زيد بن ثابت ومن أراد أن يسأل عن الفقه فليأت معاذ بن جبل ومن أراد أن يسأل عن المال فليأتني فإن الله جعلني له والياً وقاسماً. رواه الطبراني في الأوسط (١)

ژباړه: ابن عباس رضي الله عنه فرمايي: عمر بن خطاب رضي الله عنه په جابيه ځای کې خطبه وويل ، په خطبه کې يې داسي وفرمايل: اې خلکو! که څوک غواړي ، چي قرآن زده کړي نو ابي بن کعب رضي الله عنه ته دي ورسې ، که څوک غواړي ، چي ميراث زده کړي زيد بن ثابت رضي الله عنه ته دي ورسې ، که څوک په فقه کې زده کړه غواړي معاذ بن جبل رضي الله عنه ته دي ورسې او که څوک مال غواړي ماته دي راسي ځکه الله جبرئيل والي او وېشونکی گرځولی يم.

په پورتنۍ خطبه کې حضرت عمر رضي الله عنه په ښکاره خلکو ته امر کړی دی ، چي تاسو په فقه ، ميراث او تفسير په علومو کې دهمدغو علومو ماهرينو ته مراجعه وکړئ ، پوهه ځني ترلاسه کړئ او بيا عمل په وکړئ ، دا هم څرگنده ده ، چي خلک دوه ډوله دي ځيني هغه خلک دي ، چي پوهه په يوشي کې ترلاسه کولای سي خو ددليل دزده کولو جوگه نه وي ، ځيني بيا داسي کسان دي ، چي پوهه ددليل سره ترلاسه

۱: ذکر الهيتمي رحمه الله وفيه سليمان بن داود بن الحصين لم ار من ذكره. مجمع الزوائد ، ج : ۱ ص : ۱۳۵ ، باب اخذ كل علم من اهله. قلت ذكره ابن ابي حاتم في الجرح والتعديل ، ج : ۲ ، قسم : ۱ ص : ۱۱۱ ، والخطيب في تاريخ بغداد ج : ۱ ص : ۲۲ ، فلم يصف احدهما بجرح وتعديل ، وهو ابن لداود بن الحصين رحمه الله ، تقى.

کولای سي، پورتنی خبره دواړو ډلو کسانو ته راجع ده یعني کوم کسان، چي ددلیل جوگه دي هغه دي دعلماوو څخه پوهه ددلیل سره ترلاسه کړي او کوم کسان، چي ددلیل جوگه نه دي هغه دي پوهه ترلاسه کړي ددلیل غوښتنه دي نه کوي ددلیل پرته دي عمل په وکړي.

داصحابانو په زمانه کي کومو اصحابانو، چي به خپل ځانونه ددې جوگه نه گڼل، چي دقرآن او حدیث څخه دي استنباط وکړي هغو به دعلم دماهرینو اصحابانو څخه پوښتنه کول، مسایل به یې ځني زده کول او بیا به یې عمل په کاوه، چي مثالونه به یې وروسته راسي.

۲: عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَكُونُ لَهُ الدِّينُ عَلَى الرَّجُلِ إِلَى أَجَلٍ فَيَضَعُ عَنْهُ صَاحِبُ الْحَقِّ وَيُعْجِلُهُ الْآخِرُ فَكَرِهَ ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَنَهَى عَنْهُ.^(۱)

ژباړه: سالم بن عبدالله رضي الله عنه فرمايي: د عبدالله بن عمر رضي الله عنه څخه پوښتنه وسوه، چي ديوه کس پر بل سړي باندي تر ټاکلي وخت پوري مال باندي وي دمال مالک پورورپی ته ووايي، چي زه به څه مال درته معاف کړم خو ته تر ميعاد مخکي ماته زما قرض راکړه - داسي کړنه جاي زده که يا؟ ابن عمر رضي الله عنه دا کړنه خوښه نه کړه او هغه کس يې ځني منعه کړ.

پورتنی مسئله، چي ابن عمر رضي الله عنه جواب کړه په دغه مسئله کي کوم ځانگړی آيت يا حديث نه دی راغلی، کوم جواب، چي ابن عمر رضي الله عنه ووايه دا دده خپل اجتهاد و، ابن عمر رضي الله عنه ددلیل پرته هغه ته جواب

۱: موطا امام مالک، ص: ۲۷۹، ماجاء في الربا في الدين.

و وایه هغه کس هم د دلیل پرته و مانه د کوم دلیل غوښتنه یې ونه کړه، همدغه کار ته تقلید ویل کېږي.

۳: عن عبدالرحمن قال سالت محمد بن سيرين عن دخول الحمام ، فقال : كان عمر بن الخطاب رضي الله عنه يكرهه (۱).

ژباړه: عبدالرحمان وايي، چي ما دمحمد بن سيرين رضي الله عنه څخه پوښتنه وکړه، چي د غسل لپاره حمام ته تلل جايز دي؟ ده په جواب کي راته وويل: حضرت عمر رضي الله عنه دا کار نه خوښاوه.

تاسو وگورئ! محمد بن سيرين رضي الله عنه څومره جليل القدر تابعي دئ بيا هم د حضرت عمر رضي الله عنه فقط په دومره وينا قناعت کوي، چي هغه يې يوازي مکروه گڼي او دهیڅ ډول دليل غوښتنه نه کوي سره د دې، چي په دې اړه زيات مرفوع حديثونه هم سته، چي يو يې خپله حضرت عمر رضي الله عنه روايت کړی دئ:

۴: عن سليمان بن يسار أن أبا أيوب الأنصاري خرج حائجا حتى إذا كان بالثأزيه من طريق مكة أمّال رواجه وإله قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر ذلك له فقال عمر أصنع كما يصنع المعتبر ثم قد خلكت فإذا أذكرك الحج قايلا فاحجج وأهد ما استيسر من الهدي (۲).

ژباړه: سليمان بن يسار رضي الله عنه فرمايي: ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د حج لپاره راوتلی وو، چي نابیره پر نازيه نومي ځای باندي، چي مکې ته پرلاري د يو ځای نوم دئ - سورلي يې ورکه سوه، دلوی اختر دمياشتي پر لسمه نېټه ورسېدی پر دغه وخت د حج دارکانو وخت تېر سوی و، ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د عمر رضي الله عنه لوري ته ورغلی خپل ټول حالات يې

۱: أخرجه مسدود (المطالب العالية للحافظ ابن الجبر، ج ۱ ص: ۵۱، ح: ۱۸۷).

۲: موطا امام مالک ص: ۱۴۹، هدي من فاته الحج.

ورته بیان کړ، یعنې پوښتنه یې ځنې وکړه، چي زما څخه د حج مناسک تېر سوه زه اوس څه وکړم؟ عمر رضی الله عنه په جواب کي ورته وویل: ته ورسه داسي کړني وکړه لکه یو عمره والا، چي یې کوي یعنې د عمرې ارکان ترسره کړه، بیا ځان حلال کړه کله، چي راتلونکی کال راسي بیا د حج ارکان ترسره کړه کوم حیوان، چي دي په توان وي هغه هدیه کړه بیا ځان حلال کړه.

په پورتنی حدیث کي که تاسو وگورئ ابو ایوب انصاري رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه څخه د مسئلې پوښتنه وکړه هغه جواب ورکړ، کله، چي ابو ایوب انصاري رضی الله عنه جواب واورېدئ دهیڅ دلیل غوښتنه یې ونه کړه بلکي د حضرت عمر رضی الله عنه پر پوهه او علم یې اعتماد وکړ او بیا یې عمل په وکړئ، نه هم حضرت عمر رضی الله عنه ابو ایوب انصاري رضی الله عنه ته دلیل وړاندي کړ، همدې کار ته تقلید ویل کېږي.

۵: وعن مصعب بن سعد قال كان أبي إذا صلى في المسجد تجوز وأتم الركوع والسجود وإذا صلى في البيت أطال الركوع والسجود والصلاة قلت يا أبتاه إذا صليت في المسجد جوزت وإذا صليت في البيت أطلت قال يا بني إنا أئمة يقتدى بنا. (۱)

مصعب بن سعد رضی الله عنه فرمایي: زما پلار سعد، چي به کله په مسجد کي لمونځ کاوه نو په مختصر ډول به یې لمونځ کاوه خو کله، چي به یې په کور کي لمونځ کاوه نو ډېر اوږد به یې کاوه، ما پوښتنه ځنې وکړه، چي اې پلاره! ته په کور کي اوږد او په مسجد کي مختصر لمونځ کوي په دې کي څه حکمت دی؟ پلار په جواب کي راته وویل: اې زویه! موږ د قوم امامان یو خلک په موږ پسي اقتداء کوي که موږ په مسجد کي

۱: رواه الطبراني في الكبير ورجاله رجال الصحيح. مجمع الزوائد للهيثمی ج: ۱ ص: ۱۸۲، باب الاقتداء بالسلف.

اوږد لمونځ وکړو خلک به یې هم کوي او داکار به پر ځان لازم وگڼي حال داچې دومره اوږد لمونځ لازم نه بلکې تقواده. دپورتنۍ روایت څخه معلومېږي چې دمخورو اصحابانو داقوالو ترڅنګ ددوی مبارکانو دافعالو تقلید هم کېږي یعنې داچې تش ددوی افعال ولیدل سي په کټ مټ ډول یې تقلید وسي، په داسې حالت کې، چې یوازې ددوی په لیدلو په اعمالو کې تقلید کېږي، ددلیل غوښتولو خو هیڅ فکر هم نه پیدا کېږي همدا وجه ده چې دوی مبارکان به دومره باریکیو ته متوجه کېدل.

په موطا امام مالک رحمۃ اللہ علیہ کې روایت دی:

أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَأَى عَلَى طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ ثَوْبًا مَصْبُوعًا وَهُوَ مُحَرَّمٌ فَقَالَ عُمَرُ مَا هَذَا الثَّوْبُ الْمَصْبُوعُ يَا طَلْحَةَ فَقَالَ طَلْحَةُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّمَا هُوَ مَذْرُوقٌ فَقَالَ عُمَرُ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الرِّقْطُ أَئِمَّةٌ يَنْتَدِي بِكُمْ النَّاسُ فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا جَاهِلًا رَأَى هَذَا الثَّوْبَ لَقَالَ إِنَّ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ كَانَ يَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمَصْبُوعَةَ فِي الْإِحْرَامِ فَلَا تَلْبَسُوا أَيُّهَا الرِّقْطُ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الثِّيَابِ الْمَصْبُوعَةِ. (۱)

ژباړه: عمر رضي الله عنه طلحه بن عبیدالله رضي الله عنه د احرام په حالت کې وليدی، چې رنگ سوي جامې یې اغوستي وې، عمر رضي الله عنه پوښتنه وکړه، چې اې طلحه! دا دې څنګه رنگ سوي جامې اغوستي دي؟ طلحه رضي الله عنه په جواب کې وویل: اې امیرالمؤمنین! دا جامې په داسې رنگ، رنگ کړل سوي دي، چې خوشبویه نه دي، (داسې رنگ سوي جامې، چې خوشبويي ونه لري په احرام کې اغوستل جایز دي)، عمر رضي الله عنه ورته وفرمایل: اې طلحه! تاسو امامان یاست خلک ستاسو کړنو ته گوري بیا ستاسو پیروي کوي، که یو ناپوه او ناخبره کس ستاسو رنگ سوي

۱: مسند احمد، ج ۱ ص: ۱۹۲، ح: ۲۲۶، احادیث عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه

جامې وويڼي نو هغه به ووايي، چي طلحة بن عبيدالله رضي الله عنه رنگ سوي جامې اغوستي وې نو هغه به هم ډاکار وکړي خو دافکر به نه کوي، چي طلحة بن عبيدالله رضي الله عنه داسي رنگ سوي جامې اغوستي وې، چي خوشبويي يې نه درلوده، دوی به دافکر نه کوي هر ډول رنگ سوي جامې به اغوندي.

يوه ورځ حضرت عمر رضي الله عنه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه په داسي حالت کي وليدئ، چي يو ډول موزې يې په پښو وې نو حضرت عمر رضي الله عنه ورته وويل:

...فَقَالَ عُمَرُ عَزَمْتُ عَلَيْكَ أَنْ تَزَعَّيْتَهُمَا فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَنْظُرَ النَّاسُ إِلَيْكَ فَيَقْتَدُونَ بِكَ^(۱)

ژباړه: زما قصد سي، چي دغه موزې در څخه وکارم، ځکه زه وپېرم، چي خلک به تا وويڼي او ستا پيروي به وکړي.

پورتنیو درو پېښو ته که وکتل سي په څرگند ډول معلومېږي، چي هغه اصحابان، چي په علم کي يې مهارت درلودئ سره ددې، چي دهغو داقوالو تقلید کېدئ ددوی دافعالو تقلید هم کېدئ داچي يوازي دهغه دعمل په لیدلو سره يې تقلید کېږي په داسي صورت کي بېخي ددلیل غوښتلو فکر لاهم نه پيدا کېږي همدا وجه وه چي دوی مبارکانو به په خپلو اعمالو ترسره کولو کي دډېر احتیاط څخه کار اخيستی او نورو ته به يې هم دا توصیه کول، چي په اعمالو کي دا احتیاط څخه کار واخلي.

۷: وعن حارثة بن مضرب قال كتب عمر إلى أهل الكوفة قد بعثت عمارا أميرا وعبد الله بن مسعود معلما وزيرا وهما من النجباء من أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم من أهل بدر فاقتدوا بهما واسمعوا من قولهما ...^(۱)

^۱: الاستيعاب لابن عبدالبر تحت الاصابة ج: ۲ ص: ۳۱۵، ولاصابه للحافظ ابن حجر رحمه الله ج: ۲ ص: ۳۶۱، ولاعلام الموقعين لابن القيم، ج: ۲ ص: ۱۷۱.

ژباړه : د حارثه بن مضرب څخه روايت دی ، چي حضرت عمر رضي الله عنه عبداللہ بن مسعود رضي الله عنه د کوفې خلکو ته ولېږي او بيا يې د کوفې خلکو ته يو ليک وليکي په ليک يې دوی ته وليکل : ما تاسو ته عمار بن ياسر رضي الله عنه داميرپه توگه در ولېږي او عبداللہ بن مسعود رضي الله عنه مي دمعلم او وزيرپه توگه در ولېږي دوی دواړه درسول الله صلي الله عليه وسلم د سپېڅلو اصحابانو څخه دي ، بدریان صحابه دي تاسو يې تقلید وکړئ او ددوی ويناوو ته غوږ کنسېږدئ.

۸: ... فَمَنْ عَرَضَ لَهُ مِنْكُمْ قَضَاءٌ بَعْدَ الْيَوْمِ فَلْيَقْضِ بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَىٰ بِهِ الصَّالِحُونَ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَىٰ بِهِ نَبِيُّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا قَضَىٰ بِهِ الصَّالِحُونَ فَلْيَجْتَهِدْ رَأْيَهُ... (۲)

ژباړه : حضرت عبداللہ بن مسعود رضي الله عنه د قضاء اصول بيانول په اصولو بيانولو کي يې داسي وفرمايل : کوم چاته که د قضا معامله ور دغاړه سوه نو فيصلې دي د الله صلي الله عليه وسلم په کتاب (قران) سره کوي ، که يې دکومي مسئلې حل په قرآن کي پيدا نه کړ ، نو درسول الله صلي الله عليه وسلم د احاديثو په رڼا کي دي فيصله کوي ، که يې په قرآن او نبوي احاديثو کي حل پيدا نه کړ ، نو د صالحينو او سلفو علماوو د ويناوو مطابق دي مسئله حل کړي

۱: رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح غير حارثه وهو ثقة. مجمع الزوائد ، ج : ۹ ص: ۲۹۱ ، ط : المكتبة الشاملة.

۲: سنن النسائي ، ج : ۲ ، ص : ۳۰۵ ، کتاب ادب الاقضية ، الحكم بالاتفاق اهل العلم وسنن الدارمي ، ج : ۱ ص : ۵۴ ، مقدمة ، باب الفتيا وما فيه من الشدة.

که یې په درو واړو کي حل پیدا نه کړ، نو په خپل اجتهاد او رایه دي مسئله حل کړي.

په پورتنی روایت کي عبدالله بن مسعود رضی الله عنه څلور مرتبې بیان کړي دي لومړۍ داچي مسئله به دقرآن په رڼا کي حلېږي، دوهمه مرتبه دا حدیثو ده، دریمه مرتبه دسلفو صالحینو د ویناوو ده، څلورمه مرتبه دا جهاد او قیاس ده.

په پورتنی روایت کي یوه خبره زیاته دپام وړ ده هغه داچي لومړۍ مرتبه دقرآن ده دوهمه مرتبه حدیث ده نو په کومه مسئله کي، چي قرآن ته رجوع وسي هیڅ یو عقل لرونکی کس ددې مطلب دا نه اخلي، چي په داسي صورت کي دي نو حدیث بېخي له پامه وغورځول سي او دقرآن تفسیر، ترجمه او مطلب اخستل دي په خپل فکر او رایه سره وسي بلکي دټولو علماوو پردې خبره اتفاق دی، چي دقرآن په تفسیر کي باید لومړۍ حدیث ته رجوع وسي او دقرآن تشریح به دا حدیثو په رڼا کي کېږي که یې تشریح په احادیثو کي موجوده وه. که داسي ونه کړو یعني دقرآن تشریح دا حدیثو په رڼا کي ونه کړو نو حتما به داسي وایو، چي زنا کونکی، چي کله زنا وکړي په قرآن کي ورته سل درې سزا ټاکل سوې ده اوس نو که احادیثو ته رجوع ونه کړل سي نو باید وویل سي، چي رجم په قرآن کي نه سته په دې عمل نه کړل کېږي (العیاذ بالله) ځکه دزنا حکم واضح دی کوم تفصیل ته اړتیا نه لري حال داچي دا دټول امت پردې خبره اتفاق دی، چي رجم په احادیثو ثابت دی باید عمل په وسي. همدا ډول دصالحینو ویناوو ته دریم مقام ورکړل سوی دی په دې لحاظ که څوک په قرآن او احادیثو عمل کوي ددې معنا دا نه ده، چي دصالحینو ویناوو ته دي هیڅ پاملرنه کېږي بلکي دقرآن او احادیثو تشریح او تفصیل به دصالحینو او اسلافو د ویناوو مطابق کېږي،

ددوی د فیصلو په رڼا کې به په قرآن او حدیث عمل کېږي ، د تقلید مفهوم او مطلب دادی ، چي که کومه مسئله د قرآن او حدیث څخه په څرگنده توګه نه معلومېدل نو بیا دي د بېلابیلو ممکنو معانیو څخه دیوې معنا په ټاکلو کې دیوه مجتهد قول ته وکتل سي او هغه معنا دي وټاکل سي لکه مخکي ، چي یې بیان وسو ، چي عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو څوک قاضي ټاکلی و او بیا یې ورته توصیه کول.

د پورته خبرو څخه دا معلومېږي ، چي تقلید کول یوازې د جاهل کار نه بلکي علماوو ته هم پکار دی ، چي په احکامو کې پر خپلو رایو باندي اعتماد ونه کړي بلکي داسي څوک ، چي په علم کې ترده لوړ وي هغه ته دي وګوري او دویناوو تقلید دي یې وکړي دا بیا بېله خبره ده ، چي د جاهل او عالم د تقلید ترمنځ توپیر سته ، چي وروسته به یې بیان راسي.

د پورتنۍ تشریح څخه د علامه ابن القيم دویناوو ټول اعتراضات جواب سوه ، چي د پورتنۍ روایت پر استدلال باندي یې کړي وه. ^(۱)

۹ : کان ابن عمر رضی الله عنه لایقرء خلف الامام ، قال فسالت القاسم بن محمد عن ذالک فقال ان ترکت فقد ترکه ناس ، یقتدي بهم وان قرئت فقد قرءه الناس یقتدي بهم ، وکان القاسم ممن لایقرء. ^(۲)

ژباړه : حضرت سالم بن عبدالله رضی الله عنه فرمایي : ابن عمر رضی الله عنه په امام پسي قرئت نه وایه نو ما د حضرت قاسم بن محمد رضی الله عنه څخه پوښتنه

۱: اعلام الموقعین ، ج ۲ ص : ۱۷۸.

۲: موطا امام محمد رضی الله عنه ، ص : ۹۶ ، اصح المطابع ، باب القرءة خلف الامام وفيه اسامة بن زيد المدني وثقه يحيى بن معين وابن عدی رضی الله عنه وضعفه بعضهم موقال ، الحافظ في التقریب صدوق بهم.

و کړه ، چي ابن عمر رضي الله عنه ولي په امام پسي قرئت نه وایي ، حضرت قاسم رضي الله عنه په جواب کي راته وویل : که غواړي ، چي په امام پسي قرئت ووايي کولای سې ځکه ډېرو داسي کسانو په امام پسي قرئت ویلی دی ، چي ددې جوگه دي ، چي اقتدا پسي وسي او که ته غواړې ، چي قرئت په امام پسي نه ووايي نو هم کولای سې ځکه ډېر داسي کسان سته ، چي په امام پسي یې قرئت نه دی ویلی او هغه داسي کسان دي ، چي ددې وړ دي ، چي اقتدا پسي وسي .

حضرت قاسم رضي الله عنه ، چي دسترو تابعینو څخه دی او دمدينې داوو سترو فقهاوو له ډلي څخه دی هغه په څرگند ډول دا جمله ویلې ده ، چي کله ددلیلو تعارض راسي نو بیا دي دهر امام په بڼه نیت تقلید وکړل سي .

عن الحسن انه سئل رجل اشرب من ماء هذه السقاية التي في المسجد فانها صدقة ، قال الحسن : قد شرب ابوبكر وعمر رضي الله عنهما من سقاية ام سعد فمه. (۱)

ژباړه : په کنز العمال کي دطبقات ابن سعد په حواله یو روایت دی ، چي د حضرت حسن رضي الله عنه څخه یو چا پوښتنه وکړه ، چي ته دمسجد ددغه اوبو څخه اوبه څیښې حال داچي دا صدقه دي ؟ حضرت حسن رضي الله عنه په جواب کي ورته وویل : حضرت ابوبکر رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه دام سعد د صدقه سوي ویالې څخه اوبه څیښلي دي نو ما هم دغسي وکړه لکه دوی دوو مبارکانو ، چي کړی وه .

که دغه روایت ته وکتل سي نو گویا حضرت حسن رضي الله عنه یوازي دڅیښو دعمل تقلید وکړ ، دکوم دلیل غوښتنه یې ونه کړه .

۱ : کنز العمال ، ج ۳ ص : ۳۱۸ ، کتاب الزکات فصل في المصرف .

پورته ،چي بيان سوه دا دمباركو اصحابانو دتقليد شو مثالونه وه ،چي په لنډ ډول بيان سوه كه نه نو په دغه ډول په كتابونو كي خورا زياتي پيښي راغلي دي .

علامه ابن القيم فرمايي :

والذين حفظت عنهم الفتوى من اصحاب رسول الله ﷺ مائة ونيف وثلاثون نفسا ما بين رجل وامرأة .^(۱)

ژباړه : کومي فتواوي ،چي در رسول الله ﷺ داصحابانو څخه ساتل سوي دي څه باندي يو سل او دېرش فتواوي دي ،چي نارينه او ښځينه دواړه پکښي داخل دي .

پورته فتواوي ،چي اصحابانو کړي دي په دغه فتواوو كي دواړي طريقي په کار لوېدلي دي يعني داچي ځيني فتواوي داسي دي ،چي دقرآن او حديث څخه دليل ورته ويل سوي دي او دځينو لپاره بيا دليل نسته بيله دليله فتواوي صادري سوي دي ،چي مثالونه يې مخکي بيان سوه .

دنورو مثالو لپاره دي لاندي کتابونه مطالعه کړل سي :

کتاب الاثار للامام ابي حنيفة ، مصنف عبدالرزاق ، مصنف ابن ابي شيبة رحمه الله ، شرح معاني الاثار ، للطحاوي ، المطالب العالیه للحافظ ابن حجر .

دپورته کتابونو په څېر نور کتابونه هم سته ،چي دتقليد مثالونه پکښي وي .

۱: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج ۱ ص : ۹ .

د اصحابانو په زمانه کې شخصي تقلید

پورته ، چي کوم مثالونه بیان سوه د مطلق تقلید مثالونه وه يعني داچي د اصحابانو د تقلید مثالونه وه ، چي کله به يې د يوه عالم تقلید کړی و او کله به يې د بل عالم تقلید کړی و ، د يوه خاص فرد تقلید يې نه و کړی د اصحابانو د تقلید داسي ډېر مثالونه هم سته ، چي شخصي تقلید يې کړی وي يعني د يوه خاص فرد تقلید يې کړی وي لکه ، چي حُيني مثالونه يې په لاندې ډول دي :

لومړی نظیر :

أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ سَأَلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ امْرَأَةٍ طَافَتْ ثُمَّ حَاضَتْ قَالَ لَهُمْ تَنْفَرُ قَالُوا لَا نَأْخُذُ بِقَوْلِكَ وَنَدَعُ قَوْلَ زَيْدٍ (۱)

ژباړه : د مدینې څه خلکو د ابن عباس رضی اللہ عنہما څخه دهغه ښځې په اړه پوښتنه وکړه ، چي تر طواف زیارت وروسته حیاضه سي ، چي دغه ښځه به د طواف وداع لپاره پاتېږي او که د طواف وداع پرته تلای سي يعني داچي طواف وداع دې ته معاف دی که یا؟ ابن عباس رضی اللہ عنہ ورته وویل : هو ، تلای سي ، هغو خلکو ورته وویل : موږ ستا په خبره د زید رضی اللہ عنہ قول نه سو پرېښودای .

پورتنی روایت د عبدالوهاب ثقفی له طریقه هم روایت سوی دی په دغه روایت کي د مدینې دخلکو وینا داسي رانقل سوې ده :

لَا نَبَالِيَا افْتِنَا أَوْ لَمْ تَفْتِنَا ، زَيْدٌ بَنُ ثَابِتٍ يَقُولُ لَا تَنْفَرُ (۱)

۱: رَوَاهُ خَالِدٌ وَقَتَادَةُ عَنْ عِكْرِمَةَ ، بخاري ، كتاب الحج ، باب اذا حاضت المرأة بعد ما افاضت . ح : ۱۲۳۹

ژباړه : که ته موږ ته فتوا راکړې او که یې را نه کړې موږ ستا په فتوا عمل نه کوو ځکه دزید رضی الله عنه فتوا داسي ده ، چي دغه ښځه دطواف پرته نه سي تلای .

پورتني روايت دمسند ابوداود طياليسي له طريقه هم روايت سوی دی په دغه روايت کي دمدينې دخلکو وينا داسي رانقل سوې ده :

لانتابعک يا ابن عباس رضی الله عنه ! وانت تخالف زيدا فقال سلوا صاحبکم ام سليم رضی الله عنه . (۲)

ژباړه : اي ابن عباسه ! په دغه مسئله کي موږ ستا پيروي نه کوو ځکه ته دزید څخه په دې مسئله کي مخالفت کوې ، ابن عباس رضی الله عنه ورته وفرمايل : تاسو مدينې ته تر رسېدو وروسته دام سليم څخه پوښتنه وکړئ ، زما خبره صحيح ده .

په پورتني پېښه کي دابن عباس رضی الله عنه او دمدينې دخلکو دخبرو څخه دوې خبري په څرگند ډول معلومېږي لومړۍ داچي دمدينې خلکو دزید بن ثابت رضی الله عنه شخصي تقليد کاوه ، دده دويي پرته يې دبل چا وينا نه منل بلکي داسماعيلی معجم څخه داهم معلومېږي ، چي ابن عباس رضی الله عنه دخپلي فتوا دثبوت لپاره دام سليم او نور اصحابانو رضی الله عنهم احاديث هم بيان کړي دي ځکه کله ، چي ابن عباس رضی الله عنه مدينې منورې ته راغلی خلک ملاقات ورته راغلل او ورته وې ويل :

وجدنا الحديث ما حدثنا . (۳)

ژباړه : موږ هغه حديث پيدا کړ ، چي تا موږ ته بيان کړی و .

۱: فتح الباري ، ج : ۳ ، ص : ۴۶۸ ، ط : ميريه ، کال : ۱۳۰۰ ، عمدة القاري ، ج : ۴ ، ص : ۷۷۷ .

۲: مسند ابوداود الطياليسي ، ص : ۲۲۹ ، مرويات ام سليم رضی الله عنه

۳: عمدة القاري ، ج : ۴ ، ص : ۷۷۷ .

دا چي دمدينې دخلکو دزید ﷺ پر علم او فتوا باندې اعتماد و، نو کله ، چي يې دابن عباس ﷺ فتوا دزید ﷺ دفتوا څخه مخالفه وليدل نو ځکه يې دابن عباس ﷺ فتوا ونه منل، دوی يوازې دزید ﷺ وينا دځان لپاره دليل وگرځاوه دابن عباس ﷺ دفتوا دنه منلو لپاره يې بل کوم دليل نه درلودی.

دوهمه خبره دپورتنۍ پيښې څخه دامعلومېږي ، چي ابن عباس ﷺ خلک وليدل ، چي شخصي تقلید يې کاوه ده ځني منعه نه کړل ، چي دغسي تقلید شرک ، يا معصيت دی دامه کوئی بلکی دوی ته يې امر وکړ ، چي تاسو دتحقیق لپاره امسليم ته ورسئ او بيا بېرته زید ﷺ ته رجوع وکړئ، کله ، چي دغه خلک مدينې ته ورسېده نو دابن عباس ﷺ دلارښووني سره سم دتحقیق او څېړنې لپاره امسليم ته ورغلل ، کله ، چي يې تحقيق وکړ ، خبره هم هغسي وه لکه ، چي ابن عباس ﷺ وايه ، نو بېرته دزید ﷺ ولوري ته راغلل ، زید ﷺ هم څېړنه وکړه او په پايله کي دخپلي فتوا څخه واوښتی ، وروسته بيا خلکو دغه حال ابن عباس ﷺ ته بيان کړ.

دپورتنیو روايتونو څرنگوالی مسلم ، نسائي ، بیهقي او داسي نورو کتابونو کړی دی. (۱)

ځينو خلکو ددغه دليل څخه داسي جواب ویلی دی ، چي که دمدينې خلک مقلدين وای نو بيا ولي امسليم ته ورتلل. (۲)

۱: فتح الباري ج : ۳ ص : ۴۶۷ تر ۴۶۹

۲: تحریک ازادي فکر. ص ۱۳۶ ، دمولانا محمد اسماعيل سلفي رحمه الله

د پورتنۍ نیوکې بنیاد پر غلط فهمۍ باندې ولاړ دى ځکه دغیر مقلدینو له آنده د تقلید څخه وروسته دا حدیثو تقلید گواکې حرام دى حال دا چې داسې نه ده ځکه تقلید فقط دې ته وايي، چې یو څوک مستقیماً د قران او احادیثو څخه د مسئلو استنباط نه سي کولای، نه ظاهري تعارض رفع کولای سي او نه دناسخ او منسوخ توپیر کولای سي، همداسې دیوه مجتهد څخه د مسئلې سوال کوي او هغه جواب ورکوي، دى یې د دلیل پرته مني، بیا عمل په کوي همدا د تقلید مفهوم دى، ددې معنا دانه ده، چې دى نو ددې اجازه نه لري، چې احادیث زده کړي او یا دي تر تقلید وروسته په احادیثو کې څېړنه وکړي بلکې تر تقلید وروسته هر وخت د مقلد پرمخ دا حدیثو د زده کړي او تحقیق دروازه خلاصه ده همدا وجه ده، چې په سلهاوو مقلدینو دخپل امام شخصي تقلید کړى دى او ورسره یې د قرآن کریم تفاسیر او احادیثو شروح لیکلي دي، په کوم مسئله کې، چې په څرگند ډول ورته معلومه سي، چې نوموړې مسئله د قرآن یا حدیث څخه بنکاره مخالفه ده نو دخپل امام د تقلید پر ځای په هغه حدیث عمل کوي، چې پوره تحقیق به یې وروسته راسي. همدا وجه ده، چې کوم مقلد ته دخپل امام وینا د حدیث خلاف معلومه سي د تحقیق حق لري دغه تحقیق د تقلید خلاف کار نه دى، په پورتنۍ پېښه کې د تقلید او تحقیق دواړو لپاره لاري سته ځکه پر دغه مهال زید عليه السلام ژوندی دى هغه د تحقیق په پایلو خبر کړل سو، زید عليه السلام، چې کله خبر سو نو دخپل پخواني قول څخه یې رجوع وکړه بالاخره د دغه تحقیق په برکت د زید عليه السلام مقلدین د حدیث د مخالف څخه خلاص سو او دخپل امام د مخالفت څخه هم خلاص سو، البته په پورتنۍ پېښه کې د مدینې دخلکو دا خبره زیاته دپام وړه ده، چې ابن

عباس عليه السلام ته يې وويل : موږ د زيد عليه السلام خبره نه پرېږدو ، موږ ستا په خبره عمل نه کوو . ددوی دغه وينا شخصي تقلید بلل کېږي .

دوهم نظیر :

په بخاري شریف او نورو کتابونو کې یوه پېښه ده زیل بن شرجیل څخه رانقل سوې ده ، چې ځینو خلکو د ابو موسی اشعري عليه السلام څخه دیوې مسئلې پوښتنه وکړه ده مبارک جواب ورکړ ، دلیل یې ورته ووايه او دايې هم ورته وويل ، چې تاسو ددې مسئلې په اړه د عبدالله بن مسعود عليه السلام څخه هم پوښتنه وکړئ ، خلکو د عبدالله بن مسعود عليه السلام څخه پوښتنه وکړه د عبدالله بن مسعود عليه السلام فتوا د ابو موسی اشعري عليه السلام دفتوا څخه خلاف وه ، خلک بیا راغلل ابو موسی اشعري عليه السلام ته يې خبر ورکړ ، چې د عبدالله بن مسعود عليه السلام فتوا ستا دفتوا څخه خلاف ده ، ده مبارک په جواب کې ورته وويل :

لاتسألوني مادام هذا الخبر فيكم .

ژباړه : تاسو زما څخه پوښتنه مه کوئ خو ، چې دغه ستر عالم يعني عبدالله بن مسعود عليه السلام په تاسو کې موجود وي .
مسند احمد بیا دغه الفاظ په لاندې ډول رانقل کړي دي :

لاتسألوني عن شيء مادام هذا الخبر بين أظهركم .

ژباړه : تاسو زما څخه دهیڅ شي پوښتنه مه کوئ خو ، چې دغه ستر عالم يعني عبدالله بن مسعود عليه السلام په تاسو کې موجود وي .^(۱)

تاسو وگورئ ابو موسی اشعري عليه السلام خلکو ته مشوره ورکوي ، چې عبدالله بن مسعود عليه السلام ژوندی دی تاسو هم دده مبارک څخه په ټولو

^۱ : صحیح بخاري ، کتاب الفرائض ، باب میراث ابنت ابن مع ابنت ، ج : ۲ ص : ۹۹۷ ، ح : ۶۲۳۹ ، مسند احمد ، ج : ۱ ، ص : ۴۶۴ ، احادیث عبدالله بن مسعود عليه السلام

مسئلو کي پوښتنه کوي او هم دده تقلید کوي ، دغه کار ته شخصي تقلید ويل کېږي.

عيني خلک پر پورتنۍ خبره باندي داسي نيوکه کوي ، چي ابو موسی اشعري رضي الله عنه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په شتون کي دخپل تقلید څخه خلک منعه کړل ، دا په دې معنا دی ، چي تقلید بڼه کار نه دی.

ابو موسی اشعري رضي الله عنه ، چي کله دخپل تقلید څخه خلک منعه کړل دا په دې معنا نه دی ، چي دنورو اصحابانو تقلید دي نه کېږي ، هغو ته دي رجوع نه کېږي بلکي په هغه وخت کي لوی ، لوی اصحابان موجود وه ددوی مبارکانو د تقلید څخه هیچا منعه نه سواي کولای.

نیوکه کونکی زیاتوي : د پورتنۍ خبري حاصل دا کېږي ، چي دافضل په شتون کي دي مفضل ته رجوع نه کړل کېږي؟ ^(۱)

جواب دادی : ، چي دغه پېښه په کوفه کي منځته راغلې ده په دغه زمانه کي تر عبدالله بن مسعود رضي الله عنه لوی عالم په کوفه کي نه و ، دغه پېښه د حضرت عثمان رضي الله عنه په خلافت کي منځته راغلې ده. ^(۲)

په دغه زمانه کي حضرت علي رضي الله عنه کوفې ته تشریف نه و راوړی له همدې امله ابن مسعود رضي الله عنه په دغه وخت کي تر ټولو لوی عالم و ، ددې سره که دابو موسي اشعري رضي الله عنه د وينا علت همدا سي ، چي دافضل په شتون کي دي مفضل ته رجوع نه کېږي نو بیا هم دده مبارک دخبرو و خلاصه داده ، چي ابن مسعود رضي الله عنه بڼه عالم دی شو ، چي دی

^۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۳۸

^۲: عمدة القاري ، ج : ۱ ، ص : ۹۸ ، فتح الباري ، ج : ۱۲ ، ص : ۱۴.

ژوندی وي ، دده په شتون کي دده څخه دمسلو پوښتني کېږي او زما څخه هیڅ پوښتني مه کوئ ځکه په کوفه کي ترټولو ښه عالم دی دی .
په معجم طبراني کي هم یو روایت راغلی دی ، چي دابو موسي اشعري رضی الله عنه څخه درضاعت دیوې مسئلې پوښتنه وسوه ده په جواب کي همغه خبره وکړه ، چي پورته ذکر سوه یعني داسي یې وویل :

لاتسالوني عن شیء ما اقام هذا بین اظهرا من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم .

ژباړه : تاسو زما څخه دهیڅ شي پوښتنه مه کوئ څو ، چي در رسول الله صلی الله علیه وسلم داصحابانو رضی الله عنهم څخه یو څوک په موږ کي موجود وي .^(۱)
ابو موسي اشعري رضی الله عنه ، چي په کوم محیط او چاپیریال کي اوسېدی هغه پردې دلالت کوي ، چي ده مبارک کومه لارښوونه کړې ده یوازي د شخصي تقلید خبره ده . ددې څخه په څرگند ډول ثابتیږي ، چي داصحابانو رضی الله عنهم په زمانه کي شخصي تقلید منعه نه و .

^۱ : مجمع الزوائد ، ج : ۴ ص : ۲۶۲ ، باب الرضاع . په کنز العمال کي د عبدالرزاق په حواله هم داسي جمله سته ، چي وايي : لا فتیکم ماکان بها ، ج : ۶ ، ص : ۱۴۷

دریم نظیر:

په ترمذی، سنن ابوداود او داسي نورو کتابونو کي د معاذ بن جبل رضي الله عنه څخه يوروايت رانقل سوي دئ:

عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ أَجْتَهِدُ رَأْيِي وَلَا أَلُو فَضْرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَدْرَهُ وَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يَرْضَى رَسُولُ اللَّهِ. (۱)

ژباړه: معاذ بن جبل رضي الله عنه وايي، چي رسول الله صلي الله عليه وسلم زه يمن ته لېږلم نو ما ته يې وويل: که تاته يوه مسئله راسي نو ته به څنگه فيصله کوي؟ ما ورته وويل: چي د الله جبار د کتاب په رڼا کي به يې کوم، رسول الله صلي الله عليه وسلم راته وويل: که دغه مسئله په قرآن کي نه وه بيا به يې څنگه فيصله کوي؟ ما ورته وويل: د نبوي احاديثو په رڼا کي يې فيصله کوم، رسول الله صلي الله عليه وسلم راته وفرمايل: که دغه مسئله په احاديثو کي نه وه بيا به يې څنگه فيصله کوي؟ ما ورته وويل: بيا به يې په خپله رايه، فکر او اجتهاد سره فيصله کوم او کوشش به کوم، چي حقه فيصله وکړم. رسول الله صلي الله عليه وسلم زما په دغه خبرو سره خوشاله سو او لاس يې زما پر سينه راکښيښودئ او وې فرمايل: الله جبار لره دي حمد وي، چي د الله جبار د رسول صلي الله عليه وسلم قاصد ته يې د داسي تگ لاري توفيق ورکړ، چي د الله جبار د رسول صلي الله عليه وسلم په راضي کېږي.

۱: سنن ابی داود، کتاب الاقضية، باب الاجتهاد الراي في القضاء، ح: ۳۱۱۹، ج: ۹، ص: ۴۸۹، ط: المكتبة الشاملة، الاصدار الثاني.

پورتني روايت او پېښه دتقليد او اجتهاد په مسئله كي داسي ډېوه ده ،چي څومره غور او فكر پر كېږي په هغه كچه مشكلات له منځه په ځي . په دې روايت كي زموږ اصل موخه يوه لوري ته ده هغه داچي رسول الله ﷺ دخپلو فقيه عالمانو اصحابو څخه يو تن فقيه عالم معاذ رضی اللہ عنہ ديمن خلكو ته دقاضي او معلم په توگه ولېږي او پر هغوی باندي يې دده اتباع او پيروي لازمه وگرځول. رسول الله ﷺ نه يوازي ،چي معاذ رضی اللہ عنہ ته يې په قرآن او حديث دمسائلو حل و فرمايه بلكي ددې اجازه يې هم ورکړه ،چي په خپله رايه او فكر سره اجتهاد وكړي او بيا يې مسائلي په رڼا كي حل كړي. داچي رسول الله ﷺ ديمن پر خلكو لازمه كړه ،چي دمعاذ رضی اللہ عنہ اتباع وكړي په دې كي خو نو بل شي نه سي جوړېدای پرته له دې ،چي رسول الله ﷺ دوی ته دشخصي تقليد امر وكړ بلكي ورباندي لازم يې كړ. (۱)

۱: دشخصي تقليد لپاره ،چي ما كوم حديث ددليل په توگه وړاند كړ ، پردغه استدلال باندي يو چا اعتراض كړی دئ ،چي ما او زما په څېر نورو مقلدينو علماؤ ته مشر كين او كافران وايي ، نوموړی په خپل اعتراض كي ليكي: لومړی بايد وكتل سي ،چي دغه حديث صحيح دئ كه يا؟ التحقيق في جواب التقليد ، نوموړي كس ورپسي پر دغه حديث باندي دابوداود دحاشيي ټول هغه اعتراضات رانقل كړي دي ،چي علامه جوزقاني رحمه الله پر نوموړي حديث باندي كړي دي .

ددغه اعتراض په اړه بايد وويل سي ،چي كوم كس ،چي دغه اعتراضات كړي دي هغه خپله هم دتقليد مرتكب گرځېدلی دئ ، بيا دا ،چي حديث درد لپاره يې ولي يوازي دخپل كتاب لپاره دجوزقاني پر نيوكو باندي بسنه كړې ده دبل لوري څخه يې ولي كوم ترديد نه دئ راوړی ، دوهم دا ،چي دجوزقاني دنيوكو لپاره جوابونه سوي دي كه ده يوازي دابن القيم رحمه الله تحقيق كتلی وای لابه يې شبها ت رفعه سوي وای ، ابن القيم دجوزقاني داعتراضاتو جوابونه كړي دي او وييلي يې دي د

معاذ رضی اللہ عنہ، چي کله یمن ته تللی نو دیوه زور ځواکي واکمن په توگه نه بلکي دیو معلم او مفتي په توگه تللی دی، څوک، چي دا فکر کوي ددغه حدیث تعلق د قضا او واکمنۍ سره دی دافتا سره تعلق نه لري دا فکر بېخي درست نه دی ځکه دبخاري شریف په یوه روایت کي راځي:

۶۲۳۷ - عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَتَانَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بِالْيَمَنِ مُعَلِّمًا وَأَمِيرًا فَسَأَلْنَاهُ عَنْ رَجُلٍ ثَوْبِي وَتَرَكَ ابْنَتَهُ وَأَخْتَهُ فَأَعْطَى الْإِبْنَةَ التَّصَفَّ وَالْأَخْتَ التَّصَفَّ. (۱)

ژباړه: اسود بن یزید رضی اللہ عنہ فرمایي: موږ ته معاذ رضی اللہ عنہ دامیر او معلم په توگه راغلی نو موږ دیوه کس په اړه پوښتنه ځني وکړه، چي وفات سوی وي او ترشایي یوه خور او یوه لور پاته وي، چي میراث یې څنگه وېشل کېږي؟ معاذ رضی اللہ عنہ په جواب کي راته وویل: نیم مال یې دلور دی او نیم مال یې دخور دی.

پورتني روایت ته که وکتل سي نو معاذ رضی اللہ عنہ دیوه مفتي په توگه خلکو ته جواب ورکړی دی او کوم دلیل یې هم نه دی ورته بیان کړی او نه هغو د دلیل غوښتنه کړې ده او بیا د معاذ رضی اللہ عنہ دغه فیصله هم قبوله سوې ده. معاذ رضی اللہ عنہ که څه هم په ښکاره دلیل نه دی بیان کړی خو د معاذ رضی اللہ عنہ

معاذ رضی اللہ عنہ کوم حدیث، چي اصحابانو رانقل کړی دی په هغو کي څوک متهم، کذاب او مجروح نسته. همدا ډول ابن القيم دغه حدیث د خطیب بغدادی په حواله دیوې بلي طریقې څخه هم رانقل کړی دی او ویلي یې دي: عن عبادة بن نسي عن عبدالرحمن بن غنم عن معاذ... او بیا یې لیکلي دي: وهذا اسناد متصل ورجاله معروفون بالثقة. نوموړی عالم د پورتني تحقیق په تعقیب زیاتوي: دغه حدیث دامت د تلقي بالقبول په وجه هم ددې جوگه دی، چي په استدلال کي دي وکارول سي. اعلام الموقعین، ج: ۱، ص: ۱۷۵، تر، ۱۷۶. نیوکه کونکی او دغه فکر کونکی مولانا محمد اسماعیل سلفي رحمته اللہ علیہ دی، تحریک ازادي فکر، ص: ۱۴۰.

۱: بخاري، کتاب الفرائض، باب الميراث، ج: ۲، ص: ۹۹۷، ح: ۶۲۳۷.

فيصلي دقرآن او حديث سره مطابقي وي ځكه تاسو د معاذ رضي الله عنه يوې بلي فتوا ته وگورئ، چي هلته ده مبارك درسول الله ﷺ حديث را نقل كړي دى دده مبارك دغه فتوا په لاندي ډول ده:

عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدَّيْلِيِّ قَالَ كَانَ مُعَاذٌ بِالْيَمَنِ فَارْتَمَعُوا إِلَيْهِ فِي يَهُودِيٍّ مَاتَ وَتَرَكَ أُنثَى مُسْلِمَةً فَقَالَ مُعَاذٌ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ الْإِسْلَامَ يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ قَوْلُهُ^(۱).

ژباړه: ابي الاسود ديلملي ويلي دي، چي معاذ رضي الله عنه په يمن كي يوه مسئله ديهودي په اړه بيان كړه، چي هغه مړ سوي و او ترشايې ورور مسلمان پاته سوي و په اړه يې داپوښتنه راپورته سوې وه، چي دغه مسلمان ديهودي په مال كي ميراث وړلاي سي كه يا؟ معاذ رضي الله عنه وفرمايل: ما درسول الله ﷺ څخه اورېدلي دي، چي اسلام زيادت كوي كمښت نه كوي نو ځكه زما څېړنه او فكر دادى، چي دمسلماڼۍ په وجه بايد څوك دميراث څخه محروم نه سي، بالاخره معاذ رضي الله عنه مسلمان ته ديهودي ورور ميراث وركړ.^(۲)

په پورتني روايت كي معاذ رضي الله عنه داسي حديث په دليل كي ووايه، چي دميراث د موضوع سره هيڅ اړه نه لري، داچي ده مبارك داسي حديث وايه دا دده خپل اجتهاد او څېړنه وه خو بيا هم ديمن خلكو هغه قبول كړ.

^۱: مستند احمد، ج: ۵، ص: ۲۳۰، او ۱۳۶، ح: ۲۱۰۴۵، واخرجه الحاكم رحمته الله عليه وقال صحيح الاسناد لم يخرجاه، وقال الذهبي رحمته الله عليه صحيح، مستدرک حاكم، ج: ۴، ص: ۳۴۵.

^۲: پاته دي نه وي، چي دا د معاذ رضي الله عنه خپل تحقيق او فكر و كه نه نو د جمهورو اصحابانو رضي الله عنهم او فقهانو له انده مسلمان د كافر څخه ميراث نه سي وړلاي ځكه رسول الله ﷺ فرمايي: لا يرث المسلم من الكافر.

په مسند احمد او معجم طبراني کي يوبل روايت هم راځي:

۲۱۰۶۳ ... اَنْ مُعَاذًا قَدِمَ عَلَى الْيَمَنِ فَلَقِيَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ خَوْلَانَ ... فَسَلَّمَتْ عَلَى مُعَاذٍ ... فَقَالَتْ مَنْ أَرْسَلَكَ إِلَيْهَا الرَّجُلُ قَالَ لَهَا مُعَاذٌ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ الْمَرْأَةُ أَرْسَلَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنْتَ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفَلَا تُخْبِرُنِي يَا رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهَا مُعَاذٌ سَلِّينِي عَمَّا شِئْتِ...^(۱)

ژباړه: كله، چي معاذ عليه السلام يمن ته راغلی نو دخولان قوم څخه يوه ښځه ورته راغله سلام يې ورته ووايه او بيا يې ځني وپوښتل: اې سرپه! ته چا راېېږلې يې؟ معاذ عليه السلام ورته وويل: زه دالله جل جلاله رسول صلی اللہ علیہ وسلم راېېږلې يم، ښځي ورته وويل: ايا ته رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم راېېږلې يې؟، دالله جل جلاله رسول صلی اللہ علیہ وسلم استازی يې؟، اې دالله جل جلاله رسول استازی؟ ته موږ ته ددين احکام نه راښيي معاذ عليه السلام ورته وويل: زما څخه دهر هغه شي په اړه پوښتنه وکړه، چي ستا خوښه وي؟.

دپورتني حديث څخه معلومېږي، چي معاذ عليه السلام يوازي دوالي او واکمن په توگه يمن ته نه و لېږل سوی بلکي معاذ عليه السلام د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم استازی او نماينده و، دده دنده دا وه، چي الهي احکام خلکو ته ورزده کړي، همدا لامل و، چي هغې ښځي دده څخه پوښتنه وکړه او ده ورته وويل، چي ته زما څخه دهر هغه شي په اړه پوښتنه کوه، چي ستا زړه غواړي.

^۱: اوردده الهيښمي في مجمع الزوائد، ج: ۴، ص: ۳۰۷، ۳۰۸، باب حق الزوج علي المرء وقال رواه احمد والطبراني من رواية عبد الحميد بن بهرام عن شهر وفيها ضعف وقد وثقا.

د پورتنی حدیث په اخره کي هغې ښځې د معاذ رضی الله عنه څخه پوښتلي دي ، چي پر ښځه باندي دخپل مېړه څه حقوق دي؟ معاذ رضی الله عنه د اسلام د اصولو مطابق جواب ورکړی دی او د جواب په ویلو سره یې دې ته کوم آیت یا حدیث د دلیل په توگه نه دی ویلی ، ددې څخه دامعلومیږي ، چي معاذ رضی الله عنه یوازي دانتظامي چارو دسرتو رسولو لپاره نه و لېږل سوی بلکي معاذ رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم دنماینده په توگه دیمن خلکو ته ورغلی و او دایې دنده وه ، چي خلکو ته دشریعت احکام ورزده کړي او خلک دده تقلید وکړي .

بله خبره لاداده ، چي رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د معاذ رضی الله عنه په اړه داسي فرمایلي دي :

اعلمهم بالحلّال والحرام.

ژباړه : په اصحابانو رضی الله عنهم کي ترټولو زیات په حلالو او حرامو ښه عالم معاذ رضی الله عنه دی .^(۱)

په بل ځای کي رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د معاذ رضی الله عنه په اړه داسي فرمایلي دي :

انه یحشر یوم القيامة بین یدی العلماء نبذه .^(۲)

ژباړه : الله جل جلاله به معاذ رضی الله عنه د قیامت په ورځ داسي را وپاڅوي ، چي د علماوو قیادت به کوي او ددوی څخه به دومره مخکي وي څومره ، چي غشي ځي ، ځکه معاذ رضی الله عنه نه یوازي ، چي دیمن خلکو دده تقلید کاوه بلکي نورو اصحابانو رضی الله عنهم هم دده تقلید کاوه .

^۱ : رواه النسائي ، والترمذي وابن ماجة باسناد صحيح حسنة ، وقال الترمذي : هو حديث حسن ، صحيح ، تهذيب الاسماء واللغات للنووي رحمته الله عليه ، ج : ۱ ، ص : ۹۹ .

^۲ : أخرجه احمد في مسنده عن عمر رضی الله عنه وفي رواية برثوة والرتوة والنبة كلاهما رمية سهم . الفتح الرباني ، ج : ۱ ، ص : ۳۵۲ .

۲۱۰۵۲ - ... عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ الْخَوْلَانِيِّ قَالَ أَتَيْتُ مَسْجِدَ أَهْلِ دِمَشْقَ فَإِذَا خَلْقَةٌ فِيهَا كُهُولٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (وفي رواية كثير بن هشام فإذا هي ثلاثين كهلاً من أصحاب رسول الله ﷺ) وَإِذَا شَابُّ فِيهِمْ أَكْثَلُ الْعَيْنِ بَرَأَتْ الثَّنَائِيَا كُلَّمَا اخْتَلَفُوا فِي شَيْءٍ رَدُّوهُ إِلَى الْفَتَى فَتَى شَابُّ قَالَ قُلْتُ لِمَ لِي مِنْ هَذَا قَالَ هَذَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ... (۱)

ژباړه : ابو مسلم خولاني وايي: زه د دمشق دخلکو مسجد ته ورغلم که مي کتل په دې مسجد کي يوه ډله سپين ږيري اصحابان (رضي الله عنه) ناست وه ، په يوه روايت کي راغلي دي ، چي دېرش تنه سپين ږيري اصحابان (رضي الله عنه) ناست وه ، ناخپه مي يو ځوان وليدئ ، چي سترگي يې توري وي غاښونه يې سپين وه ځلېدل ، کله ، چي به د اصحابانو (رضي الله عنه) په يوه مسئله کي اختلاف سوه نو دغه ځوان ته به يې رجوع کول ، دغه ځوان به فيصله ورکول ، ما د څنگ د يوه ملگري څخه پوښتنه وکړه ، چي دا څوک دئ؟ هغه ملگري راته وويل : دا معاذ بن جبل (رضي الله عنه) دئ.

تاسو وگوري معاذ بن جبل (رضي الله عنه) داسي يو څوک و ، چي ويوې ډلي اصحابانو (رضي الله عنه) دده تقلید کاوه او ده به يې اختلافي مسئلې ورفيصله کولې.

ديوه بل روايت الفاظ داسي راغلي دي :

اذا اختلفوا في شيء اسندوه اليه وصدروا عن رايه. (۲)

ژباړه : کله ، چي به د دوی ترمنځ کومه اختلافي مسئله راغلل نو دغه مسئله به يې معاذ (رضي الله عنه) ته سپارل او دده رايه به يې قبلول.

۱: مسند احمد ، مرويّات معاذ بن جبل ، ج : ۲۱۰۵۲ ، ج : ۵ ، ص : ۲۳۶

۲: مسند احمد ، مرويّات معاذ بن جبل ، ج : ۵ ، ص : ۲۳۳

لنډه داچي معاذ رضي الله عنه دهغه بنو علماوو او فقهاوو له ډلي څخه دى ، چي رسول الله ﷺ خپله ورته (اعلم بالحلال والحرام) ورته ويلې دي او خپله اصحابانو رضي الله عنهم هم دده تقلید کړى دى. کله ، چي رسول الله ﷺ معاذ رضي الله عنه یمن ته ولېږى نو د قضاء څخه نيولې بيا ترپوره تعليم ، افتاء او نور مسؤليتونه يې ده ته حواله کړل ، رسول الله ﷺ د یمن پر خلکو لازم وگڼل ، چي دده اطاعت وکړي او د یمن خلکو هم داسي وکړل دده تقلید يې وکړ ، همدا د شخصي تقلید حقيقت دى.

څلورم نظير :

په سنن ابوداود کي روايت دى :

۳۶۸ - ... عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ قَالَ قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنِيَّ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْنَا قَالَ فَسَمِعْتُ تَكْبِيرَهُ مَعَ الْفَجْرِ رَجُلٌ أَحَشُ الصَّوْتِ قَالَ فَأَلْقَيْتُ عَلَيْهِ مَحَبَّتِي فَمَا فَارَقْتُهُ حَتَّى دَفَنْتُهُ بِالشَّامِ مَيِّتًا ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَى أَفْقِهِ النَّاسِ بَعْدَهُ فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ فَلَزِمْتُهُ حَتَّى مَاتَ (۱)

حضرت عمرو بن ميمون رضي الله عنه وايي : کله ، چي رسول الله ﷺ معاذ رضي الله عنه یمن ته داستازي په توگه راو لېږئ نو ما دسهار په لمانځه کي دده تکبير واورېدئ ، چي اوازي يې ډک او دروند و نو زما مينه ورسره پيداسوه او بيا دده مبارک دمرگ تر مهاله زه ځني جلا نه سوم تر داسي بريده ، چي ما په خپل لاس باندي په شام کي دفن کړ ، بيا په خلکو کي ښه عالم وليدئ نو زه ابن مسعود رضي الله عنه ته راغلم او دمرگ تر مهاله پوري ځني جلا نه سوم .

۱: ابوداود ، باب اذا اخر الامام الصلوة عن الوقت ، ج : ۱ ، ص : ۶۲ ، ومسنند احمد ،

ج : ۵ ، ص : ۱۳۱

په پورتنی روایت کې د حضرت میمون رضی الله عنه وینا، چې زه د معاذ رضی الله عنه سره ملگری وم تر هغه وخت پوري، چې دی ژوندی و او بیا، چې کله دی وفات سو نو ما ابن مسعود رضی الله عنه ته ځکه رجوع وکړه، چې ابن مسعود رضی الله عنه تر معاذ رضی الله عنه وروسته ښه عالم و، دده مبارک دغه وینا پردې باندې دلالت کوي، چې لومړی باید هغه چا ته رجوع وکړل سي، چې هغه تر ټولو ښه عالم وي تر هغه وروسته بیا هغه چا ته رجوع وکړل سي، چې تر پاته خلکو ښه عالم وي مطلب دا چې میمون رضی الله عنه د معاذ رضی الله عنه په ژوند کې ابن مسعود رضی الله عنه ته هیڅ رجوع نه کول دمسللو زده کړه یې یوازې د معاذ رضی الله عنه څخه کول دا چې میمون رضی الله عنه یوازې د معاذ رضی الله عنه تقلید کوي او ابن مسعود رضی الله عنه ته دده په ژوند کې نه ورځي همدا د شخصي تقلید معنا ده.

څو بېلابېل مثالونه

۵ : د اصحابانو رضی الله عنهم په څېر ډېرو تابعینو هم تقلید کړی دی ځینو تابعینو یو صحابي د ځان لپاره مقتدا گرځولی دی او ځینو بیا بل صحابي د ځان لپاره مقتدا گرځولی دی او دوی مبارکانو یې شخصي تقلید کړی دی لکه، چې امام شعبی رحمته الله علیه فرمایي:

من سره ان یاخذ بالوثیقة فی القضاء فلیاخذ بقول عمرو رضی الله عنه (۱)

ژباړه: که څوک په دې خوشالیري، چې په قضا کې وثیقه واخلي نو د عمرو رضی الله عنه قول دي ټینګ ونیسي.

۶: حضرت مجاهد رحمته الله علیه فرمایي:

۱: اعلام الموقعین لابن القيم، ج: ۱ ص: ۱۵

إذا اختلف الناس في شيء فانظروا ما صنع عمر فخذوا به. (۱)

ژباړه: کله، چي دخلکوپه کومه مسئله کي اختلاف پيدا سي نو و دي گوري، چي عمر رضي الله عنه په دغه اړه څه کړي دي همدغسي دي وکړي.

۷: د ابراهيم نخعي په اړه اعمش رضي الله عنه ليکي:

انه كان لا يعدل بقول عمر رضي الله عنه وعبدالله رضي الله عنه اذا اجتماعا فاذا اختلفا كان قول عبدالله رضي الله عنه اعجب اليه. (۲)

ژباړه: ابراهيم نخعي رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه او عبدالله رضي الله عنه په قول عمل کاوه کله، چي به دوی دواړه سره متفق وه خو کله، چي به يې په منع کي اختلاف پېښ سو نو د ابراهيم نخعي رضي الله عنه د عبدالله رضي الله عنه په قول عمل کول خوښ وه.

۸: حضرت ابوتميمه رضي الله عنه فرمايي:

قدما الشام فاذا الناس مجتمعون يطيفون برجل، قال قلت من هذا، قالوا هذا افقه من اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم هذا عمر والبكائي رضي الله عنه. (۳)

ژباړه: موږ شام ته راغلو که مو کتل خلک پريو کس باندي شاوخوا راټول دي او پر راگرځي، دی وايي، چي ماديوه چا څخه پوښتنه وکړه، چي دا کس څوک دی؟ دوی راته وويل: دا په ژونديو اصحابانو کي ترټولو ښه فقيه دی.

۹: امام محمد بن جرير طبري رضي الله عنه فرمايي:

لم يكن احد له اصحاب معروفون حرروا فتياه ومذاهبه في الفقه غير ابن مسعود رضي الله عنه وكان يترك مذهبه وقوله لقول عمر رضي الله عنه وكان لا يكاد يخالفه في شيء من مذاهبه ويرجع

۱: اعلام الموقعين لابن القيم، ج: ۱ ص: ۱۵

۲: اعلام الموقعين لابن القيم، ج: ۱ ص: ۱۳، ۱۴

۳: اعلام الموقعين لابن القيم، ج: ۱ ص: ۱۴

من قوله الي قوله وقال الشعبي كان عبدالله لا يفت ، وقال : ولو فتت عمر لفت
عبدالله. (۱)

ژباړه : دابن مسعود رضي الله عنه پرته بل څوک داسي نسته ، چي دومره ډېر
شاگردان دي يې وي ، فتاواوي او فقهي مذاهد دي يې مدون سوي وي
، سره ددې ، چي ابن مسعود رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه دومره تقلید کاوه
، چي خپله وينا يې د عمر رضي الله عنه د وينا په مقابل کي پرېښوول په هيڅ شي
کي يې ورسره مخالفت نه کاوه ، امام شعبي رحمه الله فرمايي : ابن
مسعود رضي الله عنه قنوت نه لوستی ، که عمر رضي الله عنه لوستلی وای نو ده هم
خامخا لوستی .

پورته ، چي بيان سوه دا ټول د شخصي تقلید مثالونه وه البته يوه خبره
ديادولو وړ ده هغه دا چي تقلید دمقلد په اعتبار درجې لري ، ددغه
درجو په اعتبار سره کله داسي ، چي يو مقلد سره ددې ، چي دخپل امام
تقلید کوي مگر بيا هم په ځينو مسائلو کي ورسره اختلاف کوي ، دې ته
هم شخصي تقلید ويل کېږي لکه ځيني حنفي مشايخ ، چي دامام
ابوحنيفه رحمه الله په خلاف يې ځيني ځايونه فتوا ورکړې ده ، خو بيا هم
دوی ته دامام ابوحنيفه رحمه الله مقلدين ويل کېږي ، ددې خبري پوره
تفصيل به انشاء الله وروسته راسي . دپورتنيو خبرو په نظر کي
نيولوسره ويلای سو ، چي ابن القيم رحمه الله د تقلید په وړاندي ، چي
دا صاحبانو رحمهم الله او تابعينو دا اختلافاتو کوم مثالونه وييلي په هغو سره
زموږ استدلال نه اغېزمن کېږي. (۲)

۱: اعلام الموقعين لابن القيم ، ج : ۱ ص : ۱۶

۲: علامه ابن القيم رحمه الله ، چي د تقلید په خلاف کوم اوږد بحث کړی دی او زياتي
نيوکي او اعتراضونه يې باندې وارد کړي دي ددغه اعتراضونه لپاره پوره تفصيل

حاصل داچي ډپورتنیو روایتونو څخه دا خبره په ثبوت رسیږي ،چي
دا صاحبانو رحمۃ اللہ علیہم په زمانه کي په دواړه تقلیدونو یعنی په شخصي او
مطلق دواړو سره عمل سوی دی ، داچي دوی مبارکانو دواړه ډوله
تقلید کړی دی نو حقیقت هم دادی ،چي هغه کس ،چي د اصل په اعتبار
سره د قرآن او حدیث څخه مستقیما د مسئلو استنباط نه سي کولای هغو
ته دا جایزه او صحیح ده ،چي دواړه ډوله تقلید وکړي ځکه حضرت شاه
والي الله محدث دهلوي رحمۃ اللہ علیہ لیکي :

ولیس محلہ فیمن لای دین الا بقول النبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا یعتقد حلالا الا ما احله الله ورسوله
ولا حرما الا ما حرم الله ورسوله لکن لما یکن له علما بما قاله النبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا بطریق الجمع
بین المختلفات من کلامه ولا بطریق الاستنباط من کلامه اتبع عالما راشدا علی انه مصیب
فیما یقول ویفتي ظاهرا متبع سنة رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فان خالف ما یظنه اقلع من ساعته من
غیر جدال ولا اصرار فهذا کیف ینکره احد مع ان الاستفتاء ولافتاء لم یزل بین المسلمین
من عهد النبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا فرق بین ان یتفتي هذا دائما او یتفتي هذا حینا وذاك حینا بعد
ان یکون مجمعا علی ما ذکرناه .(۱)

ژباړه : کوم څوک ،چي د تقلید په اړه بد وایي دهغه اطلاق پر هغه چا نه
کېږي ،چي د الله جبارک الله او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د ویناوو پرته د بل چا قول حجت
او دلیل نه مني ، عقیده یې دا وي ،چي فقط کوم څه ،چي الله جبارک الله او
رسول صلی اللہ علیہ وسلم حلال کړي دي هغه حلال دي او فقط کوم څه ،چي الله جبارک الله

لرونکي او قناعت ورکونکي جوابونه یې د هر جز لپاره په ج : ۲ ص : ۴ تر ۶ پوري په
انهارالسکن کي وگورئ ، چي داعلاء السنن مقدمه ده . همدا ډول وگورئ : الفائده
الثالثة دمولانا حبیب احمد کیرانوي تالیف ، ط : کرا ، چي ، کال : ۱۴۷۸
۱ : حجة الله البالغة ، ج : ۱ ، ص : ۵۶ ، ط : مکتبه سلفیه لاهور ، نېټه : ۱۴۶۵ هـ ، عقد
الجید ، ص : ۳۹ ، ط : مجتبابي ، ډهلی ، نېټه : ۱۴۴۴ هـ .

دهغه رسول ﷺ حرام کړي وي هغه حرام دي مگر داچي درسول الله ﷺ احاديث ورته معلوم نه وي ، نه درسول الله ﷺ دمتعارضو احاديثو په تطبيق پوهيږي ، نه درسول الله ﷺ دا احاديثو څخه دمسائلو داستنباط په طريقه پوهيږي نو ځکه ديوه داسي عالم تقليد وکړي ، چي هدايت لاره يې خپله کړې وي او په ښکاره دستتو متبع وي نوموړی کس دي ددغه عالم اتباع او پيروي ځکه وکړي ، چي دده په آند نوموړی عالم حق ته رسېدلی وي او دده په گومان نوموړی عالم پر هدايت او دست متبع وي خو کله ، چي دده دغه گومان غلط ثابت سو نو دڅه جنک جگړې پرته دده دتقليد څخه لاس واخلي ، دداډول تقليد څخه څنگه انکار وکړل سي ؟ لکه دفتوا او فتوا ورکولو سلسله ، چي درسول الله ﷺ دزمانې څخه راپيل ده ، کله ، چي پوښتنه کول جايز سوه نو بيا په دې کي هيڅ فرق نسته ، چي يو کس ديوه خاص عالم څخه پوښتنه کوي ، چي ورته شخصي تلقيد ويل کيږي او داچي کله ديوه عالم ، څخه پوښتنه کوي او کله بيا په بله مسئله کي دبل عالم څخه پوښتنه کوي ، چي ورته مطلق تقليد وويل سي . البته دا خبره لازمي ده ، چي په پوښتل سوي عالم کي به پورته ذکر سوي شرطونه موجود وي .

شخصي تقليد ته اړتيا

اصلاً د شخصي او مطلق دواړو تقليدونو څخه په يوه باندي عمل کول جايز دي ، خو داچي الله ﷻ ددې وروستۍ زمانې پر علماوو باندي خپل خاص رحمت کړی دی ، دوی ته يې داسي ذکاوت ، فکر او پوهه ورکړې ده ، چي دمعاصري زمانې بدلېدونکي حالات درک کولای سي او نظر ورباندي ورکولای سي ، دوی ديوه ځواکمن مصلحت پر بنسټ

باندې داسې پرېکړه کړې ده ،چې په دواړه ډوله تقلیدونو کې دې یوازې په شخصي تقلید عمل وکړل سي یعنې داچې کله مقلد دیوه امام خبره عملي کوي او کله دبل امام خبره عملي ددې پرځای دې دیوه امام تقلید دي وسي .

اوس پوښتنه داده ،چې دغه ځواکمن مصلحت نو څه شي دئ؟ دپورتنۍ پوښتنې په جواب کې باید لومړۍ داخبره وسي او په ذهن کې وساتل سي ،چې خواهش پرستي هغه سخته او ناوړه گناه ده ،چې ډېر وخت انسان تر کفره پوري رسوي ، همدا لامل دئ ،چې په قرآنکریم کې په بېلابیلو ځایونو کې پر دې خبره باندې ټینګار سوی دئ ،چې انسان باید په کلکه دخواهشت پرستۍ څخه ځان وساتي ، دقرآنکریم په ډېرو آیاتونو او احادیثو کې ددې خبرې تلقین ورکړل سوی دئ ،چې تاسو باید دخواهش پرستۍ څخه ځانونه وژغورئ .

دخواهش پرستۍ څخه یو ډول داهم ده ،چې یو څوک بداو گناه حرام بولي مګر دخواهش پرستۍ په وجه په دغه گناه او حرام کارلاس پوري کوي دا ډول خواهش پرستي که څه هم لویه گناه ده مګر یوه ورځ نه یوه ورځ انسان پر خپله گناه باندې پښېمانه کېږي او توبه ایستونکی جوړیږي .

دخواهشت پرستۍ دوهم ډول دادئ ،چې انسان دخواهشت پرستۍ په غلامۍ کې تر داسې بریده ورسېږي ،چې حلال حرام وبولي او حرام حلال وبولي او ددین څخه دلوبو گین جوړ کړي ، بنسکاره خبره ده ،چې دخواهشت پرستۍ دغه دوهم صورت زیات دروند او سخت تاوان لرونکی دئ .د فقه شریفې علماوو ثابته کړې ده ،چې دخلکو دیانت ورځ تربلي دتیت والي پر لوري ځي که دمطلق تقلید اجازه ورکړل سي نو ډېر خلک به په قصده او ډېر خلک به دناپوهۍ په وجه په خواهشت

پرستی اخته سي. د مثال په ډول دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب د بدن څخه په وینه وتلو باندې اودس ماتیري او دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب د بدن څخه په وینه وتلو باندې اودس نه ماتیري، که چیري د مطلق تقلید اجازه ورکړل سي نو یوکس به دگرمۍ په موسم کي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په مذهب وي په وینه سره به اودس ماتوي او نوی اودس به تازه کوي، د یخۍ په موسم کي به دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ په مذهب وي په وینه سره به اودس نه ماتوي او نوی اودس به نه تازه کوي، بې اودسه به پرلمانځه دریري، همدا ډول دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ مذهب دادئ، چي که دیوچا پر بنځه باندې لاس ولگېدئ اودس یې مات دئ او دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب ددغه کس اودس نه دئ مات. اوس خواهشت پرست یا ناپوه انسان به دخپلي اسانۍ په وجه په دغه ځای کي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په مذهب وي، دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ له نظره به بې اوسه پرلمانځه باندې ودریري، مطلب داچي دکوم امام قول، چي ده ته اسانه وي هغه به عملي کوي او دکوم امام قول، چي ده ته گران وي دهغه څخه به مخ اړوي همدا ډول به دده نفس دهغه امام، چي دده د طبیعت سره یې قول سم دئ دهغه د قول پر صحت به شاهدي ورکوي، ددغه کار په کولو سره به نوموړی کس په غیر شعوري ډول په خواهشت پرستی اخته سوی وي او شرعي احکام به دنفساني خواهشات تابع محض گرځېدلي وي، که خدای مه کړه داسي وسي نو دداسي کړني په حرمت کي دمسلمان امت څخه هیچا اختلاف نه دئ کړی، علامه ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ دنوموړي کار خرابي په گوته کوي او فرمایي:

وقد نص الامام احمد وغيره ان ليس لاحد ان يعتقد الشيء واجبا او حراما ثم يعتقد غير واجب او حراما، ثم يعتقد غير واجب او محرم بمجرد هوا، مثل ان يكون طلبا لشفعة الجوار يعتقدها اها حق له ثم اذا طلبت منه شفعة الجوار اعتقدها اها ليس ثابتة او مثل من

يعتقد اذا كان اخا مع جد ان الاخوه تقاسم الجد فاذا صار جدا مع اخ اعتقد ان الجد
لالتقاسم الاخوة... فمثل هذا ممن يكون في اعتقاده حل الشيء وحرمة وجوبه وسقوطه
بسبب هواه هو مذموم مجروح خارج عن العدالة وقد نص احمد وغيره علي ان هذا
لا يجوز.^(۱)

ژباړه : امام احمد او نورو دا خبره څرگنده کړې ده ، چي چاته ددې خبري
اجازه نسته ، چي شی دي واجب يا حرام و بولي او بيا دي دنفسي هوا په
غوښتنه هغه شی نه واجب او نه حرام و بولي ، د مثال په ډول کله ، چي
نوموړی کس د چا څخه د شفع غوښتنه کوي نو دی د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ
مذهب اختیاري ، چي شفع دده حق دی او که دده څخه چا د شفع
غوښتنه وکړه نو دی د امام شافعي رحمۃ اللہ علیہ مذهب اختیاري ، چي د شفع
حق ثابت نه دی . او یا دا چي که دیو سړي ورور مړ سي او نيکه يې هم
ژوندی وي نو دده دا عقیده وي يعني دهغه مذهب پیروان وي ، چي
ورور د نيکه سره میراث وړلای سي او که دی خپله نيکه وي لمسی يې
مړ سي نو دده دا عقیده وي يعني دهغه مذهب پیروان وي ، چي د نيکه
سره ورور میراث نه سي وړلای داسي کړنه يعني دا چي دنفسي
خواهشاتو په سبب دیو شي حلالوالی يا حرام والی ثابتوي او یا دیو
شي دوجوب او جواز حکم کوي داسي کړنه بده ، غلطه او د عدالت څخه
د باندي کړنه ده ، امام احمد او داسي نورو علماوو په همدغه خبره سره
تصریح کړې ده او دا کاري يې ناجایز گڼلی دی .
په بل ځای کي ليکي :

^(۱) : الفتاوى الكبرى لابن تيمية رحمۃ اللہ علیہ ، ج : ۲ ، ص : ۲۳۷ ، ط : دار الكتب الحديث
مصر ، التزام مذهب والمسائل التي يذكر فيها وجهان .

يكونون في وقت يقلدون من يفسده وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الائمة.

ژباړه : داسي خلک يو وخت د داسي امام تقلید کوي ، چي نکاح فاسدوي او بل وخت بيا د داسي امام تقلید کوي ، چي نکاح صحيح کوي دخپل نفسي هوا په وجه باندي داسي کړنه د ټولو امامانو په آند نه ده جايزه.

خو کرښي وروسته ليکي :

ونظير هذا ان يعتقد الرجل ثبوت شفعه الجوار اذا كان طالبا لها وعدم ثبوتها اذا كان مشتريا فان هذا لا يجوز بالاجماع وكذا من صحة ولاية الفاسق في حاله نكاحه وبني علي فساد ولايته حال طلاقه لم يجز ذلك باجماع المسلمين ، ولو قال المستفتي المعين انا لم اكن اعرف ذلك وانامن اليوم التزم ذلك لم يكن ذلك لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح الذريعة الي ان يكون التحليل والتحریم بحسب الاهواء. (۱)

ژباړه : د دې مثال داسي دئ لکه يوسړی ، چي د شفع دعوه کوي نو د شفع پر ثبوت باندي عقیده لري خو کله ، چي بيا رانيونکی وي نو بيا د شفع دنه ثبوت عقیده لري ، دا کار دامت په اجماع سره حرام اوناروا دئ ، همدا ډول کوم سړی ، چي دنکاح د قيام پر مهال د فاسق ولايت جايز بولي خو کله ، چي مغلظ طلاق خني واقع سي نو بيا د فاسق ولايت بې حايه بولي او نکاح فاسده بولي ، دا کار دامت په اجماع سره حرام اوناروا دئ او که کوم مستفتي ووايي ، چي دغه نوي لاره ماته پنخوا معلومه نه وه اوس معلومات راته وسوزه اوس عقیده ورته لرم دا خبره هم دمنلو وړ نه ده ځکه په داسي کړنه سره د دې لاره خلاصیږي ، چي په

^۱: ايضاً فتاوى ابن تيميمه ، ج : ۲ ص : ۲۸۵ ، ۲۸۶ ، فيمن تزوج امرأة بولاية فاسق .

دین خلک بازی وکړي او ددې ذریعه جوړه سي ، چي حلال او حرام دهو پر بنسټ باندي صورت ونیسي .

حاصل داچي دخپل نفساني خواهشاتو پر بنسټ یو شی ته کله حلال او کله حرام ویل او یا دخپل ځاني گټي په وجه باندي کله مذهب منل او کله نه منل لوی جرم او سخته گناه ده آن تردې ، چي هیڅوک ورته روا او جایز کار نه وایي .

که څه هم په دې اړه زیات نصوص راغلي دي او د علماوو څرگندوني هم په دې اړه خورا زیات دي خو موږ دلته یوازي دابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ په ویناوو باندي بسنه وکړه ځکه کوم کسان ، چي تقلید ته جایز کار نه وایي هغه هم دابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ علمیت او لوړ منزلت پېژني ، که څه هم ابن تیمیه رحمۃ اللہ علیہ خپله هم شخصي تقلید نه مني مگر دا وایي ، چي څوک دخپلو خواهشاتو په وجه کله یوه مذهب ته ځي او کله بل مذهب دا کار د ټول امت په اجماع سره جایز نه دی .

څرنگه ، چي د اصحابانو رضی اللہ عنہم او تابعینو په زمانه کي د الله جبار وېره زیاته وه په هغه وخت کي مطلق تقلید جایز و ، ځکه په هغه وخت کي دا وېره نه وه ، چي خلک دي دخپلو ځاني خواهشاتو په وجه کله یو شی حلال وبولي او کله دي یې حرام وبولي يعني داچي کله دي دیوه مجتهد خبره ومني او کله دي دبل مجتهد خبره ومني ، په هغه وخت کي پر مطلق تقلید باندي هیڅ بندیز نه و کوم چا ، چي به مطلق تقلید کاوه هیچا بد نه باندي ویل ، کله ، چي ددې وروستی زمانې فقهاوو ولیدل ، چي دخلکو دیانت پر کمېدو دی ، ورځ تربلي خلک دخپلو خواهشاتو تابع کېږي ، پر خلکو باندي خواهشات غالبه کېږي نو ځکه دغه فقهاوو دیوه انتظامي مصلحت په وجه باندي دا پرېکړه وکړه ، چي شخصي تقلید دي لازم سي او مطلق تقلید دي پاته کړل سي يعني مطلق تقلید

دي جايز نه سي که څه هم دغه پرېکړه يوه شرعي فتوا نه ده بلکي د يوه انتظامي مصلحت پر بنسټ دغه پرېکړه سوې ده.

د شخصي تقلید د وجوب وجهه د صحيح مسلم شارح شيخ الاسلام علامه نووي رحمۃ اللہ علیہ داسي ليکلي ده:

ووجهه انه لوجاز اتباع اى مذهب شاء لافضي الي ان يلتقط رخص المذاهب متبعا هواه ويتخير بين التحليل والتحريم والوجوب والجواز وذلك يودي الي اخلال ربهه التكليف بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب الوافيه باحكام الحوادث مهذبة وعرفت فعلى هذا يلزمه ان يتجهد في اختيار مذهب يقلده علي التعين.^(۱)

ژباړه: د شخصي تقلید د وجوب وجهه داده، چي که ددې اجازه ورکړل سي، چي هر سړي دي دخپلي خوښي جواب سوې مسئله رااخلي په هر مذهب کي، چي دده د طبيعت سره سم حل سوې وي په هغه دي عمل کوي نو خلک به دخپلو نفساني هواوو تابع وگرځي، حلالوالی، حراموالی، جواز او وجوب اختيار به دخلکو په لاس کي سي کوم شی، چي په هر مذهب کي اسانه و هغه به عملي کوي او کوم شي، چي گران وي هغه به نه کوي، په لومړيو وختو کي مطلق تقلید ځکه جايز و، چي په هغه وختو کي زيات نوي مسائلې نه وي حل سوي نو بناءً په اوس وخت کي لازمي ده، چي هر څوک شخصي تقلید وکړي.

علامه نووي رحمۃ اللہ علیہ په خپله ليکنه کي ويلي دي، چي که دمطلق تقلید ښکاره اجازه خلکو ته ورکړل سي نو خلک به دخپل طبيعت مطابق حلال، حلال بولي او حرام به دخپل طبيعت مطابق حرام بولي، د شرعي احکامو پابندي به بېخي له منځه ولاړه سي، دلابنه روښانتيا لپاره

^(۱) :المجموع شرح المذهب، للنووي رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۱، ص: ۹۱، ط: مطبعة العاصمة
قاهره، مقدمه، فصل في اداب المستفتي، مسئله نمبر: ۳.

ویلاي سو، چي د اصحابانو رضي الله عنه د زمانې څخه تراوسه پوري په زرهاوو علماء او مجتهدین راغلي دي د هریوه په مذهب کي داسي اسانتیاوي سته، چي دنورو په مذهبو کي بیا نه وي، همدا ډول ټول مجتهدین داسي نه دي، چي هیڅ غلطی ځني نه وي سوې بلکي د هریوه په مذهب کي داسي څو مسئلې سته، چي د امت د جمهورو علماوو له نظره خلاف وي. که دمطلق تقلید دروازه خلاصه پرېښوول سي او خلکو ته اجازه ورکړل سي نو یقینا به خلک د مجتهدینو د مذهبونو څخه دخپلي خوښي مسئلې راټولي کړي او بیابنه عمل په کوي نو یقینا به هغه خبره سي کومه، چي امام نووي رحمه الله علیه ورته اشاره کړې ده، د مثال په ډول د امام شافعي رحمه الله علیه پر مذهب باندي شطرنج کول جایز دي، همدا ډول عبدالله بن جعفر ته ددې خبري نسبت کېږي، چي دده له آنده موسیقي جایزه وه. (۱)

د حضرت قاسم رحمه الله علیه څخه روایت دی، چي دده په آند صوري تصویره جایز دي. (۲)

امام اعمش رحمه الله علیه ته ددې خبري نسبت کېږي، چي دده پر مذهب باندي په روژه کي خوله بندول د سپېدو څخه نه بلکي دلمر ختو څخه پیليږي. (۳)

۱: انحاف السادة المتقين، للزبيدي رحمه الله علیه، ج: ۲، ص: ۴۵۸، ۴۵۸

۲: نووي شرح مسلم، ج: ۲، ص: ۱۹۹، باب صورة الحيوان.

۳: روح المعاني للالوسي، ج: ۲، ص: ۲۷، سورة بقره الاية ۱۸۷، د علامه الوسي رحمه الله علیه څخه داسي جمله رانقل سوې ده، چي ډېره دلچسپه ده: خالف الاعمش ولا يتبعه الا الاعمي.

حضرت عطاء بن ابی رباح رحمۃ اللہ علیہ فرمایي: کہ دختر ورغ دجمعی دورخی سره برابر سی نو په دغه ورغ باندي دماپنین لمونځ نسته او نه دجمعی لمونځ سته بلکي تر مازدیگر پوري هیڅ لمونځ نسته. (۱)

دداود ظاهري رحمۃ اللہ علیہ او ابن حزم رحمۃ اللہ علیہ څخه داسي رانقل سوي دي، چي څوک که دکومي ښځي سره نکاح کول غواړي نو دهغې ښځي کتل داسي جایز دي، چي لوڅه وي. (۲)

ابن سحنون رحمۃ اللہ علیہ او څه نورو علماوو ته ددې خبري نسبت کېږي، چي ددوی له آنده دښځي سره په دېره کي وطي کول جایز دي. (۳)

حاصل داچي که هر چا ته اجازه ورکړل سي، چي مطلق تقلید وکړي نو ډېر خلک به داسي وي، چي دخپل نفس دپیروی په وجه به هر هغه مسئله، چي یې خوښه سي په هغه به عمل کوي بلکي دټولو مذهبونو څخه به اسانه، اسانه مسئلې راټولي سي یو نوی دین او مذهب به ځني جوړ سي او ددغه مذهب او دین بنسټ ایښودونکي به نفس او شیطان وي، ددین څخه به دلوبو یو شی جوړ سي داسي کړنه دهیڅ مذهب په رڼا کي جایزه نه ده لکه، چي حضرت معمر رحمۃ اللہ علیہ فرمایي:

لو ان رجلا اخذ بقول اهل المدينة في استماع الغناء واتيانه النساء في اديارهن، ويقول اهل مكة في المتعة والصرف ويقول اهل الكوفة في المسكر شر عباد الله. (۴)

۱: تهذيب الاسماء واللغات للنووي رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۱، ص: ۳۳۴.

۲: تحفة الاحوذی للمبارکپوري، ج: ۲، ص: ۱۷۰، فتح الملهم، ج: ۳، ص: ۴۷۶.

۳: تلخيص الحبير للحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۳، ص: ۱۸۶، ۱۸۷.

۴: تلخيص الحبير للحافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۳، ص: ۱۸۷، كتاب النكاح، نمبر ۱۵۴۲، عقد الجيدو ص: ۲۲.

ژباړه : که یو څوک د موسیقۍ د اورېدلو او د بڼو سره د لواطت اړونده د مدینې د خلکو څه خبرې ومني ، د متعي او صرف اړونده دمکې د خلکو څه خبرې ومني ، د منشیاتو اړونده د کوفې د خلکو څه خبرې ومني نو دغه کس به د الله ﷻ د شریرو بندګانو څخه وي .

همدا وجه ده ، چي وروستیو فقهاوو شخصي تقلید لازمي ګرځولی دی څو خلکو د دې لاره پیدا نه سي ، چي حلال او حرام د خپلو طبیعتونو سره برابر وټاکي .

علامه عبدالرؤف مناري رحمۃ اللہ علیہ په دې اړه خورا تفصیلي بحث کړی دی نوموړی عالم د دغه مسئلې اړونده ابن الهمام رحمۃ اللہ علیہ قول رانقل کړی دی اولیکلي یې دي :

والغالب ان مثل هذا التزامات لكف الناس عن تتبع الرخص (۱)

ژباړه : غالبه داده ، چي دغه التزامات له دې امله دي ، چي خلک د نفسي غوښتنو پر بنسټ داسانېو د لټولو څخه منع کړل سي .

علامه ابواسحاق شاطبي رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب الموافقات کي په دې اړه تفصیل واره بحث کړی دی او ویلي یې دي :

د بېلابیلو مذاهبو څخه اسانه شیان را جمع کول او بیا عمل په کول سخت ناروا دی .

نوموړي عالم پر دغه موضوع باندي خورا زیات دلائل ویلي دي په لړ کي یې د مالکي مذهب دیوه مشهور عالم مازري رحمۃ اللہ علیہ پېښه رانقل کړې ده ، چي دده مبارک څخه پر یوه غیر مشهور قول باندي دفتوا غوښتنه وسوه ده نه ومنل او په جواب کي یې وویل :

۱: فیض القدير ، شرح جامع الصغير للمناوي رحمۃ اللہ علیہ ، ج ۱ : ص ۲۱۱

ولست ممن يحمل الناس علي غير المعروف المشهور من مذهب مالک رحمہ اللہ علیہ واصحابه لان الورع قل، بل کاد یعدم والتحفظ علي الديانات کذاک وکثرت الشهوات وکثر من يدعي العلم ويتجاسر علي الفتوي فيه فلو فتح لهم باب في مخالفت المذهب لاتسع الخرق علي الراقع، وهتکوا حجاب هيبة المذهب وهذا من المفسدات التي لاختفاء بها. (۱)

ژباړه: زه دهغو خلکو څخه نه یم، چي خلک دې ته ا ماده کړم، چي دامام مالک رحمہ اللہ علیہ او دده دملگرو په غیر مشهورو اقوالو باندي عمل وکړي ځکه اوس خلک په تقوا کي کم راغلي دي بلکي تقوا بېخي له منځه تللې ده، د دیندارۍ دساتني احساس کم سوی دی، دخلکو نفساني خواهشات زیات سوي دي، دعلم دعوه کونکي زیات سوي دي، په معاملاتو کي په فتوا ورکول کي تېز او دلاوره دي، له همدې امله که د مالکي مذهب څخه د مخالفت دروازه خلاصه سي نو دا صلاح تره شي به فساد ډېر سي، د مذهب دویري (د بدبې)، چي کومه پرده غوړېدلې ده هغه به څیري سي، دایو داسي فساد دی، چي دخلکو څخه هیڅ پټ نه دی او نه څوک ځني منکر کېدای سي.

علامه شاطبي رحمہ اللہ علیہ زیاتوي:

فانظر كيف لم يستجز وهو المتفق علي امامته الفتوي بغير مشهور المذهب، ولا بغير ما يعرف منه بناء علي قاعدة مصلحة ضرورية، اذ قل الورع والديانة من كثير ممن ينتصب لبث العلم والفتوي، كما تقدم تمثيله فلو فتح لهم هذا الباب لاختل عري المذهب بل جميع المذاهب. (۲)

۱: الموافقات للشاطبي، ج: ۴، ص: ۱۴۶، کتاب الاجتهاد

۲: الموافقات للشاطبي، ج: ۴، ص: ۱۴۶، ۱۴۷، کتاب الاجتهاد، الطرف الاول، مسئله: ۳، فصل: ۵

ژباړه : تاسو وگورئ ! علامه مازري رحمۃ اللہ علیہ څنگه د مالکي مذهب په غیر مشهورو اقوالو باندې فتوا غلطه وبلل، دده مبارک دغه وينا د مصلحت او ضرورت د قاعدې پر بنسټ بڼه ده ځکه د ډېرو هغو خلکو څخه تقوا او ديانټ کم سوې دئ، چي د علم او فتوا په نشر او خپراوي کي بوخت دي، لکه مخکي، چي يې مثالونه تېر سوه، که دوی ته د مالکي مذهب د باندې اجازه ورکړل سي نو نه يوازي مالکي مذهب بلکي ټول مذهبونه به له منځه ولاړ سي.

ابن خلدون رحمۃ اللہ علیہ د شخصي تقلید د سببونو په اړه داسي ليکلي دي:

ووقف التقليد في الامصار عند هؤلاء الاربعة ودرس المقلدون لمن سواهم وسد الناس باب الخلاف وطرقه لما كثر تشعب الاصطلاحات في العلوم ولما عاق عن الوصول الي رتبة الاجتهاد ولما خشى من اسناد ذلك الي غير اهله ومن لا يوثق برايه ولا بدينه فصرحوا بالعجز والاعوذ وردوا الناس الي تقليد هؤلاء كل من اختص به من المقلدين وخطروا ان يتداول تقليدهم لما فيه من التلاعب. (۱)

ژباړه: په ټولونېارونو کي د څلورو امامانو تقلید حصر کړل سوې دئ، دنورو امامانو تقلید له منځه تللی دئ، خلکو د څلورو امامانو سره دا اختلافاتو دروازه بنده کړې ده يو لامل يې دادئ، چي د علومو اصطلاحات په لاس راوړل خورا پېچل سوي دي او دا جتهاد تر بريده رسېدل گران کار جوړ سوې دئ، بل لامل يې دادئ، چي که دا جتهاد لاره خلاصه سي نو د نااهله خلکو په لاس به اجتهاد ورسي، که داسي وسي نو داسي خلک به دا جتهاد څخه گټه پورته کړي، چي دهغوی رایه او نظر د اعتماد وړ نه وي همدا لامل و، چي علماوو دا جتهاد څخه عجز

۱: مقدمة ابن خلدون رحمۃ اللہ علیہ، ص: ۴۴۸، ط: مکتبة تجاریه کبر مصر، کتاب: ۱، باب: ۹، فصل: ۷.

اعلان کې، او خلک یې د خلورو امامانو شخصي تقلید ته را وبلل او دا یې هم خلکو ته وښوول، چي دوی دي مذهبونه بدلول او رابدلول نه کوي يعني داچي کله یو مذهب انتخابوي او کله دي بل مذهب انتخابوي داسي دي نه کوي ځکه که داسي کړه جایز سي نو په دین به دبازیو کولو سبب جوړ سي، حاصل داچي د اصحابانو رضی الله عنہم په زمانه کي شفاییت او صفوف زیات و په هغه وخت کي مطلق تقلید کېدی ځکه ددوی سره در رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم د ملګرتیا فیوضات وه او ددوی نفسونه بېخي مغلوب وه په ځانګړي ډول په شرعي احکامو کي پر دوی باندي بېخي ددې وېره نه وه، چي دوی دي د خواهشاتو پیروي وکړي، همد اوجه وه، چي په هغه وخت کي شخصي او مطلق دواړه تقلیدونه جایز وه ځکه په هغه کي د نفسي خواهشاتو پیروی وېره نه وه، وروسته، چي دغه وېره پیدا سوه نو تقلید یوازي په شخصي تقلید کي منحصر سو.

حقیقت دادی، چي که داسي نه وای سوي يعني یوازي د شخصي تقلید دلزوم پرېکړه نه وای سوي نو شرعي احکام به پر بې ساري ډولو باندي څرګند سوی وای په دین کي به داسي تفرق رامنځته سوی وای، چي حل به یې بیا ناشونی وای.

حضرت شاه ولي الله رحمۃ الله علیه لیکي:

واعلم ان الناس كانوا في المائة الاولى والثانية غير مجتمعين علي التقليد لمذهب واحد بعينه وبعد المائتين ظهر فيهم المتنذهب للمجتهدين باعيانهم وقل من كان لا يعتمد علي مذهب بعينه وكان هذا هو الواجب في ذلك الزمان. (۱)

۱: الانصاف في بيان سبب الاختلاف، ص: ۵۷ تر ۵۹، باب: ۴، ط: مجتبائي، كال: ۱۹۳۵، اردو ترجمه والا.

ژباړه : پوه سئ! په لومړۍ اودوهمه پېړۍ کي خلک پر يوه مذهب باندي راغونډ نه وه تر دوو پېړيو وروسته دټاکلي مجتهد دتقلید رواج پيل سو تر داسي بريده ،چي ډېر کم خلک داسي پيدا کېدل ،چي ديوه مذهب تقلید به يې نه کاوه .

ځينو خلکو ته داسوال پيدا کېږي ،چي کوم شی داصحابانو په زمانه کي لازمي نه و اوس نوولي لازمي سي په دې اړه ده مبارک قناعت بخشه جواب ویلی دئ او فرمایلي يې دي :

قلت الجواب الاصلي هو ان يكون في الامة من يعرف الاحكام الفرعية من ادلتها التفصيلية ، اجمع علي ذلك اهل الحق ومقدمة الواجب واجبة ، فاذا كان للواجب طرق متعددة وجب تحصيل طريق من تلك الطرق من غير تعين ، واذا تعين له طريق واحد وجب ذالك الطريق بخصوصه ... وكان السلف لا يكتبون الحديث ثم صار يومنا هذا كتابة الحديث واجبة لان رواية الحديث لاسبيل لها اليوم الامعرفة هذه الكتاب وكان السلف لا يشتغلون بالنحو واللغة وكان لسائهم عربيا لا يحتاجون الي هذه الفنون ثم صار يومنا هذا معرفة اللغة العربية واجبة لبعده العهد عن العرب الاول وشواهد ما نحن فيه كثيرة جدا وعلي هذا ينبغي ان يقاس وجوب التقليد لامام بعينه فانه قد يكون واجبا وقد لا يكون واجبا .

ژباړه : ددغه پوښتنې په جواب کي وایم ،چي په حقیقت کي خو باید په امت کي داسي وي ،چي شرعي احکام ددلایلو سره په تفصیلي ډول پېژني خو خلک مسائلي ځني زده کړي او بیا عمل په وکړي ، پردې خبره باندي دټول امت اجماع ده البته دواجب لپاره مقدمه هم واجب دي یعنی داچي که دواجب دادا لپاره ډیري لاري وي نو دیوې لاري په انتخاب سره دواجب غوښتنه پوره کېږي او که دواجب دادا لپاره یوه لاره وي نو دهمدې لاري لاسته راوړل هم واجب دي دمثال په ډول زموږ اسلافو احادیث نه لیکل خو زموږ په زمانه کي دا حدیثو لیکل واجب دي ځکه ددې پرته بله لاره نه پاته او نه دروايت لپاره بل مرجع کېدای سي

همداډول زموږ اسلاف په صرف ، نحو او دلغتو په علومو بوخت نه وه
ځکه عربي ژبه دهغو مورنۍ ژبه وه ، دوی صرف ، نحو او داسي نورو
علومو ته اړتیا نه درلوده مګر اوس د عربي ژبي زده کړه واجب ګرځېدلې
ده مګر موږ داسي نه یو ځکه موږ د عربو څخه ډېر لیري یو حتما پورتنیو
فنونو ته اړتیا لرو .

ددې څخه دا معلومه سوه ، چي د زمانې تغیر او بدلون په وجو باتو کي
هم بدلون راوستای یعني داچي یو شی په یوه زمانه کي واجب نه وي
وروسته بیا واجب سي لکه پورته ، چي یې مثالونه ذکر سول ددغه جملې
څخه شخصي تقلید هم دی ، چي په تېره زمانه کي واجب نه و او اوس
واجب ګرځېدلی دی
شاه ولي الله رحمته الله علیه لیکي :

فاذا كان انسان جاهل في بلاد الهند وماوراء النهر وليس هناك عالم شافعي ولا مالكي
ولا حنبلي ولا كتاب من كتب هذه المذاهب وجب عليه ان يقلد لمذهب ابي حنيفة رحمته الله علیه
ويحرم عليه ان يخرج من مذهبه لانه حينئذ يخرج من عنقه ريقه الشريعة ويبقي سدى مهملا ،
بخلاف ما اذا كان في الحرمين .^(۱)

ژباړه : ک ، چيري کوم ناپوه کس په هندوستان او يا ماوراء النهر کي وي
او هلته نه شافعي ، نه مالکي او نه حنبلي عالم وي ، نه ددغه مذهبونو
څخه کوم کتاب وي پر نوموړي کس باندي دامام ابو حنيفه رحمته الله علیه تقلید
واجب دی ، همدا ډول دده مبارک د مذهب څخه وتل ورته حرام دي ځکه
په دغه حالت کي نوموړی کس د شريعت د پايبندي څخه بېخي ازاديږي
او که په حرم شريف کي و بيا نو هر مذهب ، چي یې خوښ وي هغه
انتخابولای سي .

^۱ : الانصاف ، ص : ۶۹ تر ۷۱ .

ددې وروستی زمانې علماوو ،چې د شخصي تقلید په مټ دکومو لویو گناهونو مخه نیولې ده شاه ولي الله رحمۃ الله علیه اشاره ورته کړې ده او لیکلي یې دي :

وبالجملة فالمتذهب للمجتهدین سر الهمة الله تعالی العلماء وجمعهم علیه من حیث یشعرون او لایشعرون.^(۱)

ژباړه : خلاصه داچې مذهب اتتخابول داسي یو پټ سر دی ،چې الله جبارک الله د علماوو په زړونو کې واچوئ او دوی یې په شعوري او غیر شعوري توگه باندې متفق کړل.

په بل حای کې شاه ولي الله رحمۃ الله علیه لیکي :

ان هذه المذاهب الاربعة المدونة المحررة قد اجتمعت الامة او من يعتد به منها علي جواز تقليدها الي يومنا هذا وفي ذالك من المصالح ما لا ينفي لاسيما في هذه الايام التي قصرت فيها الهمة جدا واشربت النفوس الهوي واعجب كل ذي رأي براهيه.^(۲)

ژباړه : بېشكه دغه څلور مذهبونه ،چې تدوين سوې دي او په لیکلي ډول پاته دي ، ددغه مذهبونو د تقلید پر جواز باندې د ټول امت اجماع ده ، په دغه کار کې ،چې کومي ځانگړتیا وي سته بېخي ښکاره دي په ځانگړې توگه زموږ په زمانه کې ،چې همتونه ټیټ سوي دي او خواهشت پرستی دخلکو په رگونو باندې ننوتلي دي کوم کسان ،چې نظر لري هغه هریو پر خپل نظر باندې پرېکړه کوي.

د شخصي تقلید دلزوم یو څرکند مثال

^۱: الانصاف ، ص : ۶۴

^۲: حجة الله البالغة ، ج : ۱ ص : ۵۴. باب حکایة اهل الناس قبل المائة الرابعة وبعدها.

حضرت شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ فرمایلی دي:

په لومړيو پېړيو کي خلک ديوه ټاکلي مجتهد پر تقلید باندې راجمع نه وه وروسته بيا د شخصي تقلید پر کولو باندې متفق سوه او شخصي تقلید واجب وگرځېدئ ، يو بنکاره مثال يې د حضرت عثمان رضي اللہ عنہ په زمانه کي د قرآن راجمع کېدل دي، دابن جرير رحمۃ اللہ علیہ او نورو مشهور نظرونو مطابق حضرت عثمان رضي اللہ عنہ داوو حروفو څخه شپږ حروف له منځه يو وړل يوازي د قريشو حرف يې پرېښودئ نور ټول حروف يې وسوځل ، تاسو وگورئ درسالت په زمانه کي ، حضرت ابوبکر رضي اللہ عنہ دخلافت په زمانه کي او د حضرت عمر رضي اللہ عنہ په خلافت کي د پورتنی کار اجازه نه وه بلکي داوو قرئتونو څخه ، چي به هر چا غوښتي هغه به يې لوستلای سواي خو کله ، چي حضرت عثمان رضي اللہ عنہ پوه سو ، چي که دغه اختلاف پاته سي نو ددغه اختلاف څخه به فتنه جوړه سي نو ځکه يې ددې اقدام وکړ او هغه شپږ حروف يې له منځه يووړل او يو د قريشو حرف يې پرېښودئ او پر همدې حرف باندې يې تلاوت لازم وگرځاوه.

حافظ ابن جرير طبري رحمۃ اللہ علیہ د پورتنی خبري لامل داسي بيانوي:

فكذاك الامه امرت بحفظ القرآن وقرائته وخيرت في قرائته باي الاحرف السبعة شاعت قرئت ، لعله من العلة او جبت عليها الثبات علي حرف واحد قرائته بحرف واحد ، ورفض القرائت بالاحرف الستة الباقية.^(۱)

ژباړه : همدا ډول ټول امت ته امر کړل سوی و څو د قرآن حفظ وکړي او تلاوت يې وکړي خو په دې لاره کي اختيار ورکړل سوی و ، چي داوو حروفو څخه يې هر حرف خوښ وي پر هم هغه طريقه دي يې وايي خو

^(۱) تفسير ابن جرير طبري رحمۃ اللہ علیہ ج : ۱ ص : ۱۹

دځینو لاملونو په وجه پر امت باندي لازمه کړل سوه خو پریوه حرف باندي تلاوت وکړي او پاته شپږ حروف پرېږدي.

داسي پوښتنه حتما پیدا کېږي، چي در رسول الله ﷺ په زمانه کي اوه واړه حرفونه ویل جایز وه وروسته ناجایز سوه یوازي یوه طریقه جایز سوه نو کوم شی، چي در رسول الله ﷺ په زمانه کي جایز و هغه شی نو ولي وروسته ناجایز وگرځېدی؟

ددغه سوال په جواب کي ابن جریر طبري رحمه الله علیه لیکي:

امت په لومړیو کي داوو واړو حروفو اجازه ورکړل سوې وه، چي تلاوت باندي وکړي خو دغه کار پردوی باندي واجب یا فرض نه و، وروسته امت په دې کي مصلحت ولیدئ، چي یوازي یوه حرف پاته او نور له منځه ولاړ سي نو همداسي یې وکړل هغه یو حرف یې پرېښودئ او نور یې له منځه یو وړل.

ابن جریر طبري رحمه الله علیه زیاتوي:

كان الواجب عليهم من الفعل ما فعلوا اذا كان الذي فعلوا من ذلك كان هو النظر للاسلام واهله فكان القيام بفعل الواجب عليهم بهم اولى من فعل ما لو فعلوه كانوا الى الجناية الى الاسلام واهله اقرب منهم الى السلامة من ذلك.^(۱)

ژباړه: کوم کار، چي ددوی مبارکانو دنده وه هغه کار دوی ترسره کړ، کوم کار، چي دوی ترسره کړی دئ یعني داوو حروفو څخه یې یو پرې ایښی دئ او نور یې له منځه وړي ددوی مبارکانو دغه کار داسلام او مسلمانانو لپاره زیات گټمن دئ ترهغه، چي دا کار یې نه وای ترسره کړی دهغه فتنه به داسلام او مسلمانانو لپاره زیاته وای.

^۱: تفسیر ابن جریر، ج: ۱، ص: ۲۲، مقدمة.

پورته بحث، چي ذکر سو دا دابن جریر رحمۃ اللہ علیہ، دنظر سره برابر و خو ددې نظر پرته د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د کړني، چي داو و حرفونو څخه یې یو پرېښودئ په اړه بل نظر هم سته، چي امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، علامه ابن قتیبه رحمۃ اللہ علیہ، ابوالفضل الرازي رحمۃ اللہ علیہ، علامه ابن الجزري رحمۃ اللہ علیہ او داسي نورو لوړو علماوو غوره کړی دی. دغه علما وایي، چي حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نور شپږ حروف لمنځه نه دي وړي بلکي هغه حروف اوس هم په تواتر سره سته، لوستل کېږي او محفوظ دي د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ یوازنی کار داو، چي یو د قرآن کریم اړونده ده یو ټاکلی رسم الخط وټاکي. (۱)

دغه دوهم نظر ته زیاتو علماوو رجحان ورکړی دی په هر صورت که دغه نظر ومنل سي نو دا هم د شخصي تقلید لپاره یو ښه مثال دی ځکه، چي د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ تر دغه کار وړاندي قرآن کریم په ډول، ډول رسم الخطونو باندي لیکل کېدئ او ترتیب یې هم بېل، بېل و ده مبارک د خاص مصححت پر بنسټ د ټولو رسم الخطونو څخه یو خاص رسم الخط وټاکي، خاص ترتیب یې ورکړ، د نورو رسم الخطونو جوازي یې له منځه یو وړئ او وې سوخل، یوازي ټاکلی رسم الخط یې پرېښوئ. (۲)

په هر صورت کي که حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نور حروف لمنځه وړي وي یو یې پرې ایښي وي، که یې خاص رسم الخط ټاکلی وي په دواړو صورتو

۱: ددغه نظر دپوره تفصیل لپاره وگورئ: غرائب للنیشاپوري رحمۃ اللہ علیہ بهامش ابن جریر، ج: ۱ ص: ۲۱، فتح الباري، ج: ۹، ص: ۲۵، ۲۶، ط: بهیه
۲: ددغه موضوع دپوره تحقیق لپاره دي د شیخ الاسلام محمد تقی صاحب علوم القرآن کتاب وکتل سي.

کي دتقليد لپاره مثال دئ او دا حال په کټ مټ ډول مخته راغلی دئ ځکه داصحابانو رضي الله عنه او تابعينو په زمانه کي شخصي تقليد واجب نه و ، وروسته علماوو ديوه خاص مصلحت پر بنسټ باندي شخصي تقليد لازم وگرځاوه همدا وجه ده ، چي دغه کار ته بدعت نه ويل کېږي ځکه دحضرت عثمان رضي الله عنه پورتنی کړنه دتقليد دجواز لپاره بڼه دليل دئ .

که ، چيري امت ته ديوې ځانگړي موخي لپاره څو لاري ورکړل سوي وي نو دوی دهغو لارو څخه يوه لاره وټاکي دخپلي زمانې داصلاحتو په نظر کي نيولو سره او دفساد دله منځه وړلو لپاره دا کار کولای سي ، چي يوه لاره وټاکي او نوري پرېږدي ، دشخصي تقليد اړونده په دې لړ کي نور څه نه دي سوي .

دڅلور مذهبونو تخصيص

کله ، چي دشخصي تقليد حقيقت او اړتيا څرگنده سوه نو يو بل سوال پيدا کېږي هغه داچي شخصي تقليد لازم سوه نو بيا ولي دڅلورو خاصو امامانو تخصيص وسو ؟ ، چي خامخا به ددغه څلورو مذهبونو تقليد کېږي دبل مذهب تقليد جاي نه دئ حال داچي نور وتلي علماء هم سته لکه سفيان ثوري رحمه الله عليه ، امام اوزاعي رحمه الله عليه ، عبدالله بن مبارک رحمه الله عليه ، اسحاق بن راهويه رحمه الله عليه ، امام بخاري رحمه الله عليه ، ابن ابي ليلى رحمه الله عليه ، ابن شبرمة رحمه الله عليه ، حسن بن صالح رحمه الله عليه او داسي نور ډېر علماء او مجتهدين وه دهغو تقليد ولي نه کېږي ، چي ددغه څلورو خاصو امامانو تقليد کېږي ؟ ددغه پوښتني جواب دادئ ، چي دپورتنيو علماوو ، چي نومونه يې دځينو وليکل سوه او دځينو نومونه ، نه دي ليکل سوي دنه تقليد لامل يې مجبورييت دئ ځکه ددوی مبارکانو

مذهبونه په مدون او ليكلي ډول نه دي ساتل سوي ، که ددوی مذهبونه په مدون شکل باندي پاته وای نو يقيني خبره ده ، چي ددوی تقلید به هم داسي کېدای لکه ددغه څلور مذهبونو تقلید ، چي کېږي ، وجه يې هم داده ، چي ددغه علماوو نه کتابونه په مدون شکل پاته دي او نه يې د مذهب علماء سته نو ځکه ددوی د تقلید لپاره هيڅ لاره نه ده پاته . مشهور محدث علامه عبدالرؤف مناري رحمته الله عليه دامام ذهبي رحمته الله عليه څخه داسي نقل کړی دی :

ويجب علينا ان نعتقد ان الائمة الاربعة والسفيانين والاوزاعي وداود الظاهري واسحاق بن راهوية وسائر الائمة علي هدى ... وعلي غير المجتهد ان يقلد مذهباً معيناً... لكن لا يجوز تقليد الصحابة وكذا التابعين كما قاله امام الحرمين من كل من لم يدون مذهبه فيمنع تقليده غير الاربعة في القضاء والافتاء لان المذاهب الاربعة انتشرت وتحررت حتي ظهر تنقيده مطلقاً وتخصيص عامها بخلاف غيرهم لانقراض اتباعهم وقد نقل الامام الرازي رحمته الله عليه اجماع المحققين علي منع العوام من تقليد اعيان الصحابة واکابرهم .^(۱)

ژباړه : پرموږ باندي لازمه ده ، چي داسي عقیده ولرو ، چي څلور گوني امامان ، سفيان ثوري ، سفيان بن عينه ، امام اوزاعي ، داود ظاهري اسحاق بن راهوية او نور ټول امامان پر هدايت باندي دي ... کوم کس ، چي خپله مجتهد نه وي پر هغه کس باندي واجبه ده ، چي ديوه خاص امام تقلید وکړي ... البته دحرمينو دامام په آند دهغه اصحابانو ، تابعينو او امامانو ، چي مذهب يې مدون نه وي تقلید يې نه دی جايز ، دڅلورو امامانو ماسوا دبل چا پر قول باندي په قضا او افتاء کي پرېکړه کول جايز نه دي ځکه څلور گوني مذاهب خپاره سوي ، ليکل سوي دي ،

^۱ : فيض القدير ، شرح الجامع الصغير للمناوي رحمته الله عليه ج : ۱ ، ص : ۲۱۰ ، حديث اختلاف امتي رحمة

د عامو الفاظو تخصیصات او دمطلق الفاظ قیود یې څرگند سوي دي او دنورو مذهبونو پیروان له منځه تللي دي ، امام رازي رحمته الله علیه پر دې خبره باندي دامت اجماع رانقل کړې ده ، چي عوام خلک دي د اصحابانو او نورو مخورو اکابرینو د تقلید څخه منع سي .

پورتنی خبره علامه نووي رحمته الله علیه داسي رانقل کړې ده :

ولیس له المذهب مذهب احد من ائمة الصحابة رضی الله عنہم وغیرهم من الاولین وان كانوا اعلم واعلی درجه من بعدهم لانهم لم یفرغوا لتدوین العلم وضبط اصوله وفروعه فلیس لاحد منهم مذهب مذهب محرم مقرر وانما قام بذلك من جاء بعدهم من الائمة الناحلین لمذاهب الصحابة والتابعین القائمین بتمهید احکام الوقائع قبل وقوعها الناهضین بايضاح اصولها وفروعها کمالک رحمته الله علیه وای حنیفة رحمته الله علیه (۱)

ژباړه : اصحابان رضی الله عنہم او د لومړۍ پېړۍ وتلي او مخور علماء که څه هم د علم او مرتبې له اړخه تر وروستیو علماوو لوړ دي مگر دوی ته د دې زمانه نه ده برابره سوې ، چي دوی دي خپل علم تدوین کړي ، د اصولو او فروعو مسائلې دي ضبط کړي همدا لامل دی ، چي هیچا ته د دې اجازه نسته ، چي په دوی کي دي دیوه تقلید وکړي ځکه په دوی کي یو هم داسي کس نه دی پیدا سوی ، چي لیکلی او ټاکلی مذهب دي ولري پر همدې بنسټ باندي د فقه شریفې تدوین وروستیو علماوو ته پاته سوی دی داسي امامان ، چي د اصحابانو رضی الله عنہم او تابعینو مذاهب یې د ګل ، چین په څېر راټول کړل او داسي مسائل او احکام یې وضع کړل ، چي لاپېښ سوي نه وه ، دوی مبارکانو خپل مذاهب ، اصول او فروع څرګند او تدوین کړل لکه امام مالک رحمته الله علیه او امام ابو حنیفة رحمته الله علیه .

۱: المجموع شرح المذهب للنووي رحمته الله علیه ج : ۱ ص : ۹۱ ، فصل في اداب المستفتي .

که څه هم پردې موضوع باندې د ډېرو علماوو اقوال سته مگر موږ دلته یوازې دلنډوالي او اختصار په وجه د دوو علماوو ویناوې رانقلوو ځکه دغه علماء د علم او دیانت په اعتبار سره تر نورو لوړ مقام لري نوموړي دوه علماء یو ابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ دی او بل شاه ولي الله محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ دی.

علامه ابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ په خپله فتاوا کې لیکي:

ولیس فی الكتب والسنة فرق فی الائمة المجتهدين بین شخص وشخص فمالک واللیث بن سعد والاوزاعي والثوري هؤلاء ائمة فی زمانهم وتقلید کل منهم كتقلید الآخر لا یقول مسلم انه یجوز تقلید هذا دون هذا ولكن من منع من تقلید احد هؤلاء فی زماننا فانما یمنعه لاحد شیئين احدهما اعتقاده انه لم یبق من یعرف مذهبهم وتقلید المیت فی خلاف مشهور فمن منعه قال هؤلاء موتی ومن سوغه قال لابد ان یكون فی الاحیاء من یعرف قول المیت الثاني ان یقول الاجماع الیوم قد انعقد علی خلاف هذا القول ... واما اذا كان القول الذی یقول به هؤلاء الائمة او غیرهم قد قال به بعض علماء الباقية مذهبهم فلا یریب انه قوله مؤید بموافقة هؤلاء ویعتضد به.^(۱)

ژباړه: د قرآن او حدیث په اعتبار سره د مجتهدینو او امامانو ترمنځ کوم توپیر نسته. امام مالک رحمۃ اللہ علیہ، سفیان الثوري رحمۃ اللہ علیہ، اوزاعي رحمۃ اللہ علیہ لیث بن سعد رحمۃ اللہ علیہ دغه ټول دخپلي زمانې امامان وه داسي یې تقلید کېږي لکه دنورو، چي تقلید کېږي هیڅ مسلمان داسي نه سي ویلای، چي په دغه امامانو کې دیوه امام تقلید جایز نه دی او د بل امام تقلید جایز دی البته د کومو امامانو تقلید، چي منعه کړل سوی دی د دوو وجوهاتو له امله سوی دی:

^۱: الفتاوى الكبرى لابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ، ج: ۲ ص: ۴۴۶، فیمن صلي خلف الصف منفردا.

لومړۍ داچي، چي دهغو امامانو پيروان پاته سوي نه دي، داسي څوک نسته، چي دهغو امامانو د مذهبونو په اړه دي ورته پوره معلومات وي، او د وفات سوي په تقلید کي د علماوو خپل منځي اختلاف خورا مشهور دی، څوک د وفات سوي امام تقلید جاي نه بولي او څوک، چي يې جايز بولي هغه وايي حتما به په ژوندو کي داسي څوک وي، چي د وفات سوي عالم په اقوالو پوره علم لري. داچي دچا د مذهب په اړه پوره معلومات نه وي نو د داسي چا نو څنگه تقلید وسي، د کومو امامانو مذهبونو ته، چي زياته توجه سوې ده که څه هم دغه امامان وفات سوي دي يعني ژوندي نه دي خو تر دوی وروسته علماء يې د مذهب په اړه پوه او ژور معلومات لري او پيروان يې هم پاته دي له همدې امله د دوی تقلید لازمي دی.

دوهمه وجه دهغو علماوو د مذهبونو د نه پاتېدو داده، چي د امت اجماع د دوی د قول خلاف واقع سوي ده. کومه خبره، چي دهغه علماوو څخه پاته وي، چي د دې مجتهدينو د قول سره برابر وي نو د شک پرته د وروستيو علماوو وينا دهغه پخوانيو علماوو د وينا تائيد کوي.

يو بل مخور او ستر عالم شاه ولي الله محدث دهلوي رحمۃ الله عليه په خپل کتاب عقد الجيد کي په دې اړه خورا تفصيلي بحث کړی دی او د دغه موضوع لپاره يې بېل باب ټاکلی دی او دهغه باب نوم دی: (باب تاکيد الاخذ بهذه المذاهب الاربعة والتشديد في ترکها والخروج عنها) د دغه باب پيل په لاندې الفاظو سوی دی:

اعلم ان في الاخذ بهذه المذاهب الاربعة مصلحة عظيمة وفي الاعراض عنها كلها مفسدة كبيرة ونحن نبين ذلك بوجه... الخ^(۱)

ژباړه : پوه سئ! دڅلورگونو مذهبونو په غوروالي کي لوی مصلحت پروت دی، چي مخ ځني اړول ډېر لوی فساد منځته راوړي او دا موږ په څو وجوهاتو بيانوو:

ترپورتنی خبري وروسته شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ یاد وجوهات په پوره تفصیل سره بیان کړي، ددغه ټولو وجوهاتو دلته د عربي متن سره بيانول خورا اوږد کار دی ځکه اوږدوالی منځته راوړي موږ يې دلته يوازي خلاصه بيانوو:

۱: په شريعت دپوهاوي لپاره داسلا فو پر ويناووباندي اعتمادکول دټول امت په اجماع لازمي دی، مگردايوه خبره لازمي ده هغه داچي هغه وخت ددوی مبارکانو پر ويناووباندي اعتماد کېدای سي، چي دغه ويناوي په صحيح سند ترموږپوري راسېدلي وي اوياپه صحيح ډول تدوين سوي وي، داهم لازمي ده، چي وروستيو علماوو ددوی پرويناووباندي شروحي کړي وي، ددوی ويناوي يې څرگندي کړي وي او که ددوی يو نظر دڅو معناوو احتمال لري نو يوه خاصه معنایې ځني ټاکلې وي او تر بحث کولو وروسته يې راجح کول ځني معلوم کړي وي، همدا ډول کله داسي وي، چي ديوه مجتهد قول عام وي مگر دده دغه قول څخه کوم خاص صورت مراد دا وي، چي يوازي هغه علما په پوهيږي، چي په دنوموړي مجتهد په مذهب کي برلاسی او معلومات ولري، داهم لازمي ده، چي ددغه مذهب علماء به داسي صورتونه

^۱: عقد الجيد في احكام الاجتهاد والتقليد، ص: ۳۱، ط: مجتبائي، ډهلی دمولانا محمد حسن نانوتوي رحمۃ اللہ علیہ، داردو ترجمې سره.

واضح کړي او ټاکلي وي او د داسي مسائلو علتونه به يې څرگند کړي ، په کوم مذهب کي ، چي د شرطونه موجود وي يعني دغه کارونه ورته سوي دهغه مذهب تقليد کېدای سي او که پورتنی کارونه ، نه وي ورته سوي دهغه مذهب تقليد نه سي کېدای ، موږ ، چي اوس وگورو نو د څلور مشهورو مذهبونو پرته د بل مذهب لپاره پورته کارونه ، نه دي سوي ، يوازي زیدیه او امامیه ډلي د دې څخه مستثني دي ځکه هغوی بدعتیان (روافض) دي دهغوی تقليد کول او يا يې پر ويناووباندي اعتماد کول جایز نه دی.

۲: شاه ولي الله رحمۃ الله علیه د څلورگونو مذهبونو د تقليد دوهمه وجه داسي بيان کړې ده:

رسول الله ﷺ فرمايي:

اتبعوا السواد الاعظم.

ژباړه: تاسو د سواد اعظم پيروي وکړئ.

داچي د څلورو مذهبونو پرته نور حق مذهبونه نسته نو ځکه د څلور مذهبونو پيروي کول د سواد اعظم اتباع ده او د دې څلورو مذهبونو څخه مخالفت د سواد اعظم څخه مخالفت دی.

۳: شاه والي الله رحمۃ الله علیه د څلورگونو مذهبونو د تقليد دريمه وجه داسي بيان کړې ده:

که چيري د څلورو مذهبونو پرته دنورو مجتهدينو پر قول دفتوا اجازه ورکړل سي نو علماء سوء (خواهش پرسته علماء) به دخپلو نفساني خواهشاتو په وجه خپله وينا او فتوا د سلفو علماوو څخه يوه پخواني مشهور عالم ته منسوبوي او دا به وايي ، چي دا وينا فلانکی عالم کړې ده او دهغه څخه ثابته ده ، همدا لامل دی ، چي دکوم مذهب

د څرگنوالي لپاره، چي زيات شمېر علماء بوخت وي د داسي مذهب په پيروي کي پورتنی خطر موجود نه وي .
پاته دي نه وي، چي په ټوله دنيا کي داسي نه ده بلکي د ځينو مجتهدينو ځينو اقوال پيدا کېږي مگر د دغه اقوالو په وړاندي د دې سخته وېره ده، چي دغه ويناوي به غلطې تعبير سوي وي نو ځکه ځان ځني ژغورل لازمي دى څو د دې لاره ډېر سي، چي خلک دخپلي خونبي پايله ځني وباسي. (۱)

د تقلید بېلابېلي درجې

الله ﷻ لره دي حمد وي د پورتنی بحث څخه دا خبره ثابته سوه، چي دخلورو مذهبونو څخه دیوه مذهب تقلید کول لازمي دى، يعنې داچي دخلورو امامانو څخه دیوه امام پر شخصي تقلید باندې زيات ټينگار کېږي.

اوس موږ تاسو ته يو اړين او گټور وړانديز کوو، چي د تقلید د درجو اړونده دى يعنې داچي تقلید بېلابېلي درجې لري او د تقلید د بېلوالي له امله بېلابېل احکام لري، که د دغه درجو توپير ونسي نو زيات تاوانونه به رامنځته سي کوم خلک، چي پر تقلید باندې نيوکي او اعتراضونه کوي زماله آنده دوى د تقلید د درجو ترمنځ توپير نه سي کولای او يا د تقلید درجې نه ورته معلومېږي نظر ځني اړوي موږ د دغه درجو بيان په لاندې ډول باندې کوو:

۱: عقد الجيد في احکام الاجتهاد والتقليد، ص: ۳۱، ۳۳، ط: مجتبائي، دهلي
دمولانا محمد حسن نانوتوي رحمه الله، داردو ترجمي سره.

والله الموفق للحق والصواب.

دعوامو خلکو تقلید

ترټولو وړاندي دعوامو دتقليد درجه ده دلته په دې ځای کې دعوامو خلکو څخه لاندې کسان مراد دي:

الف: هغه خلک، چي د عربي ژبي او نورو اسلامي علومو اړونده هېڅ معلومات نه لري نور علوم لازم نه دي په هغه کې که معلومات لري او که يې نه لري خو دلته يوازې اسلامي علوم مراد دي.

ب: هغه کسان، چي په عربي ژبه پوهيږي مگر په تفسير، فقه، حديث او نورو اړونده ديني علومو داسې نه پوهيږي، چي پر استاد باندې يې ويلي وي او په حقيقي ډول په پوهه وي.

ج: هغه کسان، چي په رسمي ډول د اسلامي علومو څخه فارغه وي مگر په تفسير، حديث او فقه کې پوره مهارت، بصيرت او برلاسی نه لري.

پورته درې ډلې خلک، چي ذکر سوه درې واړه ډلې دعوامو په لړليک کې داخل دي يعنې داچي په تقليد کې دعوامو په څېر دي دتقليد په موضوع کې ددوی او دعوامو حکم يو دی. ددغه خلکو لپاره پرته له دې، چي محض تقليد وکړي بله چاره نه لري ځکه په دوی کې هېڅ داسې استعداد نه سته، چي دوی دي مستقيماً دقرآن او حديث څخه استنباط وکړي. يا دي دمتعارضو احاديثو تطبيق وکړي او بيا دي دترجيح فيصله وکړي له همدې امله پردغه کسانو باندې لازمه ده، چي دوی ديوه مجتهد لمن ټينگه ونيسي دهغه څخه ديني احکام زده کړي او بيا عمل په وکړي ځکه دوی خپله اجتهاد نه سي کولای نوبله چاره نه

لري پرته له دې، چې تقلید وکړي لکه، چې علامه خطیب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

اما من یسوغ له التقلید فهو العامی الذي لا یعرف طرق الاحکام الشرعیة فیجوز له ان یقلد عالما ویعمل بقوله ... ولانه لیس من اهل الاجتهاد فکان فرضه التقلید کتقلید الاعمی فی القبلة فانه لما لم یکن معه آلة الاجتهاد فی القبلة کان علیه تقلید البصیر فیها.^(۱)

ژباړه: داچې چاته تقلید جایز دی؟ هغه عام سړی دی هغه سړی، چې د شرعي احکامو طریقې نه ورته معلومېږي نو داسې کس ته پکار ده، چې دیوه عالم تقلید وکړي او بیا یې په وینا عمل وکړي... ځکه داسې کس دا جتهاد کولو جوگه نه دی نو پرده باندې تقلید کول فرض دی لکه روند سړی، چې په قبله کې د لیدونکي کس تقلید کوي په داسې حال کې، چې درانده سره د قبلې پیدا کولو کومه آله شتون نه لري دداسې رانده لپاره لازمي ده، چې د لیدونکي کس د قبلې په تعین کې تقلید وکړي.

ددغه مرتبې لرونکي کس ته هیڅ جایزه نه ده، چې ددلائلو په بحث ځان مشغول کړي یا دا، چې راجح قول په خپل فکر سره پیدا کړي او بیا په هغه عمل وکړي ځکه داسې کس ددې جوگه نه دی، چې دمجتهدینو دلائل سره پرتله کړي او بیا پردې پرېکړه وکړي، چې دغه قول راجح دی او دامرجوح دی، دغه کس ته فقط دومره پکار ده، چې دکوم مجتهد شخصي تقلید وکړي او عمل په وکړي تر داسې بریده که داسې کس ته یو حدیث په مخه ورغلی، چې دده دامام دنظر سره مخالف و بیا هم دده لپاره لازمي او فرض ده، چې دخپل امام تقلید وکړي او د حدیث په اړه

^(۱) الفقیه المتفقه للخطیب البغدادی، ج: ۱، ص: ۶۸، ط: دارالافتاء السعودیة، ریاض. نېټه: ۱۳۸۹هـ.

دي داسي فکر وکړي، چي زه د حديث په مفهوم پوه سوۍ نه يم او يا دي داسي فکر وکړي، چي زما دامام سره حتما داسي قوي دليل سته، چي تردې حديث قوي دۍ.

که څه هم په بنسکاره دا خبره ډېره عجيبه معلومېږي، چي مقلد دي د حديث عمل پرېږدي دمجتهد قول دي عملي کړي او د حديث دي تاويل کړي مگر د داسي مقلد لپاره، چي اوس موږ بحث کوو بله چاره نسته ځکه که دغه ډول مقلد په حديث عمل کولو باندي اجازه ورکړل سي او د دې اجازه ورکړل سي، چي هر کله دي دخپل امام قول د حديث څخه مخالف وليدۍ دامام قول پرېږده په حديث عمل کوه نو يو لوی تاوان به رامنځته سي او پايلي به يې ډيري خطرناکه وي، بالاخره به دغه کس په يولوپه گمراهي کي لوېدلی وي ځکه دقران او حديث څخه دمسائلو استنباط خوار وسيع، عميق او پراخ فن دۍ که ديو کس ټول عمر هم په دغه فن کي مصرف سي بيا هم ورته گرانه ده، چي دقران او حديث څخه دي دمسائلو استنباط وکړي ځکه ډېر وخت داسي پېښېږي، چي ديوه حديث څخه يو مفهوم ثابت سي مگر دقران او حديث دنورو دلايلو په رڼا کي بېخي بل مفهوم ثابت سي اوس نو که، چيري يو عام سړی د حديث په ليدلو سره د حديث په ظاهري معنا باندي عمل وکړي د دې څخه به ډول، ډول گمراهياني پيدا سي.

دلارو بناتيا لپاره ويلای سم، چي زما خپله تجربه ده، چي څوک دقران او حديث باندي په عميق ډول پوه نه وي او عميقه مطالعه يې نه لري د حديثو کتابونه مطالعه کړي او بيا عمل ورباندي کوي د داسي کس څخه به ستره اشتباه سوې وي لار ورکۍ او گمراه سوۍ به وي ځکه زما يو دوست، چي تعليم لرونکی او دمطالعې سره يې هم زياته مېنه درلوده په ځانگړي ډول د حديثو مطالعه يې بېخي زياته کول، دده په ذهن کي

داشي کښېناستلی و ، چي که زه کوم حديث پيدا کړم ، چي دحنفي مذهب څخه مخالف وي نو زه به په حديث عمل کوم او مذهب به پرېږدم ، يوه ورځ يې زما په مخکي يو چاته وويل ، چي دانسان ددبري څخه ، چي کوم باد راووزي ، چي اواز او ښځه ونه لري اودس نه په ماتېږي ده ، چي دا خبره وکړه زه پوه سوم ، چي دا غريب په حديث نه دئ پوه سوی ما ډيري خبري ورته وکړې ده په جواب کي راته وويل ، چي زه څنگه ترحديث تېر سم ما په حديث کي ليدلي دي ، چي دغه ډول باد اودس نه ماتوي ، بيا ما په پوره تفصيل بيان ورته وکړ ، چي ته په حقيقت نه يې پوه سوی دحديث مفهوم داسي نه دئ لکه تا ، چي فهمولی دئ ، ده په جواب کي راته وويل ، چي داخو زه ډېره وخته په دې عقیده ، چي دغه باد اودس نه ماتوي ، خدای خبر ، چي داسي ما څومره لمونځونه کړي وي يعني څومره لمونځونه به مي بې اودسه کړي وي .

داچي نوموړی کس په دومره لويه غلطې اخته سوی و ، لامل يې داوو ، چي ده خوارکي دترمذي شريف لاندې حديث ليدلی و :

عن ابي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ قال : لا وضوء الا من صوت او ريح .

ژباړه : دابي هريرة رضي الله عنه څخه روايت سوی دئ ، چي رسول الله ﷺ فرمايلي دي يوازي دهغه باد څخه اودس سته ، چي ښځه ولري او يابوی ولري .

دپورتني حديث ترڅنگ يې لاندې هم ليدلی دئ :

اذا كان احدكم في المسجد فوجد ريحا بين اليثيه فلا يترج حتى يسمع صوتا او ريحا .^(۱)

۱: جامع الترمذي ، ج : ۱ ص : ۳۱ ، باب ماجاء في الوضوء من الريح .

ژباړه : کله ، چي ستاسو څخه يو کس دخپلو کوناتو په منځ کي باد محسوس کړي نو تر هغه دي دمسجد څخه نه وزي شو ، چي ددغه باد ښځه نه وي اورېدلی او يا يې بد بوی نه وي محسوس کړی . هغه زما دوست ددغه حديث دظواهر الفاظو څخه دامقصد ترلاسه کړی و ، چي څوک که دباد احساس وکړي نو تر هغه يې اودس مات نه دی شو ، چي ددغه باد ښځه يې اورېدلی نه وي او يا يې بد بوی محسوس کړی نه وي ، حال داچي دټولو فقهاوو پر دې خبره اتفاق دی ، چي دغه حديث او ددغه حديث مفهوم دهغه چا لپاره دی ، چي وسواسي او ډېر ژر يې په اودس ماتېدو کي شک پيدا کړي نو ددغه کس لپاره داحکم دی ، چي تر هغه پوري يې اودس نه ماتېږي شو ، چي دباد وتلو يې داسي يقين نه وي راغلی لکه ، چي يې ښځه واورې او يا يې بوی محسوس کړي يعني داچي څوک ددغه باد ښځه واورې او يا يې بوی محسوس کړي نو يقيني خبره ده ، چي اودس يې ماتېږي ، هغه سړی ، چي وسواسي وي دهغه لپاره هم داحکم دی ، چي هغه وخت يې اودس ماتېږي ، چي پوره يقين يې راځي . همدول په يو بل حديث کي راځي ، چي ددغه مطلب ښه څرنگوالی په راځي حديث په دې ډول دی :

اذا كان احدكم في الصلوة فوجد حركة في دبره احدث او لم يحدث فاشكل عليه فلا ينصرف حتى يسمع صوتا او يبيد ريحا. (۱)

ژباړه : که ستاسو څخه يوه کس ته په لمانځه کي په کوناتو کي حرکت محسوس سو او داسي شک ورته پيدا سو ، چي دده به اودس مات

۱: سنن ابی داود ، ج : ۱ ص : ۲۴ ، باب من شک فی الحدث .

سوی وي که یا؟ نو تر هغه پوري دي دلمانځه څخه نه گرځي يعني اودس يې نه دئ مات شو ، چي اوازي يې نه وي اورېدلی اويا يې بد بوی نه وي محسوس کړی .

همدا ډول په یو بل روایت کي راځي ، چي عبدالله بن زید رضی الله عنه فرمایلي : رسول الله ﷺ پورتنی جواب داسي چا ته ووايه ، چي وسواسي و دوسو سې په ناروغۍ باندي اخته و .

دا چي احادیث په بېلابیلو طریقو او الفاظو سره راځي نو ، چي ټولي طریقي او الفاظ سره راجمع سي هغه کس مطلب ځني اخستلای سي ، چي په حدیثو کي مهارت او برلاسی ولري یوازي ، چي څوک په کتاب کي حدیث ووايي او یا يې یوازي ترجمه ولولي په دې کار سره د حدیث څخه څوک صحیح مفهوم نه سي اخستلای او نه حقیقي مطلب ځني پورته کولای سي .

همدا ډول که هر چاته دا اختیار ورکړل سي ، چي که تا داسي حدیث ولیدئ ، چي ستا مذهب ورسره مخالف و نو خپل مذهب پرېږده په دغه حدیث عمل کوه کېدای سي ، چي دغه کس ته دي د ترمذي شریف لاندې حدیث هم تر نظر تیر سي ، چي راغلي دي :

عن ابن عباس رضی الله عنه قال جمع رسول الله ﷺ بين الظهر والعصر وبين المغرب والعشاء بالمدينة من غير خوف ولا مطر ، قال فقيل لابن عباس رضی الله عنه ما اراد بذلك؟ قال : اراد ان لا يخرج امته .^(۱)

ژباړه : د ابن عباس رضی الله عنه څخه روایت دئ ، چي رسول الله ﷺ په مدینه منوره کي د ماښین او مازدیگر لمونځه یوځای وکړه ، د ماښام او ماخوستن لمونځه يې یوځای وکړه ، هیڅ وېره او باران هم نه ، چا د ابن

^(۱) : ترمذي ، ج : ۱ ص : ۴۶ .

عباس عليه السلام څخه پوښتنه وکړه ، چي رسول الله ﷺ ولي دا کار وکړ؟ څه حکمت يې پکښي و؟ ابن عباس رضي الله عنه وفرمايل: در رسول الله ﷺ دا کار ددې لپاره و ، چي دده مبارک پر امت باندي څه تکليف رانسي .

دپورتني حديث دښکاره الفاظو څخه داسي معلوميري ، چي هر څوک کولای سي ، چي په کور کي وي دغذر ، ويري او سفر پرته دماښين لمونځ دمازديگر په وخت کي دمازديگر دلمانځه سره يوځای وکړي او دماښام لمونځ دماخوستن په وخت کي دماخوستن دلمانځه سره يوځای وکړي .

کله ، چي څوک پورتني حديث ترنظر تير کړي او بيا خپل مذهب وگوري ، چي ددې حديث سره مخالف وي نو دی وايي ، چي زه خپل مذهب نه منم زه په دې حديث عمل کوم حال داچي څلور واړه مذهبونه او اهل حديث په يوه خوله پردې باور دي ، چي دغذر پرته جمع بين الصلاتين يعني ددوو لمونځونو په يوه وخت کي جمع کول ناجايز دي .

څرگنده خبره ده ، چي دقرآن او حديث په رڼا کي نه يوازي دا حنافو بلکي دڅلور واړه مذهبونو او اهل حديثو له آنده پورته حديث پر جمع صوري باندي محمول دی .^(۱)

حقيقت دادی ، چي دپورتني حديث مطلب دادی ، چي رسول الله ﷺ دماښين لمونځ په آخر وخت کي ادا کړ ، او دمازديگر لمونځ يې په اول وخت کي ادا کړ ، ددې مطلب داو ، چي خپل امت ته داتعليم ورکړي ، چي په لومړي وخت کي هم يو مسلمان لمونځ ادا کولای سي او په اخر کي يې هم ادا کولای سي خو دمسلمانانو څخه تکليف پورته سي

۱: تحفة الاحوذی للمبارکپوري ، ج : ۱ ، ص : ۱۶۶ ، ۱۶۷ .

، همدا ډول رسول الله ﷺ د ماښام او ماخوستن په لمونځونو کې پورته کړنه ترسره کړه، په ښکاره داسې معلومېږي، چې رسول الله ﷺ دوه لمونځونه پر یوه ځای باندې ادا کړه مگر په حقیقت کې یې په دوو وختونو کې ادا کړه همدې کار ته جمع صوري ویل کېږي.

پورته، چې دوه حدیثونه ذکر سوه یوازې د نمونې لپاره وه که نه نو داسې ډېر احادیث سته، چې څوک په قرآن او حدیث کې پوره مهارت نه لري او دا حدیث وگوري نو خامخا به تېروتنه وکړي په غلطۍ به اخته سي، همدا لامل دی، چې علماء وایي: کوم کس، چې په دیني علومو کې پوره برلاسی نه لري هغه ته پکار ده، چې د حدیث مطالعه د ماهر استاد د لارښوونې پرته ونه کړي.

تر پورتنیو خبرو وروسته دا خبره هم درسره یاد لرئ، چې دیوه مجتهد امام تقلید هغه وخت کېدای سي، چې د قرآن او حدیثو په دلایلو کې تعارض محسوس سي، همدا وجه ده، چې کله په یوه مسئله کې د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه او امام شافعي رحمته الله علیه ترمنځ اختلاف وي معلومه خبره ده، چې د دغه دوو امامانو دواړو سره دلایل سته.

د تقلید کولو موخه داده، چې که څوک دراجح او مرجوح دلایلو توپیر نه سي کولای هغه ته پکار ده، چې مذهبونو څخه دي دیوه مذهب تقلید وکړي.

دا چې په یوه اختلافي مسئله کې د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه او امام شافعي رحمته الله علیه دواړو سره دلایل سته یعنې هر یو د ځان لپاره آیت یا حدیث دلیل لري نو ته، چې په دیني علومو کې پوره معلومات نه لري ناڅاپه پر هغه حدیث برابر سوې، چې امام شافعي رحمته الله علیه دلیل په ویلی دی تاته نو پکار نه ده، چې ته نو د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه مذهب پرېږدې ځکه تاته مخکې هم دا معلومه، چې امام شافعي رحمته الله علیه خامخا یو دلیل

لري داچي امام ابو حنيفه رحمته الله دغه دليل پرې ايښی دی خامخا بل دليل لري هغه داسي دليل دی، چي د امام شافعي رحمته الله تر دليل قوي او ټينگ دی ته نو داسي مه کوه، چي د دواړو امامانو دلايل دي نه وي مطالعه کړي خپل مذهب پر پرېدې بلکي دلته، چي موږ د کومي درجې د مقلد بحث کوو هغه داسي مقلد دی، چي د دلايلو د توپير او تمیز وړتيا نه لري يعني دا نه سي معلومولای، چي د دواړو امامانو دلايل سره پرته کړي او بيا دي يو دليل قوي او راجح وبولي او بل دليل دي ضعيف او مرجوح وبولي ځکه مخکي موږ وويل، چي د دغه درجې مقلد د توپير او تمیز وړتيا نه لري نو ځکه ده لره پکار ده، چي يوازي دخپل امام تقلید وکړي او کله که يې داسي دليل وليدی، چي دده د مذهب خلاف و ورته پکار ده، چي ووايي: دا داسي دليل دی، چي زه يې پوره په مفهوم نه يم پوه سوی او يا يې په محمل باندې زما عقل نه دی رسېدلی.

ددې مثال داسي دی لکه، چي څوک ځان د يو هيواد په قانون پوهول غواړي نو داسي نه کوي، چي پر خپل سر باندې کتابونه مطالعه کړي بلکي دخپل سري کتابونو پر ځای يو قانون پوه ته ورځي دهغه څخه زده کړه کوي، که دغه کس د يوه داسي قانون پوه څخه زده کړه کړې وي، چي دهغه پوهه منل سوې وي، پوښتونکي کس ته هم دا ثابته وي، چي دغه کس زما سره دوکه نه کوي بلکي په صحيح ډول قانون راته ښيي اوس نو که دغه قانون پوه ده ته د قانون دکوم ټکي وضاحت او څرنگوالی کړی وي نو دی پوره اعتماد باندې کوي، که نوموړي کس ته، چيري يو ځای کوم کتاب په لاس ورسې او په هغه کتاب کي داسي يوه جمله وويني، چي د قانون پوه د وينا سره په ټکر کي وي نو ده ته پکار نه ده چی دی دا ووايي، چي قانون پوه پر غلطه باندې دی ددې کتاب خبره صحيح ده بلکي ورته پکار ده، چي داسي فکر وکړي، چي د قانون پوه

خبره درسته ده اوزه په هغه عمل کوم داچي په دې کتاب کي دقانون دخبري خلاف وينا سوې ده نو اصلا زه ددې کتاب په جمله نه يم پوه سوی اوصحيح مطلب مي نه دی ځني اخستی ځکه دقانون دکتابونو څخه هرڅوک صحيح مطلب نه سي پورته کولای بلکي ددې کار لپاره پوره مهارت او تجربې ته اړتيا سته.

پورتنی مثال پر قرآن او حدیث باندي صادقېږي يعني داچي څوک دقرآن او حدیث څخه دشرعي احکامواستنباط کوي کلکه دې ته اړتيا لري، چي په ديني علومو کي پراخ مهارت اوبرلاسی ولري همدا لامل دی، چي زموږ علماوو فرمایلي دي: عاموخلکو ته هيڅ اجازه نسته، چي مستقيما دقرآن او حدیث څخه دمسائلو استنباط وکړي بلکي دوی ته پکار ده، چي فقيهو علماوو ته رجوع وکړي، که فرضا يو عام سړي ته يوه مفتي غلطه فيصله ورکړې وي نو ددې مسئلې دغلطتيا گناه پر عام سړي نسته بلکي گناه يې پرمفتي ده او که عام سړی پر خپل سرباندي دحديثونو مطالعه وکړي او دخپل سوال جواب مستقيما دقرآن او يا حدیث څخه واخلي او دی په خپله دغه جواب کي تېروتنلی وي نو گناه يې پر ده باندي ده ځکه دقرآن او حدیث څخه مستقيما دمسائلو استنباط دده کار نه و بلکي دده کار داو، چي ديوه مفتي څخه دخپلي پوښتني جواب وغواړي.

دپورتنی خبري دلاروښانتيا په موخه ويلای سو، چي زموږ دجمهورو علماووله آنده په ښکر لگولو سره روژه نه ماتېږي، يو ناخبره کس دمفتي څخه دښکر لگولو په اړه پوښتنه وکړي، چي روژه په ماتېږي او که يا؟ مفتي صاحب په غلطۍ سره ورته وويل، چي هو روژه ماته ده، سړي فکر وکړ، چي روژه دي ماته سوه ولاړی خوراک اوڅښاک يې وکړ، دغه کس، چي روژه يې ماته نه وه په قصدي توگه يې خوراک او

څيښاک وکړ، په اړه يې هدايه ووايي، چي پر دغه کس باندي يوازي قضا سته او کفار ه باندي نه سته وجهه يې داسي بيانوي:

لان الفتوا دليل شرعي في حقه.

ژباړه: ځکه د دغه عام سړي په اړه فتوا شرعي دليل دى. او که کوم کس د ابوداود، ترمذي او نورو کتابونو هغه حديث مطالعه کړي، چي رسول الله ﷺ په روژه کي تېرېدئ پر ښکر لگونکي يې سترگي وموښتي نو وې فرمايل:

افطر الحاجم والمحجوم.^(۱)

ژباړه: د ښکر لگونکي او ور لگونکي دواړو روژه ماته سوه. که د پورتنی حديث څخه څوک دا مطلب واخلي، چي په ښکر لگولو سره هغسي روژه ماتېږي نو نور شيان هم وخوري، امام ابي يوسف رحمه الله فرمايي، چي پر دغه کس باندي قضا او کفار ه دواړه لازم دي ځکه پر دغه کس باندي دمفتي څخه پوښتنه کول لازم وه او ده پوښتنه ونه کړه. امام ابو يوسف رحمه الله فرمايي:

لان علي العامي الاقتداء بالفقهاء لعدم الاهتداء في حقه الي معرفة الاحاديث.^(۱)

۱: د حديث سند ا صحيح دئ مگر په صحيح بخاري کي يوبل حديث هم راغلى دئ، چي رسول الله ﷺ په خپله دروژي پر مهال ښکر لگولى دئ. همدا ډول په نسائي کي هم يو حديث راځي، چي ابوسعيد خدری رضي الله عنه روايت کړى دئ، چي رسول الله ﷺ روژه نيونکي کس ته د ښکر لگولو اجازه ورکړې ده. د پورتنیو احاديثو پر بنسټ امام ابو حنيفه رحمه الله، امام مالک رحمه الله، امام شافعي رحمه الله او نور جمهور علماء وايي، چي د (افطر الحاجم والمحجوم) حکم يا خومنسوخ سوى دئ اويا رسول الله ﷺ د څه خاصي وجهي پر بنسټ څه خاصو کسانو ته اجازه کړې ده او دې ته ورته نوري يوشمېر وجوهات هم راغلي دي. دلا زياتو معلوماتو لپاره وگورئ: تحفة الاحوذى، ج ۲: ص ۶۴، ۶۵.

ژباړه : ځکه پر عامي باندي لازمه ده ، چي دفقهاوو تقلید وکړي ځکه دی دا حادشو څخه د صحیح نتیجې ایستلو جوگه نه دی .

خلاصه داچي د تقلید دغه لومړی درجه دعوامولپاره ټاکل سوې ده دوی ته پکار ده ، چي په هره مسئله کي دخپل امام تقلید وکړي ، په هر حالت کي دي دخپل امام په قول عمل کوي ، که یې داسي حدیث پیدا کړ ، چي دده دامام دوینا خلاف و نو داسي فکر دي وکړي ، چي زه ددې حدیث په صحیح مطلب او مفهوم نه یم پوه سوی ، زما مذهب ، چي کوم حدیث ددې مسئلې اړونده لري هغه حتما تر دغه حدیث قوي دی ، د عام سړي لپاره ددې پرته بله هیڅ چاره نسته او که داسي ونه سي نو په دین کي به ډېر سخت او شدید اختلافات پیدا سي او دادین به پر ډېرو برخو ووېشل سي .

د جید او متبحر عالم تقلید

د تقلید دوهمه درجه :

د تقلید دوهمه درجه د جید او متبحر عالم ده .

د متبحر عالم څخه زموږ هغه څوک مراد دی ، چي دا جتهاد مرتبې ته که څه هم نه وي رسېدلی مگر په اسلامي علومو کي یې پوره مهارت او پوهه دتکره استادانو څخه تر لاسه کړې وي . دتالیف ، تصنیف او تدریس په کارونو کي مشغول وي ، تفسیر ، حدیث ، فقه او ددوی اړونده اصول یې په یاد وي ، د هر ډول مسئلې په څېړنه کي دپخوانیو

۱: هدایة ، ج : ۱ ، ص : ۲۲۶ ، باب مایوجب القضاء والكفارة .

مخورو علماوو دنظرياتو او ويناوو څخه ښه استفاده کولای سي ،
 همدا ډول ددوی دتصنيف دکړنلاري او استدلال څخه معلومات ولري .
 شاه ولي الله رحمته الله عليه دداسي عالم تقليد د (متبحر في المذهب) په نوم ياد
 کړی دی او په اړه يې ويلي دي:

فصل في المتبحر في المذهب وهو الحافظ لكتب مذهبه من شرطه ان يكون صحيح الفهم
 عارفا بالعربية واساليب الكلام ومراتب الترجيح متفطنا لمعاني كلامهم لا يتفني عليه غالبا
 تقييد مايكون مطلقا في الظاهر والمراد منه المقيد واطلاق ما يكون مقيدا في الظاهر والمراد
 منه المطلق. (۱)

ژباړه : متبحر في المذهب هغه کس دی ،چي دخپل مذهب کتابونه يې
 ياد وي ، شرط يې دادی ،چي صحيح الفهمه وي ، په عربي ژبه او دکلام
 په طريقو به پوهيږي ، دخپل مذهب دا قوالو دترجیح په مراتبو به
 پوهيږي ، دفقهاوو په ويناوو به ښه پوهيږي ، کوم کلام ،چي په ښکاره
 مطلق وي او په حقيقت هغه کي هغه کلام مقيد وي ده ته به يې
 معلومات کېږي پټ به باندي نه وي او يا داسي وي ،چي په ښکاره
 مقيد وي خو په معنا کي مطلق وي ددې معلومات به هم ورته وي .
 داسي کس که څه هم داجتهاد مرتبې ته دنه رسېدلو له امله مقلد بلل
 کېږي مگر دخپل مذهب مفتي جوړېدای سي .
 دپورتنی کس تقليد دعوامو خلکو دتقليد څخه په لاندي شيانو کي بېل
 دی :

۱ : دغه ډول عالم دعوامو په څېر يوازي په مذهب پوه نه وي بلکي
 دمذهب دپوهي ترڅنگ دمذهب په دلايلو هم لږ ترلږه پوه وي .

۱: عقد الجيد ، ص : ۵۱

۲: پورتنی عالم دیوه مفتي په حیث دخپل مذهب په ټولو بېلابېلو اقوالو خبروي او ددې جوگه وي، چي دخپل عرف او زمانې دمسائلو دحل لپاره دخپل مذهب یو قول اختیارولای سي او یا دیوه مذهب تشریح کولای سي، همدا ډول دهغه مسائلو حل دمذهب داصولو په رڼا کي کولای سي، چي په پخوانیو کتابونو کي نه وې په اوس زمانه کي پیدا سوي وي. (۱)

۳: داسي عالم کولای سي، چي کله، کله دخپل مذهب دامام پرځای دبل مجتهد پر قول فتوا ورکړي، چي شرایط یې د اصول الفقه او اصول الفتاوی په کتابونو کي موجود دي. (۲)

که ددوهمي درجې مقلد، چي عالم دئ داسي حدیث یې پیدا کړ، چي دده دمذهب څخه خلاف و او ددې حدیث په مقابل کي کوم بل قوي دلیل هم نه و، په دې اړه شاه ولي الله رحمه الله لیکي:

اذا وجد المتبحر في المذهب حديثا صحيحا يخالف مذهبه فهل له ان يأخذ بالحديث ويترك مذهبه في تلك المسئلة؟ في هذه المسئلة بحث طويل واطال فيها صاحب خزانه الروايات نقلا عن دستور السالكين فلنورد كلامه بعينه.

ژباړه: که یو متبحر عالم داسي حدیث پیدا کړ، چي دده دمذهب څخه مخالف و، په دغه وخت کي نودغه عالم کولای سي، چي خپل مذهب پریري که یا په دې مسئله کي خورا اوږد بحث دئ او صاحب خزانه په

۱: ددغه کارونو دمفصل اصول او قواعدو لپاره وگورئ: شرح عقود رسم المفتي لابن العابدین او اصول فتوا، دواړه.

۲: داصول الفتاوا ترڅنګ وگورئ: ردالمحتار للنشامي، ج: ۲ ص: ۱۹۰، ۱۹۱، کتاب الحدود، باب التعزير، مطلب فيما اذا ارتحل الي غير مذهبه، و جلد ۳، ص: ۲۰۰، کتاب السرقة، مطلب يعذر العمل بمذهب الغير. الخ

پوره تفصیل سره د دستور السالکین څخه را نقل کړی دی، موږ یې دلته په کټ مټ ډول را نقلوو.

تر پورتنۍ خبرې وروسته شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ په تفصیلي ډول سره بحث کړی دی او فرمایلي یې دي:

ځیني علماء په دې آند دي، چي متبحر عالم ته پکار ده، چي دخپل مذهب تقلید وکړي ځکه دی لا د اجتهاد مرتبې ته نه دی رسېدلی، بله وجهه داده، چي کېدای سي دده امام داسي یو دلیل لیدلی وي، چي ده نه وي لیدلی.

د زیاتو علماوو نظردادئ، چي داسي متبحر عالم کي دخپل امام د حکم ټول اړخونه څېړلي وي، ټول دلایل یې تر نظر تېر کړي وي نو ده لره پکار ده، چي د قوي حدیث په مقابل کي خپل مذهب پرېږدي خو دا خبره لازمي ده، چي شرطونه به یې موجود وي شرطونه یې په لاندې ډول دي:

۱: لومړی شرط یې دادئ، چي خپله به یې د متبحر عالم او د علم ټول اړین شرطونه پوره کړي وي.

۲: دوهم شرط دادئ: کوم حدیث، چي ده لیدلی دی دهغه اړوند به ده پوره باور تر لاسه کړی وي يعني دا چي د ټولو محدثینو له آنده به هغه حدیث صحیح وي، ځکه ډېر وخت داسي وي، چي دیوه حدیث په سند کي اختلاف وي ځیني یې صحیح بولي او ځیني یې ضعیف بولي کوم مجتهدین، چي یې صحیح بولي هغه عمل په کوي او کوم مجتهدین، چي ضعیف بولي هغه عمل نه په کوي که داسي حدیث وي نو حتماً دده امام دخپل نظر مطابق پر نوموړي حدیث باندي دضعف پرېکړه کړې ده او عمل یې نه دی باندي کړی په داسي حدیث سره متبحر عالم خپل مذهب نه سي پرېښوولای ځکه دی دومره علم نه لري لکه مجتهد، چي یې لري.

۳: دریم شرط دادئ، چي ددغه حدیث په خلاف به بل کوم آیت یا حدیث موجود نه وي.

۴: څلورم شرط دادئ، چي دغه حدیث به داسي څرگند وي، چي په معنا کي به یې هیڅ ناڅرگندتیا موجوده نه وي، بلکي ښه ښکاره معنا به یې وي ځکه ډېر وخت داسي وي، چي یو حدیث د څو معناوو احتمال لري او مجتهد په خپل بصیرت سره ددغه معناوو څخه یوه معنا ټاکلې وي، په داسي حالت کي څوک نه سي ویلای، چي دا حدیث د مذهب څخه مخالف دی بلکي په داسي حالت کي مقلد عالم نه سي کولای، چي ددغه حدیث بل مطلب واخلي، چي دده د مذهب دامام څخه مخالف وي ځکه د تقلید موخه داده، چي که یو آیت یا حدیث د څو معناوو لرونکی و، نو ددې پرځای، چي ته په خپل فکر او نظر سره ددغه معناوو څخه یوه ټاکې دیوه مجتهد نظر په دغه ځای کي ومنه او عملي یې کړه.

که دغه څلور واړه شرطونه موجود نه وه نو موږ داسي پرېکړه نه سو کولای، چي مذهب د حدیث څخه مخالف دی او نه عالم ته ددې اجازه سته، چي د مذهب تقلید پرېږدي او په حدیث عمل وکړي. (۱)

۵: دا خبره هم لازمي ده، چي پنځم شرط هم پکښي موجود وي، پنځم شرط دادئ، چي دغه حدیث به د څلور امامانو د نظر څخه مخالف نه وي ځکه که مخالف وي نو زیات تاوانونه او فسادونه لري، چي مخکي یې بیان وسو. (۲)

۱: پورته څلور شرطونه د حکیم الامت مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ د کتاب الاقتصاد څخه اخستل سوي دي. کتاب الاقتصاد، ص: ۳۴ تر ۳۶، د څوارلسمي شبهي جواب، همدا ډول اوولسم مقصد، ج: ۴۳، ۴۴.

۲: دغه شرط د عقد الجید، ص: ۵۸ څخه اخستل سوی دی.

په دې اړه د شیخ الاسلام علامه نووي رحمۃ اللہ علیہ اونورو ډېرو مخورو علماوو څرگندونې کړي دي، شیخ الاسلام علامه نووي رحمۃ اللہ علیہ لیکي:

قال الشيخ ابو عمرو فمن وجد من الشافعية حديثا يخالف مذهبه نظر ان كملت الات الاجتهاد فيه مطلقا ، اوفي ذلك الباب او المسئلة كان له الاستقلال بالعمل به ، وان لم يكمل وشق عليه مخالفة الحديث بعد ان بحث فلم يجد لمخالفته عنه جواب شافيا فله العمل به ان كان عمل به امام مستقل غير الشافعي ، ويكون هذا عذرا له في ترك مذهب امامه هنا ، وهذا الذي قاله حسن متعين.^(۱)

ژباړه: شیخ ابو عمر (ابن الصلاح) فرمایي: که یو شافعي مذهب کس داسې حدیث پیدا کړ، چې دده د مذهب څخه مخالف و، دغه کس که د اجتهاد مرتبې ته رسېدلی و، یا په دغه باب اویا په دغه مسئله کې د اجتهاد مرتبې ته رسېدلی و نو په دغه حدیث باندې عمل کولای سي او که نه و رسېدلی، پوره هلي ځلي یې وکړې د مخالفت لپاره یې کوم شافي جواب پیدا نه کړ، او د حدیث مخالفت ورته گران معلومېدئ کولای سي، چې په دغه حدیث عمل وکړي خو په دې شرط سره، چې په دغه حدیث باندې دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ پرته بل مستقل امام هم عمل کړی وی نو د داسې چا لپاره به عذر سي، چې په دغه مسئله کې خپل مذهب پرېږدي. علامه نووي رحمۃ اللہ علیہ فرمایي: د شیخ ابو عمرو ابن الصلاح دغه خبره ډېره غوره ده باید عمل په وسې.

حضرت شاه ولي الله رحمۃ اللہ علیہ هم دغه خبره غوره گڼلې ده او فرمایلي یې دي:

^(۱) المجموع شرح مذهب، ج: ۱، ص: ۱۰۵، مقدمة فصل في قول الشافعي اذا صح الحديث فهو مذهبي.

والمختار ههنا هو قول ثالث ، هو ما اختاره ابن الصلاح وتبعه النووي رحمهما الله وصححه الخ. (۱)

ژباړه: دریم قول غوره او بهتر دی، نوموړی قول ابن الصلاح غوره کړی دی، امام نووي رحمهما الله یې پیروي کړې ده او صحیح یې بللی دی. شاه ولي الله رحمهما الله تر پورتنۍ وینا وروسته د علامه نووي رحمهما الله بیان رانقل کړی دی او لیکلي یې دي:

داصول فقه د علماوو تر منځ په دې خبره کې اختلاف سته، چې یو کس په ټولو احکامو کې مجتهد نه وي مگر په یوه مسئله او یا یو باب کې داجتهاد مرتبه ورته حاصله سي. ځیني علماء په دې آند دي، چې داسې نه سي کېدای بلکې یو کس ته، چې داجتهاد مرتبه رسیږي هغه وخت رسیږي، چې په ټولو احکامو کې مجتهدانه نظر ولري، ځیني علماء بیا په دې آند دي، چې یو اجتهاد تجزیه قبلولای سي او وایي، چې په یوه باب او یا یوه مسئله کې هم چاته داجتهاد مرتبه رسېدلای سي لکه، چې علامه تاج الدین رحمهما الله او علامه محلي رحمهما الله لیکي:

(والصحيح جواز تجزئ الاجتهاد) بان تحصل لبعض الناس قوة الاجتهاد في بعض الابواب كالفرائض بان يعلم ادلته باستقراء منه او من مجتهد كامل وينظر فيها.

ژباړه: صحیح خبره داده، چې اجتهاد تجزیه قبلولای سي، په داسې ډول، چې ځینو خلکو ته دي داجتهاد قوت په ځینو بابونو کې حاصل سي لکه په فرائضو کې، چې داجتهاد قوت حاصلېدای سي البته، چې ده ته په لټون او استقراء سره ټول دلائل معلوم وي او یا دیوه مجتهد په مرسته یې پر دلائلو باندې احاطه کړې وي.

علامه بناني رحمهما الله د جمع الجوامع په شرحه کې لیکي:

۱: عقد الجيد ، ص : ۵۷ ، فصل في المتبحر في المذهب.

ان الاجتهاد المذهبي قد يتجزء فرما ٭حصل لمن هو دون المجتهد الفتيا في بعض المسائل (١).
 ژباړه: يقيني خبره ده، چي اجتهاد تجزيه کېدای سي دهمدې خبري په
 نظر کي نيولو سره دغه مرتبه هغه چاته هم حاصلېدای سي، چي
 دمجتهد الفتيا تر مرتبې يې مرتبه ټيټه وي.
 همدا ډول د اصول فخر اسلام بزدوي ﷺ په شرحه کي علامه
 عبدالعزيز بخاري ﷺ ليکي:

وليس الاجتهاد عند العامة منصبا لا يتجزء بل يجوز ان يفوز العالم بمنصب الاجتهاد في بعض الاحكام. (٢)

ژباړه: اجتهاد داسي منصب نه دی، چي تجزيه نه سي قبلولای بلکي
 کېدای سي، چي په ځينو مسئلو کي دااجتهاد منصب يو عالم ته ورپه
 برخه سي او په بعضو مسئلو کي دي بيا دااجتهاد مقام ورنه کړل سي.
 امام غزالي ﷺ ليکي:

وليس الاجتهاد عندي منصبا لا يتجزء بل يجوز ان يقال للعالم بمنصب الاجتهاد في بعض الاحكام دون البعض. (٣)

ژباړه: زما په آند اجتهاد داسي منصب نه دی، چي تجزيه نه سي
 قبلولای بلکي کېدای سي، چي په ځينو مسئلو کي دااجتهاد منصب يو

١: ددغه اوپورته دواړه عبارتونولپاره وگورئ: حاشية البناني ﷺ علي شرح جمع
 الجوامع، ج: ٢، ص: ٤٠٣، ٤٠٤، ط: المكتبة التجارية الكبرى مصر.

٢: كشف الاسرار لعبدالعزیز البخاري ﷺ، ج: ٣، ص: ١١٣٧، باب معرفة احوال
 المجتهدين.

٣: المستصفي للغزالي ﷺ، ج: ٢، ص: ١٠٣، القطب الرابع في حكم المستثمر وهو
 المجتهد.

عالم ته ورپه برخه سي او په بعضو مسئلو كي دي بيا دا جهاد مقام ورنه كړل سي.

علامه تفتازاني رحمۃ اللہ علیہ ليكي :

ثم هذه الشرائط انما هي في حق المجتهد المطلق الذي يفتي في جميع الاحكام ، وامام المجتهد في حكم دون حكم فعليه معرفة ما يتعلق بذلك الحكم .^(۱)

ژباړه : دغه شرائط دهغه چا لپاره دي ، چي مجتهد وي او په ټولو احكامو كي فتوا وركوي او هغه مجتهد ، چي په يو حكم كي مجتهد وي په بل كي بيا مجتهد نه وي دهغه لپاره فقط په هغه خبرو علم پكار دى ، چي په اړونده مسائلو پوري تعلق لري.

دپورتني خبري اړونده مولانا امير علي رحمۃ اللہ علیہ وايي :

قوله وامام المجتهد في حكم . الخ فلا بد له من الاطلاع علي اصول مقلده لان استنباطه علي حسبها فالحكم الجديد اجتهد في حكم والدليل الجديد للحكم المروي تخريج .^(۲)

ژباړه : هغه كس ، چي په ځينو مسائلو كي مجتهد وي هغه لره پكار ده ، چي دهغه چا داستنباط په اصول علم لري ، چي دى يې مقلد دى ځكه نوموړى كس دخپل امام تر تقليد لاندي استنباط كوي ، كه ددغه اصولو مطابق كوم حكم صادرسي دې ته اجتهد في الحكم وايي او كه حكم دامام څخه رانقل سوى وي دليل يې وروسته ورته ويل سوى وي دې ته تخريج وايي .

علامه ابن الهمام رحمۃ اللہ علیہ هم دا خبره غوره گڼلې ده ، چي اجتهداتجزيه كېداى سي ، ده په څرگندو الفاظو وييلي دي ، چي كوم څوك ، چي مطلق

^(۱) : التلويح مع التوضيح ، ج : ۲ ص : ۱۱۸ ، ط : مصر .

^(۲) : التوشيح علي التلويح لمولانا امير علي رحمۃ اللہ علیہ ، ص : ۶۰۴ ، باب الاجتهاد ، ط : نولكشور .

مجتهد نه وي پر هغه باندې يوازي په مسائلو کې تقلید واجب دی، چې دی په هغه مسائلو کې دا جهاد مرتبې ته نه وي رسېدلی. پورتنی عبارت امیر بادشاه بخاري رحمۃ اللہ علیہ د شرحي سره مل لیکلی دی^(۱) علامه زین الدین ابن نجیم رحمۃ اللہ علیہ هم په کت مټ ډول پورتنی خبره کړې ده.^(۲)

پاته دي نه وي، چې علامه ابن امیر الحاج رحمۃ اللہ علیہ د علامه زلمکاني رحمۃ اللہ علیہ څخه پرېکنده فیصله رانقل کړې ده او لیکي: دا جهاد کلي شرایط لکه قوي استنباط، دکلام اسلوب، ددلایلو رد او قبول او داسي نور بنسټيز اصول تجزیه کېدای نه سي بلکې د جزوي جهاد لپاره یې وجود هم لازمي دی او دا کېدای سي، چې په مسئله کې ددلایلو پر پرېکړه دي تجزیه قبوله کړي او دا هم ممکن دی، چې په ځینو مسائلو کې دي ټول شرایط راسي او په ځینو مسائلو کې رانه سي.^(۳)

^۱: (غیر المجتهد المطلق یلزمه) عند الجمهور التقليد وان كان مجتهدا في بعض المسائل الفقه او بعض العلوم ... (کالفرائض) ... (علي القول بالتجزئ) للاجهاد اي يلزمه التقليد بناء علي القول بان الاجتهاد يتجزئ فيجوز ان يكون شخص مجتهدا في بعض المسائل دون بعض (وهو الحق) اي القول بالتجزئ وهو الحق وانه عليه الاكثر (فيما لا يقدر عليه من الاحكام) متعلق بالتقليد. تيسير التحرير لامير بادشاه البخاري رحمۃ اللہ علیہ ج: ۴، ص: ۲۴۶، مصطفى الباي مصر، نېټه: ۱۳۵۱ هـ.

^۲: فتح الغفار بشرح المنار لابن نجيم مصطفى الباي مصر، سنه: ۱۳۵۵ هـ ج: ۳، ص: ۳۷.

^۳: فما كان من الشروط كليا كقوة الاستنباط ومعرفة مجاري الكلام وما يقبل من الأدلة وما يرد ونحوه فلا بد من اجتماعه بالنسبة الي كل دليل ومدلول فلا تتجزئ

په هر صورت د اصولو د علماوو د پورتنیو څرگندونو په رڼا کې معلومېږي، چي یو متبحر عالم ته که دیوې مسئلې ټول اړخونه معلوم وي، د ټولو اړخونو دلایل یې ورته معلوم وي، که څه هم په ټولو شرعي احکامو کې د اجتهاد مرتبې ته نه وي رسېدلی خو په دغه یوه مسئله کې د اجتهاد مرتبې ته رسېدلی وي، پر دغه عالم لازم ده، چي دخپل امام د پرېکړې خلاف پرېکړه وکړي او دا ووايي، چي زما دامام پرېکړه د فلاني مشهور حدیث خلاف ده بالاخره دخپل امام قول ترک کړي او په حدیث عمل وکړي.

فقيه العصر حضرت مولانا رشید احمد گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ داسي لیکي: غرض دادی، چي که ددې امر ثبوت وسي، چي دامام قول د قرآن یا حدیث څخه خلاف دی نو دامام قول پرېښودل په آیت یا حدیث باندي عمل کول خو لازمي کار دی مگر پوښتنه داده، چي داڅېړنه به څنگه عوام خلک وکړي (يعني داچي عوام خلک دا کار نه سي کولای دادمتبحر في المذهب عالم کار دی^[۱])

د پورتنۍ مسئلې بڼه تحقيق مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ کړی دی موږ په دې ځای کې دده مبارک اړونده عبارت ټکي په ټکي رانقلوو که څه هم عبارت اوږد سي پروا یې نه کوو ځکه دده عبارت د موضوع اصلي مغز دی، حضرت مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمایي:

تلك الاهلية وماكان خاصا بمسئلة او باب فاذا استجمعه الانسان كان فرضه في ذالك الجزء الاجتهاد . التقرير والتحرير لابن الامير الحاج، ج: ۳، ص: ۲۹۴.

۱: سبيل الرشاد، د مولانا گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ تاليف، ص: ۳۰ او ۳۱، ط: ټهلی، سنه:

۱۳۵۲ هـ س

که کوم عالم، چي ذکي الفهم، وسيع النظر او دقيق نظر لرونکی وي او ورته څرگنده سوه او يا عام سړي ته ديوه تقوا لرونکي عالم دڅېړني څخه دزړه له صدقه څرگنده سوه، چي دوهم لوري راجح دئ په دې ځای کي دي وکتل سي، چي مرجوح لوري هم کوم شرعي دليل لري او که يا؟ که يې دليل درلودئ په دې صورت کي که ددې وېره وه، چي په خلکو کي به فتنه، شر او فساد منځته راسي نو دژغورلو په موخه دي بيا هم په مرجوح قول باندي عمل وکړي او دليل يې لاندي حديث دئ:

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايي، چي رسول الله ﷺ وفرمايل: تاته نه ده معلومه، چي ستا قوم قريشو مکه مکرمه پر هغه بنياد نه ده جوړه کړې کوم، چي ابراهيم عليه السلام جوړه کړې وه؟ عايشه رضي الله عنها وايي: ما ورته وويل: اي دالله ﷻ رسول ﷺ! تاسو يې بېرته پر هغه طريقه جوړه کړئ کومه، چي دابراهيم عليه السلام طريقه وه؟ رسول الله ﷺ په جواب کي ورته وفرمايل: که دقريشو زمانه کفر ته نژدې نه وای نو ما به خامخا همداسي کړی وای خو زما سره دا وېره ده، چي که زه دغه کار وکړم خلک به دستي فکرمن سي او وبه وايي، چي وگورئ! کعبه شريفه يې ونړول نو زه داسي نه سم کولای.

تاسو په پورته حديث کي فکر وکړئ معلومه خبره ده، چي دکعبې جوړېدل پر ابراهيمي طريقه باندي راجح جانب دئ او نه جوړېدل يې مرجوح جانب دئ رسول الله ﷺ دفتني دويړي څخه مرجوح جانب غوره کړ، او په همدې مرجوح جانب يې عمل وکړ او راجح جانب يې پرېښودئ.

همدا دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت سوی دئ، چي ده مبارک يو وخت په سفر کي څلور رکعت له مونځ ادا کړ، چا پوښتنه ځني وکړه، چي تاسو خو پر حضرت عثمان رضي الله عنه باندي له دې امله نيو که کول

، چي هغه به په سفر کي څلور رکعت له مونځ ادا کاوه او اوس تا خپله په سفر کي څلور رکعت له مونځ ادا کړ، دا ولي؟ ده مبارک په جواب کي وويل، چي دا کار مي ځکه وکړ، چي د شر څخه وېرېدلې نو په دې وجهه، چي شرافتنه رامنځته نه سي نو ځکه مي څلور رکعت له مونځ ادا کړ.

په پورته روايت کي که وکتل سي معلومه خبره ده، چي د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په آند په سفر کي څلور رکعت له مونځ کول مرجوح قول دئ او دوه رکعت له مونځ کول راجح قول دئ ده مبارک له دې امله، چي فتنه رامنځته نه سي او شر پېښ نه سي په مرجوح قول يې عمل وکړ او راجح قول يې پرېښودئ.

په هر صورت د پورته روايتونو څخه معلومېږي، چي که د شر او دفتني د پېښېدو وېره وه نو په مرجوح قول باندي عمل کول هم جايز دئ بلکي غوره او اولي کار دئ.

که، چيري داسي و، چي په مرجوح قول باندي د عمل کېدو لپاره هيڅ لاره نه وه يعني داچي واجب پاتېدئ د واجب پاتېدو گناه رامنځته کېدل، د مرجوح قول لپاره د قياس پرته بل دليل نه و او د راجح قول لپاره صحيح حديث د دليل په توگه موجود و په داسي حالت کي د شک پرته په صحيح حديث باندي عمل کېږي او تقليد په دغه وخت کي بېخي جايز نه دئ ځکه اصل دين قرآن او حديث دئ، د تقليد اصلي مقصد هم دادئ، چي په قرآن او حديث باندي په صحيح ډول، سلامتي او اساني سره عمل راسي، په داسي حالت کي، چي د راجح قول لپاره قوي، صريح او صحيح حديث موجود وي، د مرجوح قول لپاره هيڅ دليل موجود نه وي بيا هم په مرجوح قول باندي عمل کول او تقليد په وجهه ټينگ پر درېدل دهغه تقليد بلل کېږي، چي په قرآن حديث او د علماوو په ويناووکي يې بدي بيان سوې ده، پاته دي نه وي، چي

یوه خبره دیادولو وړه ده هغه داچي په داسي مسئله کي ، چي تقلید پرېښودل سي دخپل امام په وړاندي گستاخي ، بې ادبي او یا په زړه کي بدگماني ، چي زما امام د حدیث څخه مخالفت کړی دی جایز کار نه دی ځکه کېدای سي ، چي دا حدیث ده ته رسېدلی نه وي ، یا په ضعیف سند سره ورته رسېدلی وي او یا ده په کومه شرعي قرینه ماول کړی وي له همدې امله دی معذور بلل کېږي ، بې ادبي ورسره کول او یا بدي خبري ورته کول جایز کار نه دی ، دا خبره هم باید یاده سي ، چي دامام په علمي کمال کي نقص پیدا کول هم بې ادبي ده ځکه داسي پېښ سوي دي ، چي لوړو او مخورو اصحابانو ته تر یو وخته پوري احادیث نه وه رسېدلي ، ددوی ددغه حدیثونو نه رسېدل ددوی علمي کمال کوم تاوان نه دی رسولی او نه چا ددوی پر علمي کمال باندي د نقص خبره کړې ده سره ددې ، چي ددوی علمي کمال منل سوی و .

همدا ډول هغه مقلد ته بدر وېل جایز نه دي ، چي دخپل امام پر خبره کلک ولاړ وي ، کلک مقلد وي او دده گومان داوي ، چي دده دامام خبره د حدیث څخه مخالفه نه ده او دده سره هم دومره علم نه وي ، چي د حدیث او دخپل امام د قول ترمخ دی توپیر وکړي ، په پوره تفصیل دي یې پوه سي ، دغه مقلد د حدیث صحت ته هم قایل وي مگر دده پر خپل امام باندي ښک گومان وي ، چي زما امام د شریعت حکم د قرآن او حدیث سره برابر کړی دی زه دخپل امام د قول پوره اطاعت کوم ، داسي مقلد ته بدر وېل جایز نه دی ځکه دی هم په شرعي دلیل باندي متمسک دی او دایې هوډ دی ، چي د شریعت اتباع وکړي .

همدا ډول هغه چا ته هم بدر وېل جایز نه دي ، چي دیوه قوي حدیث په وجه یې دخپل امام تقلید په یوه خاصه مسئله کي پرې ایښی وي ځکه

داسي اختلاف داسلا فو علماوو څخه را روان دئ ددغه اختلاف اړونده علماوو ويلي دي :

خپل مذهب ظناً صواب گڼل او محتمل خطا گڼل، بل مذهب ظناً خطا گڼل او محتمل صواب گڼل .

يعني داچي په غالب گومان باندې خپل مذهب حق گڼل او په لږ شک او احتمال سره خطا گڼل ، بل مذهب په غالب گومان سره خطا گڼل او په لږ شک او احتمال سره حق گڼل .

د پورته خبرې څخه هغه نيوکه هم دفعه سوه ، چي ټول مذهبونه حق دي نو بيا ولي پر يوه مذهب باندې عمل وکړل سي ؟

لنډه داچي کله دا خبره ثابته سوه ، چي بل هم د صواب احتمال لري نو د چا تضليل ، تفسير کول او يا د بدعتي او وهابي لقب ورکول جايز نه دي ، همدا ډول دهغو سره حسد او عناد جايز نه دئ ، دهغو غيبت کول ، طعن او لعن پر ويل هم جايز نه دي .

دا يوه خبره لازمي ده هغه داچي که څوک په عقايدو کي مخالفت وکړي او يا په اجتماعي اسلامي شيانو کي مخالفت وکړي او يا سلف صالحينو ته بد رد ووايي داسي کس د اهل سنت والجماعت له ډلي څخه وتلی دئ ځکه اهل سنت والجماعت هغه کسان دي ، چي په عقايدو کي اصحابانو عليه السلام پر طريقه روان وي ددوی مبارکانو د عقايدو څخه هيڅ مخالفت نه کوي له همدې امله داسي څوک د اهل سنت والجماعت څخه وتلی دئ او د بدعتيانو په ډله کي داخل دئ همدا ډول هغه څوک هم ډېر بد دئ ، چي په تقليد کي زياتی کوي ، د قرآن او حديث په مقابل کي تقليد غوره کوي قرآن او حديث پرېږدي ، ددغه

دواړه ډلو څخه په کلکه باید ځانونه وساتل سي او ددوی سره د مناظرې ، خبرو او استدلال څخه هم باید ځانونه وساتل سي. (۱)

حقیقت دادی ، چي مولانا تهانوي رحمۃ اللہ علیہ د الله جل جلالہ په مرسته داسي دا اعتدال لاره خپلې او بیان کړې ده ، چي که د زړه له کومي عمل په وکړل سي د مسلمانانو ډېري خپل منځی شخړي او جنجالونه به له منځه ولاړ سي .

د پورته شرطونو په شتون کي متبحر في مذهب عالم کولای سي ، چي په يوه مسئله کي ، چي قوي صريح او صحيح حديث دليل ولري د خپل امام څخه مخالفت وکړي ، سره د دې ، چي دغه عالم په دغه مسئله کي د خپل امام څخه مخالف سو خو بيا هم په ټوليزه توگه ورته مقلد عالم ويل کېږي ، لکه ، چي ډېرو حنفي علماوو په ډېرو مسئلو کي د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ قول پرې ايښی دنورو علماوو پر قول يې فتوا کړې ده د مثال په ډول امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ فرمايي: دانگورو پرته که دنورو شيانو د شرابو څخه دومره قدر وڅينېدل سي ، چي محض قوت په حاصل سي جايز دی ، دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ د دغه قول څخه فقهاء کرام مخالف دي د خپل امام قول يې پرې ايښی دی دنورو مذهبونو په رڼا کي يې د ټولو شرابو پر حرمت باندي پرېکړه کړې ده او کوم شراب ، چي په کمه اندازه امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ جايز کړي دي دوی حرام بللي دي ، همدا ډول دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب باندي زراعت (بزگري) جايز کار نه دی ، مگر دده مبارک د دې قول څخه احناف علماء او بنسټي دي او پرېکړه

۱: الاقتصاد في التقليد والاجتهاد ، حضرت مولانا تهانوي رحمۃ اللہ علیہ تاليف ، ص: ۴۲ تر ۴۵ ، اوم مقصد .

یې کړې ده، چي په بزگري کي د حاصل متناسب (ټاکلې برخه) اخیستل روا کار دی.

دادوه مثالونه، چي ذکر سوه دا داسي مسئلې دي، چي د ټولو متاخرینو علماوو پر اتفاق دی که نه نو په انفرادي ډول داسي ډېري مسئلې سته، چي فقهاوو دیوه صحیح حدیث په وجه خپل مذهب پرې ایښی وي او په حدیث یې عمل کړی وي خو دا خبره ډېره لازمي ده، چي دا ډېر نازک کار دی هر چا ته دا پکار نه ده، چي ځان ته دي متبحر عالم ووايي او ځان دي ددې منصب خښتن او اهل وگڼي ځکه دا کار هر څوک نه سي کولای هیچا ته جایزه نه ده، چي دپورته شرایطو دپروا او رعایت پرته په شرعي احکامو کي لاس وهنه او تصرف وکړي.

مجتهد في المذهب

دریمه درجه:

د تقلید دریمي درجې ته مجتهد في المذهب تقلید ویل کېږي مجتهد في المذهب هغه چا ته ویل کېږي، چي داستدلال او استنباط په بنسټیزو مسائلو کي دیوه مجتهد په مطلق ډول سره مقلد وي مگر دهغو اصولو او قواعدو لاندې په کښته جزي مسائلو کي ددې اهلیت او وړتیا لري، چي په مستقیم ډول سره دقرآن، حدیث او د اصحابانو رضی الله عنہم دا ثارو څخه د مسائلو استنباط وکړي، له همدې امله داسي عالم دخپل امام سره په ډېرو فروعی مسائلو کي اختلاف لري خو په ټولیزه توگه د اصولو په لحاظ داسي چا ته مقلد ویل کېدای سي لکه په حنفي فقه کي امام ابویوسف رحمته الله علیه او امام محمد رحمته الله علیه، په شافعي فقه کي امام مزني رحمته الله علیه او امام ابو ثور رحمته الله علیه، په مالکي فقه کي امام

سخنون ﷺ او امام ابوالقاسم ﷺ ، په حنبلي فقه کي ابراهيم الحربي ﷺ او امام ابوبکر الاثرم ﷺ.

ابن العابدین ﷺ د پورتنیو علماوو د پیژندگلوی په اړه داسي ليکي:
الثانية طبقة المجتهدين في المذهب كابي يوسف ﷺ ومحمد ﷺ وسائر اصحاب ابي حنيفة ﷺ القادرين علي استخراج الاحكام عن الادلة المذكورة على حسب القواعد التي قررها استاذهم ، فانهم وان خالفوا في بعض احكام الفروع ولكنهم يقلدونه في قواعد الاصول.^(۱)

ژباړه : دوهمه طبقه مجتهدین في المذهب دي لکه ابویوسف ﷺ ، امام محمد ﷺ او دامام ابوحنيفة ﷺ نور اصحاب ، چي دا حکامو پر استنباط باندي د یادو دلایلو په رڼا کي توانايي لري دهغو اصولو پر بنسټ ، چي استاذانو ورته ټاکلي دي ، دغه علماء که څه هم په فروعی مسائلو کي دخپلو امامانو څخه مخالف دي مگر دوی په اصولو کي دخپلو امامانو تقلید کوي او مقلدین ورته ویل کېږي.

همدا لامل دی ، چي مجتهد في المذهب ته د اصولو په لحاظ مقلد ویل کېږي او د فروعو په لحاظ مجتهد ورته ویل کېږي. همدا وجه ده ، چي دامام ابویوسف ﷺ او امام محمد ﷺ سره د دې ، چي حنفیان دي بیا هم دامام ابوحنيفة ﷺ سره په ډېرو فروعی مسائلو کي اختلاف لري.

^۱ : شرح عقود رسم المفتي لابن العابدین ، ص : ۴ ، ط : دارالاشاعة کرا ، چي ، سنة

د مجتهد مطلق تقلید

څلورمه درجه:

دا د تقلید وروستی او اخره درجه ده ، مجتهد مطلق هغه کس ته ویل کېږي ، چي په ده کي د اجتهاد ټول شرطونه موجود وي ، نوموړی عالم دخپل علم او فهم په مټ کولای سي ، چي داستدلال اصول دقرآن او حدیث څخه وضع کړي ، تردغه اصولو لاندې کولای سي ، چي شرعي احکام دقرآن او حدیث څخه استنباط کړي لکه امام ابوحنیفه رحمته الله ، امام شافعي رحمته الله ، امام مالک رحمته الله ، امام احمد بن حنبل رحمته الله او داسي نور وتلی علماء ، دغه علماء که څه هم په فروعې او اصولي مسائلو کي مجتهدین بلل کېږي مگر بیا هم دوی ته یو ډول مقلدین ویل کېږي ځکه کومه مسئله ، چي په څرگند ډول په قرآن او حدیث کي واضح سوې نه وي نو دغه علماء ددې پرځای ، چي دخپلي رایي او قیاس څخه کار واخلي او فیصله وکړي هڅه کوي ، چي دمبارکو اصحابانو رضی الله عنہم څخه داسي قول یا فعل پیدا کړي ، چي دارونده مسئلې حل پکښي وي ، که دوی ته دیادي مسئلې دحل لپاره داصحابانو مبارکانو قول یا فعل په لاس ورغلی نو دوی دخپلي رایي او قیاس پرځای ددغه اصحابانو رضی الله عنہم دقول یا فعل په رڼا کي فیصله کوي او ددې لپاره زیات شمېر مثالونه هم سته ، چي ځیني یې په لاندې ډول دي:

۱: لومړی مثال هغه مکتوب دی ، چي حضرت عمر رضی الله عنہ دقاضي شریح په نوم لیکلی او استولی و ، امام شعبي رحمته الله دغه بیان په لاندې ډول کوي:

عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ شُرَيْحٍ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَتَبَ إِلَيْهِ : إِنْ جَاءَكَ شَيْءٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَأَقْضِ بِهِ وَلَا تُلْتَفِتْكَ عَنْهُ الرَّجَالُ ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَأَنْظِرْ سُنَّةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَقْضِ بِهَا ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ فِيهِ سُنَّةُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَنْظِرْ مَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ النَّاسُ فَخُذْ بِهِ ، فَإِنْ جَاءَكَ مَا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَمْ يَكُنْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَلَمْ يَتَكَلَّمْ فِيهِ أَحَدٌ قَبْلَكَ فَاخْتَرِ أَى الْأَمْرَيْنِ شِئْتَ : إِنْ شِئْتَ أَنْ تَجْتَهِدَ رَأْيَكَ ثُمَّ تَقْدَمْ فَتَقْدَمْ ، وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَأْخُرَ فَتَأْخُرَ ، وَلَا أَرَى التَّأْخُرَ إِلَّا خَيْرًا لَكَ. (۱)

ژباړه : حضرت شريح رضي الله عنه فرمايي : ماته عمر رضي الله عنه يو ليک راو لېږي په ليک کي يې راته ليکلي وه : که ، چيري تاته کومه مسئله راسي نو که يې حل په قرآن کي و نو دقرآن په رڼا کي يې پرېکړه وکړه خو دخلکو شخصي رايي تا دقرآن دفيصلې څخه ونه باسي او که په قرآن کي دغه مسئله حل نه وه نو بيا درسول الله صلى الله عليه وسلم سنتو ته رجوع وکړه او دسنت رسول الله صلى الله عليه وسلم په رڼا کي پرېکړه وکړه ، که داسي مسئله درته راغله ، چي په قرآن او حديث کي يې حل نه و نو بيا يې پر داسي ډول باندي حل کړه ، چي مخکني خلک پر متفق سوي وي او عمل په وکړه ، که داسي مسئله درته راغله ، چي په قرآن او حديث کي نه وه او نه درتا وړاندي کوم چا په دې اړه پرېکړه کړې وه نو بيا يوه ددې دوو خبرو څخه ياد وساته ياداچي دغه مسئلې دخپلي رايي مطابق حل کړه او يا ځان ځني وساته او زه ستا لپاره دا وروستۍ خبره خوښوم .

۱: سنن الدارمي ، ج : ۱ ، ص : ۵۵ ، ح : ۱۶۹ ، باب الفتيا وما فيه من الشدة ، ط :
مدينة المنورة

تاسو وگورئ سره ددې، چي حضرت شريح رحمۃ اللہ علیہ مطلق مجتهد و مگر بيا هم حضرت عمر رضي الله عنه هغه وخت دخپل نظر اجازه ورکړه، چي داسلا فو خخه دارونده مسئلې په اړه څه شي نه وي نقل سوی. په پورته ډول د عبداللہ بن مسعود رضي الله عنه خخه هم روایت مخکي د مطلق تقلید په مثالونو کي تېر سوی دی.

۲: همدا ډول په سنن دارمي کي عبید اللہ بن ابی یزید رحمۃ اللہ علیہ فرمایي:
عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِذَا سُئِلَ عَنِ الْأَمْرِ فَكَانَ فِي الْقُرْآنِ أَخْبَرَ بِهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْقُرْآنِ وَكَانَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- أَخْبَرَ بِهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَعَنْ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ قَالَ فِيهِ بَرَأْيَهُ. (۱)

ژباړه: د عبداللہ بن عباس رضي الله عنه خخه، چي به کله د يوې مسئلې پوښتنه وسوه نو که به دهغې مسئلې حل په قرآن کریم کي و نو ده به لومړی د قرآن کریم په رڼا کي دهغې مسئلې حل کاوه که به په قرآن کي نه و نو بيا به يې درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د سنتو مطابق هغه مسئله حل کول، که به په سنتو کي دنبي صلی اللہ علیہ وسلم هم نه وه نو بيا يې کتل که به د ابوبکر رضي الله عنه يا عمر رضي الله عنه خخه کوم قول يا فعل ثابت و دهغه په رڼا کي به يې حل کول، که به د دوی مبارکانو خخه څه شي ثابت نه و نو بيا به يې په خپله رایه اجتهاد کاوه.

حضرت عبداللہ بن عباس رضي الله عنه مطلق مجتهد و مگر ده لومړيتوب د ابوبکر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه قولونو ته ورکاوه او د دوی تقلید به يې کاوه، که به دهغو خخه څه شی ثابت نه و بيا يې خپلي رایي او نظر ته رجوع کول.

۱: سنن الدارمي، ج: ۱، ص: ۵۵، ح: ۱۶۸، باب الفتيا وما فيه من الشدة، ط: مدينة المنورة

۳: همدا ډول په سنن دارمي کي روايت دي:

.... عَنْ الشَّعْبِيِّ قَالَ: جَاءَهُ رَجُلٌ يَسْأَلُهُ عَنْ شَيْءٍ، فَقَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يَقُولُ فِيهِ كَذًا وَكَذَا. قَالَ: أَخْبَرْتَنِي أَنْتَ بِرَأْيِكَ. فَقَالَ: أَلَا تَعْجَبُونَ مِنْ هَذَا؟ أَخْبَرْتُهُ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ وَيَسْأَلُنِي عَنْ رَأْيِي، وَدِينِي عِنْدِي أَثَرٌ مِنْ ذَلِكَ، وَاللَّهِ لَأَنْ أُغْنِيَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُخْبِرَكَ بِرَأْيِي (١)

ژباړه: حضرت شعبي رحمته الله عليه ته يو کس راغلی دیوې مسئلې په اړه يې پوښتنه ځني وکړه، چي شعبي رحمته الله عليه جواب ورکړ او ورته وې ويل، چي دابن مسعود رضي الله عنه نظر په دې اړه داسي دی، هغه سړي ورته وويل: په دې اړه ستا څه نظر دی؟ ده په جواب کي ورته وويل: تاسو ولي ودي کس ته تعجب نه کوی؟ زه ورته دابن مسعود رضي الله عنه نظر وایم دی راته وايي په دې مسئله کي ستا څه نظر دی؟ په الله تعالى قسم کوم، چي که ته ماته سندري ووايي ماته ددغه سندري اورېدل تردې ښه دي، چي زه خپل نظر ددغه مسئلې په اړه ووايم.

شعبي رحمته الله عليه هم مطلق مجتهد و دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه استاد و مگر ده لومړيتوب دابن مسعود رضي الله عنه قول ته ورکاوه، دهغه تقليد ته يې تر خپل نظريات اهميت ورکاوه.

۴: امام بخاري رحمته الله عليه په کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة کي ددې آيت په تفسير کي، چي الله تعالى فرمايي: (واجعلنا للمتقين اماما) دمجاهد رحمته الله عليه قول تعليقا رانقل کړی دی، چي وايي:

ائمة تقتدي بمن قبلنا ويقتدي بنا من بعدنا.

^١: سنن الدارمي، ج: ١، ص: ٤٥، ح: ١٠٩، باب تورع عن الجواب فيما ليس فيه

كتاب ولاسنة، ط: مدينة المنورة

ژباړه : اې الله ﷻ! موږ داسي امان جوړ کړې ، چي موږ په هغه چا پسي اقتدا وکړو ، چي تر موږ مخکي تېر سوي دي او په موږ پسي هغه کسان اقتدا وکړي ، چي تر موږ وروسته راځي .

حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي :

دمجاهد رحمته الله پورتنی قول ابن جریر رحمته الله ، فاریابي رحمته الله او نورو علماو په صحیح سند سره روایت کړی دی .

ورپسي ابن حجر رحمته الله دپورتنی آیت دتفسیر اړونده نور آثار هم رانقل کړي دي او بيا يې دابن ابي حاتم رحمته الله په حواله دسدي رحمته الله دا قول هم رانقل کړی دی ، چي فرمايي :

ليس المراد ان نؤمن الناس وانما ارادوا اجعلنا ائمة لهم في الحلال والحرام يقتدون بنا فيه .

ژباړه : ددې مراد دا نه دی ، چي موږ دخلکو امامت وکړو بلکي مراد يې دادی ، چي اې الله ﷻ! موږ په حلال او حرام کي امان جوړ کړي ، چي دوی په موږ پسي اقتدا وکړي .

ابن ابي حاتم رحمته الله دجعفر بن محمد رحمته الله دا قول هم رانقل کړی دی ، چي فرمايي :

معناه اجعلني رضا فاذا قلت صدقوا في وقبلوا مني . (۱)

ژباړه : (دپورتنی آیت) معنا داده ، چي ماته په خلکو کي مقبولیت راکړي ، کله ، چي زه خبره وکړم خلک يې تصدیق کړي او زما څخه يې قبوله کړي .

په هر صورت دپورتنی آیت دتفسیر اړونده خو دنورو علماو دا قوالو ذکر استطرادا وسمو مگر اصلي مطلب داو ، چي حضرت مجاهد رحمته الله

۱: فتح الباري للحافظ ابن جریر رحمته الله ، ج : ۱۳ ، ص : ۲۱۰ ، ۲۱۱ ، ط : میریه .

خوښه وگڼل، چي دی په پخوانیو خلکو پسي اقتداء او تقلید وکړي، دوروسته خلکو لپاره یې هم دا خوښه کړه، چي هغوی دي په مخکښو امامانو پسي اقتدا وکړي سره ددې، چي امام مجاهد رحمۃ اللہ علیہ مجتهد مطلق دی او د عامو علماوو او عامو خلکو لپاره د تقلید یو مثال دی.

پر تقلید باندي شکونه او نیو کي

په تېرو پانډو کي، چي په کوم ډول د تقلید حقیقت څرگند سوی دی، د قرآن او حدیث څخه، چي کوم مثالونه راوړل سوي دي، د تقلید اړونده، چي دمقلد کومي درجاتي او احکام بیان سوي دي که هغه په پوره ډول په ذهن کي ونیول سي نو کوم شبهات او اعتراضونه، چي پر تقلید باندي واردیږي هغه خپل دفعه کېږي او له منځه ځي خو بیا هم مناسبه داده، چي ځیني هغه اعتراضونه په خاصه توګه راوړل سي، چي په زړه کي زیات را وړاندي کېږي یا په عمومي توګه دمخالفو حضراتو پر ژبو باندي زیات جاري وي او هروخت یې په شد او مد سره بیانوي.

په قرآنکریم کي د پلرونو او نیکه گانو تقلید

۱: لومړی اعتراض پر تقلید باندي دا کېږي، چي قرآنکریم د تقلید بدي په لاندې آیت کي بیان کړې ده:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ. (۱)

۱: سورة بقره، آية ۱۷۰

ژباړه : کله ، چي دوی ته وویل سي : دهغه احکامو پیروي وکړئ ، چي الله ﷻ نازل کړي دي ، دوی وايي موږ دهغه څه پیروي کوو ، چي زموږ دخپلو پلرونو او نیکونو تگ لاره وه ، که څه هم ددوی پلرونه په هېڅ شي نه پوهیږي او نه پر هدايت وي .

مخکي ، چي کومي څېړني د تقلید په اړه وسوې که هغو ته دوکتل سي او د انصاف په نظر غور باندي وسي په ښکاره توگه داشبه ليري کېږي ، چي (معاذ الله) دامامانو تقلید کونکي هم تردې آيت لاندې دي .

دلا سپیناوي په موخه بايد ووايو ، چي لومړی خو کوم آيت ، چي ذکر سوی دئ او په آيت کي ، چي کوم څوک ښودل سوي دي هغه مشرکان دي يعني دا چي په دغه آيت کي بنسټيزي عقيدې ښودل سوي دي لکه توحيد ، رسالت ، آخرت بيان او داسي نور ، کله ، چي به مشرکانو ته د توحيد دعوت ورکړل سو دهغه احکامو دپلي کېدو دعوت به ورکړل سو کوم ، چي د الله ﷻ دلوري څخه نازل کړل سوي وه دوی به خپل پلرونه او نیکونه بهانه کړل ، چي زموږ دغه دشرک عقیده موږ ته دپلرونو او نیکونه څخه په ميراث پاته ده ، موږ دهمدغه عقيدې پیروي کوو ، چي موږ ته راپاته ده ، د توحيد عقیده موږ نه سو منلای حاصل دا چي مشرکانو به ويل ، چي موږ په دغه بنيادي عقيدو کي لکه توحيد او رسالت موږ د الله ﷻ دلوري څخه عقیده نه منو دخپلو پلرونو عقیده منو . زموږ په آند هم دا خبره ده ، چي په اسلامي دين کي په بنيادي عقيدو کي تقلید حرام دئ ، زموږ د فقه شريفي ټولو علماوو دا مسئله ليکلې ده ، چي په عقيدو او ضروري شيانو کي تقلید نه سي راتلای ځکه دا شيان نه دا جتهاد محل کېدای سي او نه د تقلید ، د مثال په ډول امير بادشاه بخاري رحمه الله د تحرير اصول په شرح کي ليکي :

(فيما يحل الاستفتاء فيه) الاحكام الظنية لالعقلية المتعلقة بالاعتقاد فان المطلوب فيها العلم (علي) المذهب (الصحيح) فلا يجوز التقليد فيها بل يجب تحصيلها بالنظر الصحيح... (كوجوده تعالى).^(۱)

ژباړه : هغه مسائل ، چي پوښتنه پكښي كول جايز دي هغه ظني احكام دي ، نه هغه عقلي احكام دي ، چي په عقیده پوري اړه لري ځكه په دغه شيانو كي قطعي علم پكار دئ ، همدا صحيح مذهب دئ ، چي په اعتقاد كي تقليد جايز نه دئ ، بلكي په دغه اعتقاداتو كي اختيار او خپلواكي په صحيح استدلالو باندې پكار دئ لكه دالله ﷻ وجود .

كوم تقليد ، چي په پورته آيت كي ياد سوى دئ او بد تقليد ورته ويل سوى دئ هغه تقليد دئ ، چي زموږ امامانو هم ناجايز كړى دئ او بد يې ورته ويلى دي لكه خطيب بغدادى رحمه الله ، چي په اصول عقايد كي دغه تقليد ناجايز بللى دئ او په پورتنى آيت باندې يې دليل ويلي دئ.^(۲)

دوهمه خبره داده ، چي په پورتنى آيت كي الله ﷻ دتقليد بدې بيان كړې ده او ددغه تقليد بدې لپاره يې دوه سببونه ښودلي دي لومړى داچي كافرانو دهغو احكامو څخه انكار كاوه كوم ، چي دالله ﷻ دلوري څخه نازلېدل ددغه نازل سوو احكامو پر ځاى يې دخپلو پلرونو او نيکه گانو باطل احكام منل يعنې دالهي احكامو څخه منكر وه كفري احكام يې منل ، دوهم سبب الله ﷻ دا ښودلى دئ ، چي ددغه كافرانو پلرونه او نيکه گان د عقل او هدايت دواړو څخه خالي وه ، موږ ، چي كله تقليد كوو دغه دوه سببونه دواړه مفقود دي ځكه هيڅ يو مقلد داسي نه وايي

^۱ : تيسير التحرير ، لامير بادشاه الحنفى رحمه الله ، ج : ۴ ، ص : ۲۴۳ ، ذرياتو معلوماتو لپاره وگورئ : التقرير والتحرير لابن امير الحاج ، ج : ۳ ص : ۳۴۳ .
^۲ : الفقه والمتفقه ، ج : ۲ ، ص : ۶۶ .

، چي موږ الهي احکام نه منو ، د الله ﷻ او رسول الله ﷺ خبره نه منو او پر خای يې دخپل مشر يا امام خبره منو بلکي هر مقلد دخپل امام خبره دقرآن او حديث دشارح په توگه مني او بيا دهغه تشریح په رڼا کي په قرآن او حديث باندي عمل کوي ، همدا ډول دوهم سبب هم دلته مفقود دئ حکم کوم کسان ، چي د حق څښتنان دي هغوی بالکل ددې خبري څخه مخ نه اړوي ، چي هغه امامان ، چي تقلید يې کېږي که څه هم هر څومره اختلاف ورسره لري مگر ددغو امامانو عزت او منزلت ته په اهتمام سره قایل دي ، هيڅوک ددوی پر قدر او منزلت باندي سترگي نه پوتوي ، څوک ، چي ددوی تقلید دکافرانو دتقلید سره اېږدي او دوی دکافرانو دگمراهانو پلرونو او نيکونو سره برابروي دا ډېره دظلم او گناه خبره ده.

۱۰ حبارو او رهبانو تقلید

۲: ځيني خلک دامامانو پر تقلید باندي لاندې آيت دليل وايي:

اتَّخَذُوا أَحْزَابَهُمْ وَرَهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ. (۱)

ژباړه : دوی خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله ﷻ پر خای خپل خدايان گڼلي دي.

مخکي موږ پردې خبره باندي په تفصيل سره خبري کړي وې ، چي ديوه مجتهد تقلید په دې معنا نه دئ ، چي مجتهد دشرعي قانون بنسټ اېښودونکی دئ بلکي دمجتهد تقلید په دې معنا دئ ، چي نوموړی مجتهد دشرعي قانون شارح او تفصيل ورکونکی دئ نه داچي نوموړی

۱: توبه ، آية : ۳۱.

مجتهد د قانون له سره جوړوي ، د داسي مجتهد اتباع په پورته معنا کېږي، مجتهد خپل ځان په ذاتي اعتبار سره واجب الاتباع نه بولي بلکي د قرآن او حدیث ، چي ده کوم تشریحات او څرنگوالی کړی دی خلک دهغو تشریحاتو پیروي کوي ، دغه مجتهد ته د شارع په سترګه نه ګوري.

زما پر پورته تبصره باندې مولانا اسماعیل سلفي یو اعتراضیه مضمون لیکلی دی نوموړی عالم لیکلی دي ، چي پورته تبصره په کټ مټ ډول هغسي ده لکه برېلویان ، چي وایي: موږ اهل قبور خدایان نه بولو ، نه مزارونه او خانقاوي مستقل بالذات خدای بولو بلکي موږ دلته مجازا خدای ګڼو او یا دنائب عقیده لرو ، او یا وایي ، چي موږ په دغه شیانو سره توسل کوو او یا وایي ، چي دغه شیان والله جبار ته زموږ شفاعت کوي او داسي نور خو دا ټوله شیان د شرک لاري خلاصوي ، برېلویان د شرک دلارو دخلاصېدو لپاره ډول ، ډول خیلې جوړوي نو په دې بنیاد پورته تبصره همدا سي ده. (۱)

د پورتنۍ سوال په جواب کي باید وویل سي ، چي که برېلویانو د (بالذات) او یا (بالواسطه) استعمال غلط ځای کړی وي نو د دې معنا خو دانه ده ، چي هر چا که د (بالذات) او یا د (بالواسطه) نوم یاد کړ ، هغه نو د برېلویانو په څېر کړنه کړې ده دلایله سپېناوي لپاره ویلای سو ، چي علامه ابن تیمیة رحمۃ اللہ علیہ داسي څوک ، چي د برېلویت سایه لاهم باندې سوي نه وه هغه هم دغه اصطلاح یاده کړې ده او وایي:

^۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۳۸ دمولانا محمد اسماعیل سلفي لیکنه ، مکتبه نذیریه ، چیچا وطني.

انما یجب علی الناس طاعة الله ورسوله وهؤلاء اولو الامر الذين امر الله بطاعتهم ... انما یجب طاعتهم تبعاً لطاعة الله ورسوله لاستقلالاً.^(۱)

ژباړه : بېشکه دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت پر خلكو باندي واجب دی، دعلماوو او حكامو اطاعت هم الله ﷻ امر كړی دی... ددوی اطاعت دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت تبعه دی، ددوی اطاعت مستقل بالذات نه دی.

علامه ابن تیمیة رحمه الله په خپله مستقل بالذات او بالواسطه اطاعت یاد كړی دی نو دې ته دبریلویانو په خبر فقره ویل كېږي.
علامه ابن تیمیة رحمه الله په بل حای كې فرمایي :

فطاعة الله ورسوله وتحليل ما احله الله ورسوله وتحریم ما حرمه الله ورسوله وإيجاب ما اوجبه الله ورسوله واجب علي جميع الثقلين الانس والجن واجب علي كل احد في كل حال سرا وعلانية لكن لما كان من الاحكام ما لايعرفه كثير من الناس رجع الناس في ذلك الي من يعلمهم ذلك لانه اعلم بما قال الرسول واعلم بمراده : فائمة المسلمين الذين اتبعوهم وسائل وطرق وادلة بين الناس وبين الرسول يبلغوهم ما قاله ويفهموهم مراده بحسب اجتهادهم واستطاعتهم ، وقد ينص الله هذا العالم من العلم والفهم ما ليس عند الآخر.^(۲)

ژباړه : دالله ﷻ او درسول الله ﷺ اطاعت كول ، كوم شيان ، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ حلال كړي دي هغه حلال بلل ، كوم شيان ، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ حرام كړي دي هغه حرام بلل او هغه شيان ، چي الله ﷻ او رسول الله ﷺ واجب بللي دي هغه واجب بلل - دغسي كړني پر انسان او پيري دواړو باندي واجب دي په پته او بڼكاره پر واجب دي مگريوه خبره سته هغه داچي حيني داسي احكام سته ، چي ډېر خلك نه

۱: فتاوى ابن تیمیة رحمه الله ، ج : ۲ ، ص : ۴۶۱.

۲: فتاوى ابن تیمیة رحمه الله ، ج : ۲ ، ص : ۲۳۹.

په پوهیږي نو هغه چا ته رجوع کوي، چي هغه په دغو مسائلو باندي پوهیږي ځکه داسي علماء در رسول الله ﷺ په ویناو باندي ښه پوهیږي او مراد یې ښه ورته معلوم وي، دمسلمانانو امامان، چي دوی یې پیروي کوي په حقیقت کي دوی در رسول الله ﷺ او دخلکو ترمنځ دوسیلو حیثیت لري او درهنمود حیثیت لري، دوی هڅه کوي، چي مسلمانانو ته در رسول الله ﷺ لارښوونې ورسوي او دخپل توان په اندازه دوی در رسول الله ﷺ د لارښوونو په اصلي مراد پوه کړي، کله داسي وي، چي الله ﷻ ځینو خلکو ته داسي علم او فهم ورکړی وي، چي دنورو سره نه وي.

تاسو ښه فکر وکړئ، چي مقلدین له دې څخه زیات نور څه ووايي؟ د کتاب په پیل کي، چي موږ د تقلید کوم حقیقت بیان کړی دی هغه یو وېسته هم ددې څخه زیات نه دی.

حقیقت دادی، چي دمستقل بالذات او بالواسطه ترمنځ توپیر کول هغه وخت غلط دی، چي یوازي دغه توپیر دیوې بهانې په توگه استعمال کړل سي که نه نو پر بالواسطه باندي باید هغه احکام تطبیق کړل سي کوم، چي پر بالواسطه باندي تطبیق کېږي. مقلدین بېخي ددې کار خلاف دي او یوازي دخولې خبره نه بلکي مخکي موږ پوره ددې خبري څرنگوالی وکړئ، چي امامان بالذات واجب الاطاعة نه دي، موږ د تقلید لپاره لاندې ټکي لازمي بللي دي:

۱: د دین په بنسټیزو عقایدو کي تقلید جایز نه دی.

۲: د دین، چي کوم احکام د تواتر په طریقه سره ثابت دي په هغو کي دهیچا تقلید نه سي کېدای او نه جایز دی.

۳: د قرآن او حدیث، چي کوم نصوص قطعي الدلالت دي او څه معارض نه لري په هغه کي دهیڅ امام تقلید ته اړتیا نه سته.

۴: تقلید یوازې د دې لپاره دی، چې د قرآن یا حدیث د کوم متن څخه شو معناوي اخیستل کېږي نو په دغو معناوو کې دیوې دټاکلو لپاره د دې پرځای، چې خپل ذهن او فکر په کار واچول سي دیوه مجتهد او امام نظر ومنل سي، اعتماد پر وسي او عمل باندې وکړل سي.

۵: د ټول مسلمان امت له آنده ټوله مجتهدین د گناه څخه پاک دي او د خطا څخه پاک نه دي ځکه کېدای سي د دوی په اجتهادي کړنو کې د خطا احتمال شتون ولري.

۶: که کوم متبحر عالم دیوه مجتهد خبره وويني، چې د صحیح او صریح حدیث څخه خلاف وي، معارض هم نه ولري نو د شرایطو په نظر کې نیولو سره، چې بیان یې په پوره ډول مخکې تیر سو - دغه عالم به د مجتهد خبره پریږدي او پرده باندې واجب ده، چې په هغه صحیح حدیث باندې عمل وکړي.

که د دغه خبرو سره بیا هم تقلید شرک وي او پردې کار باندې دا الزام لگول کېږي، چې مقلدینو خپل عالمان خدایان گڼلي دي او د شرک وعید ورته اورېدل کېږي نو بیا په دنیا کې کوم داسې کار سته، چې د شرک څخه خالي وي.

کوم کسان، چې تقلید نه کوي هغو ته هم هیڅ چاره نسته، چې په یو ډول نه په یو ډول، په یو حیثیت نه په یو حیثیت په تقلید اخته کېږي ځکه غیر مقلدین ټوله داسې نه دي، چې د موردنس څخه عالم پیدا سوې دی، نه هر څوک عالم جوړېدای سي، که عالم هم سي نو هرځای ده ته د قرآن او حدیث ذخیره په لاس نه سي ورتلای لکه د غیر مقلدینو عام خلک، چې دخپلو علماوو څخه پوښتني کوي.

غیر مقلدینو، چې کومي فتاواوي نشر او خپرې کړي دي لومړی خو یې د ټولو مسائلو لپاره دلایل نه دي ویلي که یې ویلي هم وي نو عام

خلک، چیري ددې فیصله کولای سي، چي ددوی دغه دلایل صحیح دي او که صحیح نه دي له همدې امله د علماوو پر فهم او ذکاوت باندي اعتماد کول همدا د تقلید نوم دی.

کوم خلک، چي د غیر مقلدینو علماء دي هغه دي په انصاف سره دا خبره وکړي، چي دوی د هري مسئلې د حل لپاره د قرآن او حدیث څخه مسئله استنباط کولای سي، دوی دومره توانايي لري، چي دا کار ترسره کړي، دوی که د دغه پوښتني په جواب کي پر حقیقت سترگي پټي نه کړي په انصاف جواب ووايي نو ددوی جواب به منفي وي. ښکاره خبره ده، چي دغه غیر مقلدین علماء خپله د قرآن او حدیث څخه د مسائلو استنباط نه سي کولای بلکي دوی هم د پخوانیو علماوو کتابونو ته رجوع کوي خو یوازي دومره توپیر لري، چي دوی د حنفي، مالکي، حنبلي او شافعي علماوو پر ځای د ابن تیمیة، ابن حزم، ابن القیم او قاضي شوکاني په څېر علماوو ته مراجعه کوي، دوی په هره مسئله کي د دغه علماوو څېړني رانقلوي او د مسئلې حل په کوي ځکه دوی وایي، چي پورتنی علماء د قرآن او حدیث ښه عالمان وه، دوی وایي، چي د دغه علماوو ویناوي د قرآن او حدیث سره ټکر نه لري.

همدا ډول که دغه غیر مقلدینو علماوو ته ددې ژمنه مساعده، چي د حدیثو ذخیره هر ځای په لاس وړسي نو بیا ددوی سره خپله ځاني پوهه نسته بلکي دوی د حدیث د معلوماتو لپاره د جرح او تعدیل دامامانو تقلید کوي د مثال په ډول ځيني وخت غیر مقلدین علماء یو حدیث رد کړي او وایي، چي دا حدیث ضعیف دی، که دده څخه پوښتنه وسي، چي ددې حدیث د ضعف لپاره ته څه دلیل لري؟ نو دی په جواب کي فقط دومري وایي، چي فلاني محدث دا حدیث ضعیف بللی دی، یا پر فلاني راوي باندي فلاني محدث جرح کړې ده کوم کسان، چي د جرح

او تعدیل په کتابونو کې معلومات لري هغو ته معلومه ده ، چي هر وخت د جرح او تعدیل په کتابونو کې د جرح او تعدیل لپاره دلائل موجود نه وي بالاخره ددغه فن د عالمانو پر تحقیق باندې اعتماد کېږي ، کله داسي وي ، چي دیوه صحیح حدیث په مقابل کې بل په صحیح سند حدیث راغلی وي نو غیر مقلدین حضرات دغه دوهم حدیث له دې امله ردوي ، چي فلاني محدث دغه حدیث ته معلول یا مرجوح ویلي دي اوس نو که دغسې کړني ته تقلید نه ویل کېږي نو څه ورته ویل کېږي ؟ که څوک په دغه موضوع کې پردوی باندې لاندنی آیت دلیل ووايي :

اتَّخَذُوا أَجْنَابَهُمْ وَرَهَائِمَهُمْ آبَاءًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ . (۱)

ژباړه : دوی خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان دالله ﷻ پرځای خپل خدایان گڼلي دي .

غیر مقلدین به پرته له دې څخه ، چي په جواب کې لاندې خبره وکړي بله دلیل نه لري :

موږ ، چي دا حدیث په صحت او ضعف کې د جرح او تعدیل د علماوو او نورو محدثینو تقلید کوو یوازې یې له دې امله کوو ، چي دوی د فن ماهرین بولو مستقل بالذات ددوی اطاعت واجب نه بولو . حقیقت دادی ، چي دژوند یوه برخه هم د تقلید څخه خالي نه ده که ، چیري تقلید په پوره ډول منعه کړل سي نو ددین او دنیا دواړه کارونه به یو هم پر مخ ولاړ نه سي .

د حضرت عدی بن حاتم رضی الله عنه حدیث

۱: توبه ، آیه : ۳۱ .

۳: کوم کسان، چي دتقلید څخه مخالف دي هغو لاندې د عدي بن حاتم رضي الله عنه حديث د دليل په توگه زيات بيانوي:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفِي عُنُقِي صَلِيبٌ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ يَا عَدِيُّ اطْرَحْ عَنْكَ هَذَا الْوَلَنَ وَسَمِعْتُهُ يَقْرَأُ فِي سُورَةِ بَرَاءَةِ { اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ } قَالَ أَمَا إِنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا يَعْبُدُونَهُمْ وَلَكِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا أَحْلَوْا لَهُمْ شَيْئًا اسْتَحْلَوْهُ وَإِذَا حَرَّمُوا عَلَيْهِمْ شَيْئًا حَرَّمُوهُ. (۱)

ژباړه: حضرت عدي بن حاتم رضي الله عنه فرمايي: زه در رسول الله صلى الله عليه وسلم حضورته راغلم زما دسرو زرو صليب په غاړه و، رسول الله صلى الله عليه وسلم راته وفرمايل: اي عدي! دا بت وغورځوه او ما واورېدل، چي رسول الله صلى الله عليه وسلم لاندې مبارک آيت لوستی:

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ. (۲)

ژباړه: اهل کتابو خپل علماء او تارک الدنيا زاهدان د الله جبارک الله پرځای خپل خدايان گڼلي دي.

بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل: اهل کتابو دخپلو علماوو او راهبانو پرستش نه کاوه بلکي کله، چي به هغو کوم شي ورته حلال کړ، دوی به هم حلال ورته ويل او کوم شی، چي به علماوو او راهبانو ورته حرام کړ، دوی به هم حرام ورته ويل.

حقيقت دادی، چي ددغه حديث دتقلید دامامانو سره هيڅ اړه نسته دراهبانو او امامانو توپير په پوره ډول سره بيان سو لکه دمخکني اعتراض په جواب کي چي يې سپيناوی وسو خو دلته فقط دومره خبره

۱: رواه الترمذي، ح: ۳۰۲۰.

۲: توبه، آية: ۳۱.

زیاتول لازمي بولم، چي درسول الله ﷺ مبارک ارشاد دهغه اهل کتابو په اړه دئ، چي هغو دحلالو او حرامو واک او اختیار خپلو عالمانو او راهبانو ته ورکړی وو، هغو خپل راهبان او پادریان دخپل قانون شارح نه بلکي بالذات دقانون جوړونکي بلل او دایې عقیده وه، چي ددوی پادریان او راهبان بېخي دهر ډول گناه څخه معصوم او پاک دي، دوی دحلالو او حرامو پوره اختیار خپلو پادریانو او راهبانو ته ورکړی و، دلاسیپناوي په موخه ویلای سو، چي انسائیکلوپیدیا برناټانیکا دپاپ دصلاحیتونو په اړه داسي لیکي:

پاپ دعقایدو اړونده دمقتدر اعلي په حیثیت سره دهغه دلیل (AUTHORITY) او هغه دسپېڅلتیا (Infallblity) لرونکی دئ، چي ټولي کلیسا ته په مجموعي توگه حاصل دئ ځکه پاپ دقانون جوړونکی (legislator)، همدا ډول دقاضي په څېر پوره اختیارات لري، چي دکلیساوو اجتماعي کونسل، چي یې لري. دپاپ اقتدار اعلي اوحقوق لازمي دي په دې ډول، چي دی دهر ډول گناه څخه معصوم وگڼل سي او دا حق ورکړل سي، چي دټولو عقیده والو دعقاید اختیار لرلای سي او تغیر پکښي راوستلای سي.^(۱) همدا ډول په پورتنی کتاب کي دپاپ دمعصومیت تشریح داسي سوې ده:

^۱: انسائیکلوپیدیا برناټانیکا، ج: ۱۸، ص: ۲۲۲، ۲۲۳. مقاله پاپ، سنة ۱۹۵۰.

(رومن کاتولیک چرچ) دپاپ په پوره معصومیت قایل دی ، بنسټیز مفهوم یې دادی ، چې پاپ کله د ټولو اهل عقیده لپاره کوم فرمان صادر کړي حتمي ده ، چې پاپ به هیڅ ډول غلطی نه وي کړي .^(۱)

۱: تاسو وگورئ ، چې عیسایانو خپلو پاپانو ته کوم صلاحیتونه ورکړي وه او اوس یې هم ورکوي ، ایا ددې صلاحیتونو نسبت دمجتهدینو امامانو سره کېدای سي؟ (معاذ الله) هیڅکله نه. انسا کلوپیډیا برناتیکا پاپ د پوره حجت په توګه مني او زموږ دامامانو قول هیڅکله په شریعت کې د حجت په توګه نه منل کېږي لکه د کتاب په پیل کې ، چې د تقلید په تعریف کې دا خبره بېخي څرګنده سوه.

۲: پاپ په پوره توګه داسې اختیار لري ، چې د ټولو اهل عقیده لپاره داسې فرمان صادر کي ، چې په پوره ډول نافذ سي ددې برعکس مقلدین دمجتهدینو تقلید په عقایدو کې بېخي نه مني.

۳: پاپ په خپل عیسایي مذهب کې د قانون جوړونکي په توګه منل سوی دی خو په اسلام کې مجتهد بېخي ددې حق نه لري ، چې قانون جوړونکی وبلل سي بلکې د شرعي قانون شارح بلل کېږي لکه مخکې ، چې یې پوره تفصیلي بیان تېر سو.

۴: عیسویان خپل پاپان بېخي معصوم او پاک ګڼي خو ټول مقلدین عقیده لري ، چې زموږ دامامانو اجتهاد هر ډول ، چې وي ددې امکان سته ، چې پکښې سهو او خطا راسي يعني خپل امامان په یقیني ډول سره معصوم نه ګڼي بلکې ظنا یې معصوم ګڼي .

^۱: انسائیکلوپیډیا برناتیکا ، ج : ۱۸ ، ص : ۲۲۲ ، ۲۲۳. مقاله معصومیت.

(AUTHORITY)

۵: په عيسوي مذهب کي پاپ پوره اختيار لري، چي دخپلو اهل عقیده په عقایدو کي تغير راولي او بيا اهل عقیده هېڅ حق نه لري، چي يو ورېسته مخالفت وکړي خو ددې څخه برخلاف زموږ په مذهب کي مقلد ته ددې مجال سته، چي په خاصو وختونو کي دخاصو شرطونو په وجود کي خپل مذهب پرېږدي لکه مخکي، چي يې بيان دتقليد ددرجو تر عنوان لاندې وسو.

که څوک پورته پنځه فرقونه مطالعه کړي نو ثابته به سي، چي زموږ دتقليد او دعيسايانود تقليد ترمنځ دمحکي او اسمان فرق دئ نو داچي دومره فرق سته نو بيا څنگه څوک پر موږ باندي دعدي بن حاتم عليه السلام حديث تطبيقي دا بيا جلا خبره ده، چي څوک په تقليد کي دومره جامد وي، چي په هېڅ صورت کي دخپل امام خبره نه پرېږدي قرآن او حديث يې بېخي هېر وي خپل مجتهد قانون جوړونکی بولي اودخپل امام په اړه داسي عقیده لري لکه عيسويان، چي يې دپاپ په اړه لري په داسي حالت کي نو بيا هېڅ شک نسته، چي دعدي بن حاتم عليه السلام حديث پر داسي چا باندي صادق دئ او هغه وعيد دغسي کس لره هم سته.

د حضرت عبدالله بن مسعود عليه السلام سپېڅلي وينا

۴: غير مقلدين زيات ځايونه د عبدالله بن مسعود عليه السلام حديث هم ددليل په توگه وړاندي کوي، چي دی مبارک فرمايي:

لا يقلدن رجل رجلا دینه ان آمن، آمن وان كفر، كفر.

ژباړه : خامخا دي یو کس د بل کس په دین کې داسې تقلید نه کوي ، چي هغه ایمان راوړي دی هم ایمان راوړي که هغه کافر سي نو دی هم کافر سي .

غیر مقلدین د تقلید په بدې کې د ابن مسعود رضی الله عنه پورته وینا بیانوي ، ددوی څخه زموږ سوال دادی ، چي دغه تقلید ، چي ابن مسعود رضی الله عنه بیان کړی دی دې ته څوک جایز تقلید وایي ؟ ځکه دغه تقلید په ایمانیاتو کې دی او موږ وړاندي څو ځلي ویلي وه ، چي په ایمانیاتو کې تقلید کول جایز نه دی داچي د شرعي احکامو د معلومولو لپاره داسلافو تقلید دی په دې اړه خپله د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه لاندې مبارک ارشاد مطالعه کړئ :

وعن ابن مسعود قال : من كان مستنًا فليس من قدامات فإن الحي لا تؤمن عليه الفتنة . أولئك أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم كانوا أفضل هذه الأمة ... فاعرفوا لهم فضلهم واتبعوهم على آثارهم وتمسكوا بما استطعتم من أخلاقهم وسيرهم فإنهم كانوا على الهدى المستقيم . (۱)

ژباړه : کوم کسان ، چي اتباع کول غواړي نو د هغه چا پیروي دي وکړي ، چي وفات سوي دي ځکه پر ژوندو باندي ددې باور نه سي کېدای ، چي دوی به په فتنه کې نه اخته کېږي ، هغه کسان ، چي پیروي یې باید وسي هغه در رسول الله صلی الله علیه و آله اصحاب دي ، در رسول الله صلی الله علیه و آله اصحاب دده صلی الله علیه و آله دامت غوره خلک دي ... نو تاسو د هغو قدر وپېژنئ ، ددوی د آثارو پیروي وکړئ څو ، چي مو په توان وي ددوی دا خلاقو او سیرت پوره پابندي وکړئ ځکه دوی هغه خلک دي ، چي پر سیده لاره باندي برابر دي .

۱: مشکوٰۃ المصابیح ، ج : ۱ ، ص : ۳۲ باب الاعتصام بالكتاب والسنة .

دمجتهدينو امامانو ويناوي

۵: حُني غير مقلدين خلک د دليل په توگه دامامانو دا خبره هم کوي ،چي مجتهدين امامان خپله دا خبره کوي ،چي تاسو تر هغه بريده زموږ خبره مه منئ شو ،چي دليل مو نه وي معلوم کړی او که زموږ خبره د حديث څخه مخالفه وه پر دېواله يې وغورځوئ نو بيا تاسو ولي ددوی خبره ټينگه نيولې ده او دليل يې نه معلوموئ؟

دپورته خبري اړونده که په انصاف او حقيقت خوښوني سره نظر وسي نو معلومه خبره ده ،چي دامامانو خطاب هغه کسانو ته دی ،چي هغوی خپله مجتهدين او داجتهاد شرطونه پکښي موجود وي ، هغه کسانو ته يې خطاب نه دی ،چي هغوی داجتهاد دورتيا څخه محروم وي لکه شاه ولي الله رحمه الله ،چي په دې اړه ليکي:

اما يتم فيمن له ضرب من الاجتهاد ولو في مسئلة واحدة وفيمن ظهر عليه ظهورا بينا ان النبي ﷺ امر بكذا ونهي عن كذا وانه ليس بمسوخ اما بان يتبع الاحاديث واقتوال المخالف والموافق في المسئلة او بان يرى جها غفيرا من المتبحرين في العلم يذهبون اليه ويرى المخالف له لا يتجح الا بقياس او استنباط او نحو ذلك فحينئذ لاسبب لمخالفة حديث النبي ﷺ الا نفاق خفي او حق جلي. (۱)

ژباړه : دامامانو دا ويناوي دهغه چا په اړه صادقې ،چي په اجتهاد کولو کي څه وړتيا ولري که څه هم دده دغه وړتيا په يوه مسئله کي وي او هغه څوک ،چي ده ته د رسول الله ﷺ بيان څرگند وي ،چي رسول الله ﷺ دفلاني شي امر کړی دی او دفلاني شي څخه يې منعه کړې ده

۱: حجة الله البالغة ، ج : ۱ ، ص : ۱۵۵ ، باب حكاية الناس قبل المائة الرابعة وبعدها.

او دا ورته څرگنده وي، چي در رسول الله ﷺ دغه حديث منسوخ نه دئ، يا دټولو حديثو دڅېړني وروسته، دټولو موافقو او مخالفو دلايلو دمعلوماتو وروسته دې پايلي ته رسېدلی وي، چي ددې حديث دنسخي لپاره هيڅ دليل نسته، او يا يوه لويه ډله دجيدو علماوو وويني، چي عمل په کوي او ورته څرگنده سي، چي ددې حديث څخه مخالفت که څوک کوي دقياس پرته بل هيڅ دليل نه لري په داسي حال کي، چي در رسول الله ﷺ دحديث څخه مخالفت دپټ منافقت او بې عقلۍ پرته بل شی نه سي جوړېدای.

په هر صورت پورتنۍ خبره بېخي څرگنده ده، چي نور څرنگوالي ته هيڅ اړتيا نه لري. که، چيري دامامانو پورتنۍ خبره په دې معنا وي، چي تقليد بېخي جايز نه دئ نو ددوی خپل ژوند دداسي ډېرو پېښو څخه ډک دئ، چي خلکو به ددوی څخه پوښتني کولې دوی به دڅه دليل پرته جوابونه ورکول که، چيري تقليد ددوی په آند جايز نه وای نو دوی به ددې تقليد سبب نه جوړېدای.

همدا ډول ددوی نوري هم داسي ډېري ويناوي سته، چي دهغو څخه په ښکاره څرگندېږي، چي دوی دعامو خلکو لپاره تقليد لازمي بولي دساري په ډول ددوی مبارکانو څو ويناوي رانقلوو:

۱: په کفايه شرح هدايه کي ليکل سوي دي:

واذا كان المفتي علي هذه الصفة فعلي العامي تقليده وان كان المفتي اخطأ في ذلك، ولا معتبر بغيره هكذا روي الحسن عن ابي حنيفة رحمه الله وابن رستم رحمه الله عن محمد رحمه الله وبشير بن الوليد رحمه الله عن ابي يوسف رحمه الله.^(۱)

۱: کفايه شرح هدايه، کتاب الصوم، ماخوذ من خير التنقييد، مؤلفه حضرت مولانا خير محمد صاحب رحمه الله

ژباړه : که ، چیري په مفتي کي دا صفت موجود وي يعني مجتهد وي نو په عامي سړي باندي يې تقلید لازم دی ، که څه هم مفتي خطا وتلی وي ، همدا خبره امام حسن رحمته الله دامام ابو حنیفه رحمته الله څخه ، ابن رستم رحمته الله دامام محمد رحمته الله څخه او بشیر بن ولید رحمته الله د ابویوسف رحمته الله څخه را نقل کړې ده .

۲ : دامام ابویوسف رحمته الله دا خبره مخکي تېره سوې ده ، چي دی فرمایي :

علي العامي الاقتداء بالفقهاء لعدم الاهتداء في حقه الي معرفة الاحاديث .^(۱)

۳ : دامام احمد بن حنبل اړونده علامه ابن تیمیة رحمته الله داسي نقل کړی دی :

ويامر العامي بان يستغني اسحق رحمته الله واباعبيد رحمته الله واباثور رحمته الله وابامصعب رحمته الله وينهي العلماء من اصحابه كابي داود رحمته الله وعثمان بن سعيد رحمته الله وابراهيم الحربي رحمته الله و ابي بكر الاثرم رحمته الله و ابي زرعة رحمته الله و ابي حاتم الجستاني رحمته الله ومسلم رحمته الله وغيره ان يقلدوا احدا من العلماء ويقول عليكم بالاصل بالكتاب والسنة (۲) ژباړه : امام احمد بن حنبل رحمته الله عامو خلکو ته امر کاوه ، چي د اسحق رحمته الله ، اباعبيد رحمته الله ، اباثور رحمته الله او ابامصعب رحمته الله څخه دمسلو پوښتنې وکړي او خپل ملگري يې لکه ابي داود رحمته الله ، عثمان بن سعيد رحمته الله ، ابراهيم الحربي رحمته الله ، ابي بكر الاثرم رحمته الله ، ابي زرعة رحمته الله ، ابي حاتم الجستاني رحمته الله ، مسلم رحمته الله او داسي نوريې د تقلید کولو څخه منعه کول او هغو ته به يې امر کاوه ، چي تاسوته واجب ده ، چي د قرآن او حديث څخه دمسلو استنباط وکړئ .

۱ : هداية ، ج : ۱ ، ص : ۲۲۶ ، باب مايوجب القضاء والكفارة .

۲ : فتاوى ابن تیمیة ، ج : ۲ ، ص : ۲۴۰ .

دعلامه ابن تیمیة رحمہ اللہ دپورتنی عبارت څخه په څرگندو الفاظو معلومېږي، چي هغه کسان دتقليد څخه منعه کړل سوي دي، چي دامام احمد بن حنبل رحمہ اللہ خاص شاگردان وه، جلیل القدره محدثین وه او په پوره ډول یې ددې وړتیا درلوده، چي خپله اجتهاد وکړي، هغه کسانو ته، چي دااجتهاد وړتیا نه لري نه یوازې، چي دتقليد اجازه ورته سوې ده بلکي دتقليد کولو امر ورته سوی دی اودا ورته ویل سوي دي، چي تاسو شرعي مسئلې دیادو علماوو څخه پوښتنې.

دعامو خلکو لپاره تقلید واجب دی دا وجوب یې داسي اتفاقي امر دی، چي دمعتزله ډلې پرته هیچا مخالفت ورسره نه دی کړی لکه، چي علامه سیف الدین آمدی رحمہ اللہ لیکي:

العامي ومن ليس له اهلية الاجتهاد وان كان محصلا لبعض العلوم المعترفة في الاجتهاد يلزمه اتباع قول المجتهدين والاخذ بفتواه عند المحققين من الاصوليين ومنع من ذالك بعض معتزلة البغداديين.^(۱)

ژباړه: عامي سړی او هغه چاته، چي دااجتهاد وړتیا نه لري که څه هم په ځينو معتبرو علومو کي مهارت لري - واجب ده چي دمجتهدينو پیروي وکړي، په فتوا یې عمل وکړي، دمحققينو اصولينو علماوو همدا مسلک دی، البته ځينو بغداد والو معزلوو ددې کار منعه کړې ده.

علامه خطیب بغدادی رحمہ اللہ وروسته تردې، چي دعامي سړي لپاره یې دتقليد وجوب بیان کړی دی لیکلي یې دي:

۱: احکام الاحکام للامدي رحمہ اللہ ج ۴، ص: ۱۹۷، قاعده نمبر: ۴، باب نمبر: ۳، مسئله نمبر: ۲، دزیاتو معلوماتو لپاره وگورئ: المستصفی للامام غزالي رحمہ اللہ، ج ۲، ص: ۱۲۴، فن نمبر: ۲، قطب نمبر: ۴.

وحكى عن بعض المعتزلة انه قال لا يجوز للعامي العمل بقول العالم حتى يعرف علة الحكم ... وهذا غلط لانه لا سبيل للعامي الى الوقوف على ذلك الا بعد ان يتفقه سنين كثيرة ويخالط الفقهاء المدة الطويلة ويتحقق طرق القياس ويعلم ما يصححه ويفسده وما يثبت تقديمه علي غيره من الأدلة وفي تكليف العامة بذلك تكليف ما لا يطبقونه ولا سبيل لهم اليه.^(۱)

ژباړه : د ځينو معتزلوو څخه داسي حکايت سوی دی ، چي عامي سړي ته د عالم په قول باندي عمل کول جایز نه دي شو ، چي دهغه حکم علت ورته معلوم سوی نه وي ... او دامسلک غلط دی ځکه عام سړي بېخي ددې لاره نه لري ، چي پر علت باندي علم راوړي مگر وروسته تردې ، چي ډېر کلونه علم حاصل کړي او ډېره زمانه د فقهاوو کرامو سره واوسېږي ، د قیاس طریقي زده کړي ، همدا ډول صحیح او فاسد قیاس سره توپیر کړي او دا ورته معلومه سي ، چي کوم دلیل تر دوهم دلیل مقدم دی دا ډول تکلیفونو د عامو لپاره ناشوني دي او ددوی د توان څخه وتلی کار دی.

یوه خبره د یادوني وړ ده هغه دا چي په کوم چا کي ، چي د اجتهاد اوصاف موجود وي ایا د غسي کس ته تقلید کول جایز دي که یا ؟ په جواب کي باید وویل سي ، چي په دغه تقلید کي د علماوو اختلاف دی لکه علامه خطیب بغدادی رحمته الله ، چي د سفیان ثوري رحمته الله مسلک را نقل کړی دی ، چي دده له آنده دغه تقلید جایز دی ، دامام محمد رحمته الله مسلک هم دادی ، چي یو څوک تر دده زیات عالم و تقلید کول یې جایز دي خو علامه ابن تیمیة رحمته الله بیا د داسي چا لپاره تقلید جایز نه بولي لکه سفیان ثوري رحمته الله ، چي دی ، همدا ډول دامام شافعي او امام احمد بن

^(۱) : الفقيه والمتفقه للخطيب البغدادي رحمته الله ، ج : ۲ ، ص : ۶۹ ، ط : دار الافتاء ریاض .

حنبل له آنده هم پورته تقلید یعنی دمجتهد لپاره تقلید کول ناجایز بولي. (۱)

مولانا عبدالحی لکهنوي رحمته الله د شمس لائمه حلواني په ترجمه کي دا قول رانقل کړی دی، چي فرمایي:

وقد روي عن الامام الاعظم رحمته الله جواز التقليد المجتهد بمن هو اعلم منه. (۲)

ژباړه: دامام اعظم رحمته الله څخه روایت سوی دی، چي مجتهد ته د داسي چا تقلید جایز دی، چي هغه ترده زیات عالم وي.

ددغه موضوع پوره تفصیل د اصول فقه په کتابونو کي موجود دی. (۳)
حاصل داچي هغه څوک، چي مجتهد وي دده لپاره تقلید کول جایز دي او که نه دي؟ په دې موضوع کي د علماوو ترمنځ اختلاف سته او داچي غیر مجتهد به تقلید کوي په دې موضوع کي د ځينو معتزلوو پرته بل هیچا اختلاف نه دی کړی بلکي د عام سړي لپاره تقلید کول بېخي لازم دی.

عام سړی به څنگه مجتهد پېژني؟

۶: موږ د کتاب په پیل کي ویلي وه، چي د دواړو ډولونو تقلید حقیقت دادی، چي څوک خپله مستقیماً د قرآن او حدیث څخه د مسائلو استنباط

۱: فتاوی ابن تیمیة رحمته الله، ج: ۲، ص: ۲۴۰.

۲: التلیقات السنية علي تراجم الحنفية، ص: ۹۶، د خیر التنقید څخه اخیستل سوی.

۳: لکه فواتح الرحمت شرح مسلم الثبوت، ص: ۱۳۰. المستصفي للغزالي رحمته الله، ج: ۲، ص: ۱۲۱، فن نمبر: ۱، قطب نمبر: ۴.

نه سي کولای نو هغه به دبل عالم ، چي دغه کار کولای سي تقليد به يې کوي او دده پرفهم ، بصيرت او استنباط به اعتماد کوي .

پردي خبره باندې ځينو خلکو دانيوکه کړې ده ، چي څوک ديو چا تقليد کوي يعني يو عام او ناپوه سړی ، چي کله ديو چا تقليد کوي نو دی به څنگه معلوموي ، چي دغه کس يقيناً عالم او مجتهد دی او ددې وړتيا لري ، چي دقرآن او حديث څخه مستقيماً دمسئلو استنباط وکړي؟^(۱)

دپوتني سوال په جواب کي يوازي موږ دامام غزالي رحمه الله لاندې عبارت رانقلوو او لاندنی عبارت دجواب لپاره کافي بولو :

فان قيل... العامي يحكم بالوهم ويغتر بالظواهر وربما يقدم المفضل علي الفاضل فان جاز ان يحكم بغير بصيرة فليظنر في نفس المسئلة وليحكم بما يظنه ، فلمعرفة مراتب الفضل ادلة غامضة ليس درکها من شان العوام؟ وهذا سوال واقع ولكننا نقول : من مرض له طفل وهو ليس بطبيب فسقاه دواء براهه كان متعديا مقصرا ضامنا ولو راجع طبيا لم يكن مقصرا ، فان كان في البلد طبيبان فاختلعا في الدواء فخالف الافضل عد مقصرا ويعلم فضل الطبيين بالتواتر الاخبار وباذعان المفضل له وبتقديمه بامارات تقيدته غلبة الظن فكذلك في حق العلماء يعلم الافضل بالتسامع والقرائن عن نفس العلم ، والعامي اهل له فلا ينبغي ان يخالف الظن بالتشهي ، فهذا هو الاصح عندنا ولا ليق بالمعني الكلي في ضبط الخلق وبلجام التقوي والتكليف.^(۲)

ژباړه : که دانيوکه وسي ، چي عام خلک په اوهامو فيصلې کوي او په ظاهري شيانو باندې دوکه کېږي ، کله داسي هم وي ، چي مفضل تر فاضل غوره گڼي اوس نو که دبصيرت پرته دپړېکړي اجازه ورکړل سي

^۱ : تحريک ازادي فکر ، دمولانا محمد اسماعيل سلفي رحمه الله ليکنه . ص : ۱۴۰

^۲ : المستصفي للامام الغزالي رحمه الله ، ج : ۲ ، ص : ۱۲۶ ، ط : مصر ، سنة ۱۳۵۶ ، قبيل الفن الثالث من القطب الرابع .

نو په اصل مسئله کي هم په خپل ظن او گومان سره فیصله کوي ځکه د اصل مسئلې په درک کي ډېرو پېچلو او گرانو دلایلو ته اړتیاسته او دا کار عوام خلک نه سي کولای؟

د پورته سوال په جواب کي باید ووايو ، چي که ديو سړي زوی ناجوړه سي ، خپله طبيب نه وي او په خپله رایه او نظر باندي زوی ته دوا ورکړي په دغه وخت کي نوموړی کس ته ظالم او تېری کونکی ویل کېږي ک ، چيري يې زوی ته بدې پایلي ورسېدې دی يې مسؤل دی خو که دغه سړی خپل ناروغه زوی طبيب ته بوزي بيا پرده باندي هېڅ الزام اونیوکه نسته ، همدا ډول ک ، چيري په ښار کي دوه طبیبان وي ، یو طبیب تکړه وي ، بل کمزوری وي او په خپل منځ کي په نظر کي اختلاف ولري په دغه کي که نوموړي سړي د تکړه طبیب پرځای خپل ناروغه زوی کمزوري طبیب ته وروستی بيا تر نیو کي او الزام لاندي دی ، داچي عام سړي ته به تکړه طبیب څنگه معلومېږي ښکاره خبره ده ، چي د تکړه طبیب تکړه والی په مشهورو او متواتر خبره سره معلومېږي او یا داچي یو طبیب دهغه بل طبیب نظر او خبره ومني دسټي معلومېږي ، چي هغه طبیب تکړه دی ، چي خبره يې ومنل سوه ، د طبیب د معلومېدو لپاره دغه دوې علامې دي ، دې ته ورته نوري هم ډېري علامې لري ، چي یو عام سړی د تکړه طبیب مهارت او پوهه ځانته په معلوموي .

د علماوو اړونده هم دغسي پرېکړه ده يعني داچي دیوه عالم مهارت او تکړه والی دده د مشهورو او متواترو نښو څخه څرگندېږي ، عام سړي ته لازمه نه ده ، چي د عالم د علم دي پوره تحقیق وکړي اونه هم کولای سي ، همدا لامل دی ، چي که عام سړي ته یو عالم په خپل گومان او نظر ښه ورغلی نو ده ته د نفسي خواهشاتو پر بنیاد باندي دهغه عالم څخه

مخالفت پکار نه دی همدا طریقه زموږ په آند صحیح ده او دالله ﷻ
دمخلوق دقابو کولو لپاره او ددوی په شرعي احکامو کې دپابندۍ
لپاره زموږ په آند دغه ډېره غوره طریقه او مناسب طرز العمل دی.

ایا تقلید کول عیب دی؟

۷: د کتاب په پیل کې موږ ډېر داسې روایتونه رانقل کړي وه، چې دا خبره یې ثابتول، چې تقلید کول د اصحابانو په زمانه کې هم رواج و، د اصحابانو په زمانه کې، چې به کوم کس اجتهاد نه سوای کولای نو هغه اصحابانو مبارکانو ته به یې رجوع کول، چې هغوی به ښه فقهاء وه او اجتهاد به یې کولای سوای.

پر پورتنۍ خبره باندې ځینې کسان اعتراض کوي او وایي، چې تقلید کول اصلاً یو عیب دی ځکه تقلید هغه وخت کېږي، چې څوک علم لري که څوک دغه کار یعنې تقلید اصحابانو ته ثابتوي په حقیقت کې دا یو عیب دی، چې اصحابانو مبارکانو ته یې ثابتوي، که څوک دا کار کوي، چې اصحابانو ته تقلید ثابتوي دا کومه تحفه نه ده، چې دوی یې اصحابانو ته ثابتوي بلکې دایو عیب دی (معاذ الله) اصحابانو ته، عیب ثابتول پکار نه دي ځکه څرنگه، چې ټول اصحابانو عادلان وه همدا ټول ټول اصحابان فقهاء هم وه دوی هېڅ کم علمه نه وه او نه یې تقلید ته اړتیا درلوده. (۱)

حقیقت دادی، چې پورتنۍ نیوکه یوه جذباتي نیوکه ده ځکه دانسان لپاره مقلد جوړېدل یا تقلید کول څه د عیب خبره نه ده ځکه الله ﷻ د فضیلت او عزت معیار تقوا ښودلې ده او فرمایلي یې دي: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ) یعنې په تاسو کې عزت والا هغه څوک دی، چې د الله ﷻ څخه زیات ویرېږي، الله ﷻ د عزت معیار افقهکم

۱: تحریک ازادي فکر، ص: ۱۳۳ تر ۱۳۵.

او اعلمکم نه دئ ویلی ، دانسان د فضیلت لپاره دا لازمي نه ده ، چي خامخا به دی مجتهد جوړېږي بلکي دانسان د فضیلت لپاره تقوا لازمي ده او تقوا د فضیلت معیار دئ ، علم او فقه لازمي نه دي يعني دا چي که په چا کي یو شرط دا جهاد موجود نه سي لا هم یوه زړه عیب نه باندي لگيږي د دين په اعتبار سره ، اصحابان ټوله تقوا لرونکي وه بلکي ټوله په پوره تقوا سره فاي زه همدا لامل دئ ، چي دوی ته تر انبياؤ وروسته غوره مخلوق ويل سوی دئ خو تر کومه بريده ، چي د فقه او علم اړونده خبره ده نو څوک ، چي دا دعوه کوي ، چي اصحابان ټوله د علم خښتنان وه دا دعوه د قرآن او حدیث څخه بېخي مخالفه ده ځکه الله ﷻ فرمايي :

فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (۱)

ژباړه : ولي ددوی څخه یوه ډله دهر قوم څخه نه وزي خو په دين کي پوهه لاسته راوړي تر بېرته راتگ وروسته خپل قوم ووېروي بنایي خپل قوم به دا الله ﷻ دنا فرمانی څخه وساتي .

په پورتنی آیت کي الله ﷻ اصحابانو ﷺ ته امر کړی دئ ، چي په تاسو کي دي یوه ډله په جهاده بوخته سي او بله ډله په علم او پوهه کي بوخته سي ، دا الله ﷻ ددغه وينا څخه په څرگند ډول معلومېږي ، چي په اصحابانو ﷺ کي یوه ډله په جهادي کارونه باندي اخته وه علم حاصلولو ته فارغه نه وه او بله ډله بیا په علمي کارونو اخته وه ، يعني دا چي یوې ډلي به علم نه درلودئ دغه توپیر الله ﷻ خپله کړی دئ او

۱: سورة توبة الآية ۱۲۳

کوم شی، چي دالهي منشاء سره موافق وي هغه ته عیب ویل ستره گناه ده، موږ دداسي گناه څخه په الله ﷻ سره پناه غواړو.

همدا ډول په سورة نساء کې لاندنۍ آیت، چي الله ﷻ فرمایي:

لَعَلَّمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ. (النساء، آیه ۸۳)

دپورتني آیت په تفسیر کې مخکي ویل سوي وه، چي په اصحابانو ﷺ کې ځینو ته داستنباط اهل ویل سوي وه او هغه اشخاصو ته، چي اهل یې نه وه هغو ته امر سوی و، چي دوی ته دي رجوع وکړي یعنې داچي الله ﷻ خپله په قرآن کریم کې ځینو ته داستنباط اهل ویلي دي او ځینو ته یې داستنباط اهل نه دي ویلي.

همدا ډول رسول الله ﷺ فرمایلي دي:

وعن ابن مسعود قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : " نضر الله عبداً سنع مقاتلي فحفظها ووعاها وأداها فرب حامل فقه غير فقيه ورب حامل فقه إلى من هو أفقه منه" (۱)

ژباړه: رسول الله ﷺ فرمایي: الله ﷻ دي هغه کس خوشاله کړي، چي زما یوه خبره واورې، وې ساتي او یاد یې کړه بیا یې نور وته ورسول، ډېر وخت داسي وي، چي څوک ددین خبره زده کړه مگر دی خپله فقیه نه وي، ډېر وخت بیا داسي وي خپله څه زده کړي داسي چاته یې ورسوي، چي هغه ترده زیات پوه وي.

پورتني حدیث مخامخ او سیده واصحابانو ﷺ ته خطاب دی، په پورتني حدیث کې دوې خبرې څرگندي سوي دي لومړۍ خبره داده، چي ډېر وخت داسي کېدای سي، چي څوک حدیث یاد کړي مگر خپله فقیه (عالم) نه وي، دوهمه خبره داده، چي څوک که فقیه یعنې عالم نه وي نو

۱: رواه ابوداود وابن ماجه، واحمد و ترمذي، والدارمي عن زيد بن ثابت. مشکوة، ج ۱: ص ۳۵، کتاب العلم، الفصل الثالث.

ددې معنا دانه ده ، چي دغه کس نو عیب لرونکی دی ځکه رسول الله ﷺ دغسي کس ته خپله دخوشالۍ دعا کړې ده.

حقیقت دادی ، چي در رسول الله ﷺ دمبارک مجلس څخه ډېر خلک برخمن سوي او مستفید سوي دي خو دا خبره هم باید دیاد څخه ونه باسو ، چي در رسول الله ﷺ په مجلس کي د ابوبکر ؓ او عمر ؓ په څېر خلک هم وه ، د حضرت اقرع بن حابس ؓ او حضرت سلمة بن صخرة ؓ په څېر پاک نفسه او سپېڅلي انسانان هم وه ، حضرت اقرع بن حابس ؓ او حضرت سلمة ؓ که څه هم ددوی په پاکۍ او سپېڅلتیا کي هیڅ شک نسته ، دومره لوی مقام لري ، چي تردوی وروسته په زرهاوو علماوو او سپېڅلي انسانان دي تر قربان وي مگر دوی په علم او مقام کي دداسي اصحابانو ؓ سره په یو شان نه وه لکه حضرت ابوبکر ؓ او حضرت عمر ؓ ، که څوک دوی ته د حضرت ابوبکر ؓ ، حضرت عمر ؓ ، حضرت عثمان ؓ او حضرت علي ؓ سره برابر مقام ورکوي دا ښکاره ضلالت دی.

د لاسپیناوي په موخه باید وویل سي ، چي د اصحابانو ؓ شمېر یو سل څلوریش زره دی مگر ابن قیم ؓ دوینا مطابق یوازي ددوی څخه دیوسل او دېرشو په شاوخوا کي اصحابانو څخه دفتوا ورکول ثابت دي (۱)

د افکر هم په څرگند ډول غلط دی او د اصحابانو ؓ دمزاج څخه هم لیري دی ، چي گویا د اصحابانو ؓ لپاره یو دبله پوښتنه کول عیب و ،

۱: اعلام الموقعین ، ج : ۱ ، ص : ۹

بلکي اصحابانو ﷺ به يو دبله پوښتني سره کولې لکه مخکي ،چي يې ډېر مثالونه تېر سول ،هم هلته دي دغه مثالونه وکتل سي .
 په اصحابانو ﷺ کي دالله ﷻ څخه وېره دومره زياته وه ،چي کله به په يوه مسئله کي شکمن سوه نو هغه مسئله يې دهر چا څخه پوښتله په دې پوښتنه کي يې هيڅ دريغ نه کاوه آن تردې ،چي ځينو اصحابانو ﷺ دتابعينو څخه هم علم زده کاوه دمثال په ډول علقمة بن قيس نخعي رضى الله عنه يو تابعي دى دابن مسعود رضى الله عنه شاگرد دى مگر داسي تابعي دى ،چي ډېرو اصحابانو ﷺ دمسلو په زده کړه کي ده ته رجوع کول.(۱)

په هر صورت داصحابانو ﷺ په اړه ،چي دتقليد کولو کوم مثالونه مخکي تېر سول هغه له دې امله نه منل ،چي که يې ورته ثابت کړو نو دا به معاذ الله پر اصحابانو ﷺ باندې عيب سي داسي فکر غوره او صحيح کار نه دى.(۲)

۱: تذكرة الحفاظ للذهبي رضى الله عنه وحلية الاولياء لابي نعيم رضى الله عنه .

۲: يادونه : داصحابانو ﷺ په اړه ،چي دغه او غير فقه کوم توپير وسو هغه يوازې ددې لپاره وسو ،چي دغير مقلدينو ځانگړى اعتراض په دفع سو ،چي نه علم داصحابانو په اړه عيب نه دى او کومه خبره ،چي عيسي بن ابان رضى الله عنه کړې ده ،چي دغير فقه صحابي حديث که دقياس څخه مخالف و دقبول وړ نه دى دغه خبره زياتو محقيقينو علماؤ رد کړې ده .

شخصي تقلید او خواهش پرستی

۸: مخکي موږ وویل ، چي په حقیقت کي شخصي او مطلق تقلید دواړه جایز دي او دواړه د اصحابانو رضی الله عنہم څخه ثابت دي یعنې داچي یو څوک کولای سي ، چي مطلق تقلید وکړي او که شخصي تقلید کول غواړي هم یې کولای سي پردې خبره باندي ځینو خلکو داسي عجیب او غریب اعتراض کړی دی ، چي په ټول پاکستان ، چي زیات خلک حنفیان دي یعنې د حنفي مذهب پیروان دي ، په پاکستان کي ، چي کوم د موسیقي او نڅا کړني ترسره کېږي ددې ټولو مشري د حنفیانو په لاس کي ده یعنې داچي کومي ناروا کړني په پاکستان کي ترسره کېږي کنترول او ضبط یې زیات ځایونه د حنفیانو په لاس کي دي ، که شخصي تقلید په رښتیني ډول د خواهشت پرستی علاج وي نو بیا به ولي دغسي ناروا کړني ځای پر ځای کېدلای؟^(۱)

د پورتنۍ نیوکي اړونده په پوره ادب سره عرض کوو ، چي کوم کس ، چي د الله جبار او رسول صلی الله علیه و آله د احکامو په خلاف گناه کولو او ناروا کړنو ترسره کولو ته ملا تړلې وي ، په دې باور وي ، چي زما کړني گناوي دي خو زه یې کوم ، د داسي خواهش پرستی علاج نه په تقلید سره کېږي او نه بېله تقلیده کېږي اوس لویه بدبختي داده ، چي خلکو تردې لوړو خواهش پرستیو ته ملا تړلې ده هغه داچي ډېر خلک په دې هڅه کي دي ، چي سود ، قمار ، بې حجابۍ ، شراب او داسي نورو حرامو کړنو ته په اسلام کي روا والی ثابت کړي ، په پوره زور او توان سره

۱: تحریک ازادي فکر ، ص : ۱۴۶

ددې لپاره زیار باسي، چي موسیقي، نڅا، شرابو او بې حجابۍ لپاره په خپل نظر سره کوم شرعي دلیل پیدا کړي، په ټوله اسلامي نړۍ کي ددې کړنو لپاره زیارونه ایستل کېږي آن تردې، چي په زیاتو ځایونو کي لوی، لوی ادارې ددې لپاره خلاصې سوي دي، چي دڅېړني په پایله کي دپورته ناروا کړنو لپاره کومه شرعي لاره پیدا کړي او دغه هڅي هغه وخت راپیل سوې، چي لومړۍ یې تقلید ته شا کړه یعني داچي لومړۍ یې تقلید منعه وباله او بیا یې هڅه وکړه، چي د تقلید ددېوال تر نږدو وروسته په خپل فکر څه داسي دلایل پیدا کړي، چي دهغه په مټ دناروا کړنو لپاره کومه کمزورې لاره پیدا کړي دا هر څه هغه وسوه، چي خلکو تقلید منعه وباله، دپخوانیو علماوو تقلید ته یې شرک او کفر ووايه او خلکو ته یې دا په نظر کي ورکړل، چي اسلام د تقلید پرځای خلکو ته دنظر ازادي ښيي.

حقیقت دادی، چي تر کومه پوري په اسلامي نړۍ کي شخصي تقلید رواج و، خلکو یوازي دشخصي تقلید لاره نیولې وه تر هغه مهاله پوري هیچا دپورتنیو ناروا کړنو دحلالوالي لپاره دلاوري نه سواي کولای بلکي دغه ناروا لاره ددوی پر وړاندې په ټپه تړلې وه، کله، چي په اسلامي نړۍ کي د تقلید د حرمت پروپاګند پیل سو، تقلید ته حرام او شرک وویل سوه نو ټولو ملحدینو ته د تحریف لاره خلاصه سوه، زیات شمېر اسلامي شعائر د ملحدینو ښکار وگرځېدل.

تقلید او نوي پيدا سوي مسئلې

۹: پر شخصي تقلید باندې یوه نیوکه او اعتراض دا کېږي، چې که څوک شخصي تقلید کوي نو په شخصي تقلید سره پر انسانانو باندې کړۍ راتنګیږي هغه په دې ډول، چې کومې نوي مسألې منځته راځي دهغو حل نه کېږي؟

د پورته اعتراض په جواب کې باید ووايو، چې مخکې موږ د تبهر في المذهب په موضوع کې دا خبره څرګنده کړې وه، چې د عام سړي او د متبهر في المذهب د تقلید تر منځ توپیر سته لکه، چې د شخصي تقلید تر عنوان لاندې یوه څانګه (د اجتهاد في المسائل) هم ده یعنې داچې کومې مسئلې، چې نوي پيدا کېږي ددغو مسئلو حل د مجتهدینو علماوو د اصولو په رڼا کې د قرآن او حدیث څخه استنباطېږي او د اجتهاد دغه لړۍ، چې دنوو مسئلو اړونده ده په اوس زمانه کې هم جاري ده، حاصل داچې دنوو مسئلو د حل لپاره هیڅکله کوم خنډ نه دی واقع سوی او نه به په راتلونکي کې واقع کېږي.

همدا ډول د زمانې او عرف د بدلېدو په صورت کېدای سي، چې دیوه مذهب علماء د غور او فکر څخه وروسته، چې د معاصر خاص اجتهاد اصول پکښې موجود وي - مسئلې ته تغیر ورکړي، که داسي وي، چې کومه مسئله د مسلمانانو د شرعي اړتیا له امله ددې متقاضی وي، چې په مسئله کې بدلون راسي نو دیوه مجتهد له خوا، چې د اجتهاد اصول او ځانګړتیاوې پکښې موجودې وي کولای سي، چې یاد مجتهد همدغه مسئلې ته بدلون ورکړي او د مجتهد پر قول دي پرېکړه وسي البته، چې هغه اصول پکښې موجود وي کوم، چې د اصولو په

کتابونو کي ذکر سوي دي لکه ،چي په زیاتو ځایونو کي حنفي علماوو دامام ابوحنيفة رحمه الله عليه د قول په خلاف فتوا ورکړې ده د مثال په ډول دامام ابوحنيفة رحمه الله عليه پر مذهب باندي د قرآن کریم پر ورزده کړه باندي اجرت اخستل حرام دي خو متاخرینو علماوو د زمانې د تغیر بدلون او شرعي اړتیا له امله خپل مذهب پرېښودئ د قرآن کریم دورزده کړي لپاره یې مزدوري جایزه وبلل همدا ډول دامام ابوحنيفة رحمه الله عليه له آنده مفقود الخبر ، عنین او متعنت نه سي کولای ،چي مېرمن ځان ځني خلاص کړي خو متاخرینو علماوو په دې ټولو مسئلو کي دامام مالک رحمه الله عليه پر مذهب باندي فتوا ورکړې ده ،چي تفصیل یې مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله عليه په کتاب (الحلیة الناجزة للحلیة العاجزة) کي موجود دی.

په معاصر وخت کي هم که په کومو مسئلو کي دا خبره محسوسه سي ،چي کومه رېښتیني خبره ددې تقاضا کوي ،چي تغیر دي پکښي راسي نو متبحر علماء کولای سي ،چي د څلور مذهبونو څخه دیوه مذهب په رڼا کي فتوا ورکړي خو دا خبره اړینه ده ،چي تلفیق رانسي یعنی داچي دکوم امام مسلک نیم گړی وا نه خستل سي بلکي دهغه مذهب ټول شرایط په نظر کي ونیول سي ، هر اړخیزه معلومات دي یې راغونډ کړل سي او په پرېکړه کي دي دهغه مذهب علماوو ته رجوع وکړل سي ، دهغو څخه دي پوره تفصیلات واخیستل سي لکه ،چي د الحیلة الناجزة د تصنیف په وخت کي داسي سوي دي ، دوهمه خبره داده ،چي دخپل ځاني فکر پر ځای لازمه داده ،چي د متبحر في المذهب علماوو سره مشوره وکړل سي او دهغو د مشورې په رڼا کي فیصله وسي .

حاصل داچي شخصي تقلید د مسلمانانو د ټولنیزو اړتیاوو لپاره خنډ نه دی بلکي د تقلید په دایره کي داسي اصول ټاکل سوي دي ،چي

مسلمانان په غور ، دقت او پوره احتیاط سره د علماوو په مشورو سره خپلي مسائلي حل کړي.(۱)

حنفي مذهب او په حديث باندې عمل

۱۰: پر حنفي مذهب باندې يو اعتراض او نيوکه دا هم کېږي ، چي د حنفي مذهب حديث يعني هغه حديث ، چي حنفي مذهب تمسک او استدلال په کوي هغه زياته برخه ضعيف وي؟

ددغه نيوکي په جواب کي بايد ووايو ، چي ددغه نيوکي بنسټ پر تعصب باندې ولاړ دى ځکه که پر حقيقت باندې سترگي پټي نه سي او په رښتيني ډول باندې دا حنافو علماوو کتابونه وکتل سي نو دغه اعتراض به بېخي پر حنفي مذهب باندې وارد نه سي په ځانگړي ډول که لاندې کتابونه وکتل سي :

۱. شرح معاني الاثار للطحاوي رحمته الله عليه

۲. فتح القدير لابن الهمام رحمته الله عليه

۳. نصب الراية للزيلعي رحمته الله عليه

۴. الجوهر النقي للمارديني رحمته الله عليه

۵. عمدة القاري للعيني رحمته الله عليه

۱: د مسلمانانو درښتيني اړتيا په صورت کي دنورو مجتهدينو پر نظر باندې دفتوا ورکول مثالونه دي وکتل سي : رد مختار ج : ۲ ، ص : ۵۵۶ ، باب الرجعة ، مطلب التحليل ، همدا ډول کتاب الشهادة . ج : ۴ ، ص : ۴۲۰ ، کتاب الحدود ، حد السرقة ، ص : ۲۱۸ ، فتاوى عالمگیری ، باب ثامن ، ج : ۳ ، ص : ۲۷۵ ، کتاب القضاء الحيلة الناجزة للحيلة العاجزة ، د مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه تالیف ، فیض القدير شرح الجامع الصغير ، للمناوي رحمته الله عليه ج : ۱ ، ص : ۲۱۰ حديث اختلاف امتي رحمة .

۶. فتح الملهم لمولانا العثماني رحمته الله عليه
 ۷. بذل المجهود لمولانا السهارنپوري رحمته الله عليه
 ۸. اعلاء السنن لمولانا ظفر احمد العثماني رحمته الله عليه
 ۹. معارف السنن لمولانا البنوري رحمته الله عليه
 ۱۰. فيض الباري شرح البخاري
- په پورتنیو کتابونو کې حنفی مذهب د قرآن او حدیث پر بنسټ پوره دلائل په اصولي او تشریحي ډول سره بیان سوي دي. پاته دي نه وي، چي خو خبرو یادولو اړین دي، چي دلاندنیو خبرو څخه عبارت دي:
- ۱: دا خبره لازمي ده، چي د حدیث صحت او نه صحت یوازې په بخاري او مسلم پوري معلق نه دی یعنې دا چي په صحیحینو کې کوم حدیث نه وهغه نو ضعیف دی بلکې د حدیث د قوت او ضعف دار مدار پر دې باندې دی، چي د دغه حدیث سند د اصول حدیث د شرایطو سره برابر دی که یا؟
- د بخاري رحمته الله عليه او مسلم رحمته الله عليه څخه ماسوا نورو هم په سلگونو محدثینو احادیث را نقل کړي دي دهغو څخه، چي هریو د اصول حدیث د شرایطو سره برابر سو هم هغه حدیث صحیح دی دا خبره هم دیادولو وړه ده، چي کوم حدیث، چي د صحیحینو څخه ماسوا بل کتاب راوړی وي هغه دي مرجوح و بلل سي دا خبره بېخي صحیح نه ده ځکه کله داسي وي، چي یو حدیث د صحیحینو څخه پرته بل کتاب راوړی وي مگر د سند په معیار کې تر صحیحینو لوړ وي د مثال په ډول ابن ماجه په صحاح سته کتابونو کې شپږم نمبر دی مگر داسي حدیثونه پکښې سته، چي د صحیح سند له اړخه د صحیحینو تر حدیثونو لوړ دي. (وگورئ: ماتمس اليه الحاجة)

همدا لامل دئ کوم حدیث، چي په صحیحینو کي نه وي یا په شپږگونو صحیحو کتابونو کي دا حدیثو نه وي هغه دي ضعیف وبلل سي، داسي نه ده بلکي که کوم حدیث د صحیح سند له اړخه پیاوړی و همغه حدیث صحیح دئ او کوم حدیث، چي پیاوړی نه وي همغه حدیث ضعیف دئ، که، چيري دغه معیار په نظر کي ونیول سي نو ډېر هغه اعتراضات، چي ظاهرینه خلکو پر حنفي مذهب باندي کړي دي هغه به له منځه ولاړ سي.

۲: دوهمه خبره داده، چي دمجتهدینو علماوو ترمنځ، چي په مسائلو کي کوم اختلافات سته دهغو بنسټیز سبب دادئ، چي ددوی داستدلال طرز او داستنباط طریقه بېله، بېله ده دمثال په ډول دځینو مجتهدینو طرز استدلال داسي دئ، چي که په یوه مسئله کي احادیث متعارض سي نو په هغه حدیث دي عمل وسي، چي سندی ډېر قوي وي که څه هم نور احادیث سندا قوي موجود وي، ځيني علماء بیا ددغو متعارضو احادیثو تشریح داسي کوي، چي دغه متعارض احادیث بیا سره هم آهنگ سي که څه هم دکمي درجې صحیح یا حسن حدیث اصلي وگنل سي او دصحیح حدیث معنا خلاف الظاهر سي، دځینو مجتهدینو طریقه بیا داسي وي، چي په هغه حدیث عمل کوي کوم، چي اصحابانو او تابعینو عمل په کړی وي او په نورو کي تاویل کوي.

حاصل داچي دمجتهدینو داستدلال او استنباط طریقي بيلي دي پر هیچا باندي ددې تور نه سي لگېدای، چي ده نو قوي حدیث پرې ایښی دئ او په ضعیف حدیث یې عمل کړی دئ.

امام ابو حنیفه رحمه الله علیه د حدیثو ترمنځ د تطبیق کوښښ کړی دئ، که څه هم ځيني به داسي احادیث وه، چي مرجوح به وه خو، چي دکوم حدیث معارض به نه و په هغه به ده عمل کاوه که څه هم هغه حدیث به دقیاس

څخه مخالف و لکه ده مبارک ، چي په لمانځه کي د قهقهې خدا په کولو داودس د ماتېدو پرېکړه کړې ده ، په عسلو کي يې د زکاة د واجېدو پرېکړه کړې ده او داسي نوري مسئلې هم سته ، چي ده مبارک په ضعیفو حدیثونو باندې عمل کړی دی او قیاس يې پرې ایښی دی.

۳: دریمه خبره داده ، چي د حدیثو قوت او ضعف ټاکل دا هم یوه اجتهادي معامله ده همدا لامل دی ، چي د جرح او تعدیل د علماوو ترمنځ اختلاف سته د مثال په ډول یو حدیث دیوه امام له آنده صحیح وي خو د بل امام له آنده بیا ضعیف وي دغه معلومات هغه وخت کېدای سي ، چي څوک دا حدیثو کتابونه مطالعه کړي . ډېر وخت داسي وي ، چي یو حدیث امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ صحیح بولي ، د اعتماد وړ يې بولي او عمل باندې کوي مگر بل امام بیا هغه حدیث ضعیف بللی وي او عمل نه باندې کوي ، دا چي امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ خپل مجتهد دی نو د نورو مجتهدینو ویناوې پرده باندې حجت نه سي کېدای .

۴: ډېر وخت داسي وي ، چي امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ته کوم حدیث په صحیح سند رسېدلی وي مگر ترده وروسته بیا کوم ضعیف راوي هغه حدیث رانقل کړی وي نو ځکه د وروسته امامانو لخوا دغه حدیث ته ضعیف ویل سوي وي په داسي کړنه سره پر امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ باندې الزام نه سي لگېدای .

۵: کله داسي وي ، چي کوم حدیث ته دیوې خاصي طریقي په وجه ضعیف ویل سوي وي خو داغه حدیث په بله طریقه سره په قوي سند سره راغلی وي لکه د (من کان له امام فقرة الامام له قراة) حدیث ، چي ځینو دیوې ځانگړي طریقي له مخي ضعیف بللی دی خو داغه حدیث په مسند احمد بن منیع رحمۃ اللہ علیہ کي په صحیح سند سره رانقل سوی دی .

۶: کله داسي وي، چي يو حديث ضعیف وي مگر د بېلابېلو طریقو او اسانیدو له لاري روایت سوی وي، د بېلابېلو اطرافو او اړخونو له خوا راویانو روایت کړی وي دغه حديث ته محدثین حسن لغیره وایي، که شوک په دغه حديث باندي عمل وکړي نو دا الزام باندي لگېدای نه سي، چي گویا ده په ضعیف حديث باندي عمل وکړ.

۷: کله داسي وي، چي يو حديث ضعیف راوي رانقل کړی وي مگر دا خبره اړینه ده باید وویل سي، چي هر ضعیف راوي خامخا ضعیف حديث نه رانقلوي کله داسي وي، چي کوم ضعیف راوي قوي حديث رانقل کړی وي هغه په دې ډول، چي پر قوت باندي یې قوي قرینه موجوده وي ددغه قوي قرینې په وجه دغه حديث منل کېږي د مثال په ډول يو حديث ضعیف وي مگر ټولو اصحابانو او تابعینو لکه حديث، چي امر کوي همغسې عمل یې کړی وي لکه د (لاوصية لوارث) حديث، چي ضعیف راوي رانقل کړی دی مگر داچي ټولو اصحابانو او تابعینو عمل په کړی دی نو حکم امامانو او مجتهدینو منلی دی او د عمل کولو جوگه یې بللی دی.

کله خو لا داسي هم وي، چي ځيني محدثین ضعیف حديث ته پر صحیح حديث باندي ترجیح ورکړي د مثال په ډول در رسول الله ﷺ لور بي بي زينب ؓ لومړی د ابوالعاص په نکاح کښي وه ابوالعاص لومړی کافر و وروسته مسلمان سو کله، چي دی مسلمان سو نو د عبدالله بن عمر ؓ دروايت له مخي، چي رسول الله ﷺ خپله لور ابوالعاص ته ورکړه نوې نکاح یې ورتړل او نوی مهر یې هم ورته وټاکي، د عبدالله بن عباس ؓ په روايت کي راځي، چي رسول الله ﷺ نوې نکاح نه ده ورتړلې او نه یې نوی مهر ورته ټاکلی دی بلکي پر هغه زړه نکاح یې پرېښودل يعني داچي بي بي زينب ؓ د ابوالعاص ؓ سره په هغه زړه

نکاح کي پاته سوه، اوس نو که پورتنیو دوو حدیثونو ته وگورو لومړی حدیث ضعیف دی او دوهم حدیث صحیح دی ددغه دوو حدیثونو په اړه دامام ترمذي رحمۃ اللہ علیہ غوندي لوړ محدث داسي پرېکړه کړې ده، چي دوهم حدیث، چي ضعیف دی دې ته یې پر لومړی حدیث، چي قوي دی ترجیح ورکړی ده لامل یې دادی، چي په دوهم حدیث باندي دټولو اصحابانو او تابعینو عمل و. (۱)

امام ابوحنيفه رحمۃ اللہ علیہ هم کله ددغسي قوي قرائنو په وجه په ضعیف حدیث عمل کړی وي نو پر ده باندي دا الزام نه سي لگېدای، چي ګواکي ده نو په ضعیف حدیث باندي عمل کړی دی.

۸: کله داسي وي، چي دامام ابوحنيفه رحمۃ اللہ علیہ په مذهب باندي پوره پوهاوی نه وي راغلی نو ځکه دستي پرېکړه وکړي، چي دامام ابوحنيفه رحمۃ اللہ علیہ مذهب دحدیث څخه مخالف دی حال داچي دده مبارک مذهب دحدیث سره عین مطابق وي، داسي غلطی ویناوي دځینو اهل علمو څخه سوي دي لکه مشهور سلفي عالم مولانا اسماعیل سلفي رحمۃ اللہ علیہ، چي دحنفيانو په مذهب کي یې دتعديل الارکان پر حکم باندي اعتراض کړی دی اعتراض یې په لاندي ډول دی:

یو سړي در رسول الله ﷺ په حضور کي لمونځ ادا کړ، نوموړي کس په رکوع او سجده کي تعديل او ارام ونه کړ، رسول الله ﷺ درې ځلي ورته وویل:

صل فانک لم تصل .

۱: وگورئ: جامع الترمذي باب نکاح الزوجين المشرکين اذا اسلم احدهما، دغه مثال مثال دامام ترمذي رحمۃ اللہ علیہ دنظر مطابق وړاندي کړل سو او دحنفي مذهب موقف هم لږ ددغه نظر سره توپیر لري.

ژباړه : لمونځ وکړه تالمونځ نه دئ کړی.

يعني داچي ستا لمونځ دصحت له پلوه لمونځ نه دئ درسول الله ﷺ دپورتنۍ لارښوونې پر بنسټ شوافع، اهل حديث او حنفي نور علماء دافکر کوي، چي که په رکوع او سجده کي اطمنان رانسي هغه لمونځ صحيح نه دئ او دامام ابوحنيفه رحمه الله عليه پر مذهب که درکوع اوسجده توپير وسي نو لمونځ يې صحيح دئ دامام ابوحنيفه رحمه الله عليه پر دغه وينا باندي دوی داسي اعتراض کوي، چي دده مبارک دغه وينا دحديث مخالفه ده ځکه په حديث کي په څرگند ډول وهغه لمانځه ته لمونځ نه وويل سوه، چي په رکوع او سجده کي يې اطمنان نه و. (۱)

پورته اعتراض، چي څوک کوي په حقيقت کي دغه کس دحنفي مذهب صحيح ترجماني نه کوي ځکه حنفي مذهب هم دا وايي، چي که چا په رکوع او سجده کي اطمنان ونه کړ، دهغه کس لمونځ بېرته راگرځول لازمي دئ، اعتراض کونکي هم دا وايي، چي که چا په رکوع اوسجده کي اطمنان ونه کړ، لمونځ يې بېرته راگرځول لازمي دئ که دامام ابوحنيفه رحمه الله عليه قول هم داسي سي لکه دوی، چي وايي نو بيا دوی ولي اعتراض کوي؟ خو يوه خبره ديا دولو وړ ده هغه داچي امام ابوحنيفه رحمه الله عليه په لمانځه کي دفرضونو او واجبونو ترمنځ فرق کوي هغه په دې ډول، چي دی مبارک وايي : کوم شی، چي په قرآن او يا متواتر حديث باندي ثابت وي هغه فرض دئ لکه رکوع، سجده او داسي نور، کوم شی، چي په احاد اخبار ثابت وي هغه واجب دئ لکه دتعديل دارکانو، فرض او واجب دواړه په عمل کي يو شی دي يعني

۱: تحريک ازادي فکر، ص: ۳۲

داچي که فرض پاته سي نو لمونځ کونکی به لمونځ بېرته راگرځوي او که واجب پاته سي نو هم به لمونځ کونکی بېرته لمونځ راگرځوي يوازي فرق يې دومره دی، چي که چا فرض په لمانځه کي پرېښودئ دغه کس ته تارک الصلوة يعني دلماڼځ پرېښودونکی ويل کېږي، ټول لمونځ يې ولاړی بېرته به يې راگرځوي او که چا واجب پرېښودئ تارک الواجب يعني دواجب پرېښودونکی ورته ويل کېږي يعني داچي پرده باندي واجب ده، چي ديوه واجب دپرېښودو له امله به لمونځ بېرته راوگرځوي، دا خبره دحديث څخه خلاف هم نه ده ځکه دحديث په وروسته برخه کي خپله ددغه خبري څرگندونه سوې ده ځکه په جامع ترمذي کي راغلي دي، چي کله رسول الله ﷺ وهغه کس ته وفرمايل:

صل فانک لم تصل .

ژباړه: لمونځ وکړه تالمونځ نه دی کړی.

اصحابانو رضی اللہ عنہم، چي دا خبره واورېدل نو ډېره گرانه ورته معلومه سوه، چي څوک دلماڼځه تخفيف کوي هغه ته دي تارک الصلوة وويل سي، دلېر وخت وروسته رسول الله ﷺ وهغه کس ته دلماڼځه صحيح طريقه وروښوول او دارکانو پر تعديل باندي يې ورته ټينگار وکړ او بيا يې ورته وفرمايل:

فاذا فعلت ذالک فقد تمت صلوتک وان انتقصت منه شيئاً انتقصت من صلوتک.

ژباړه: کله، چي دي دغسي وکړل نو لمونځ دي پوره سواو که دي کوم شی ځني کم کړ نو ستا په لمانځه کي هم کموالی رامنځته کېږي. حضرت رفاعه رضی اللہ عنہ، چي دپورتني حديث راوي دی فرمايي:

وكان اهلون عليهم من الاولی انه من انتقص من الاولی انه من انتقص من ذالك شيئاً انتقص من صلاته ولم تذهب كلها. (۱)

ژباړه: رسول الله ﷺ، چي وروستی خبره وکړه اصحابانو ﷺ ته تر لومړۍ خبرې اسانه معلومه سوه يعني داچي که چا کمی وکړ نو په لمانځه کي يې کمی پيدا کېږي او ټوله لمونځ يې نه ځي. که دپورتنی حدیث وروستی برخي ته وکتل سي نو په څرگند ډول باندي دحنفيانو دعمل څرگنوالی او تائيد کوي.

دلاسيپناوي په موخه بايد ووايو، چي حنفيان خو په پورتنی حدیث باندي بېخي عمل کوي بلکي تر نورو لاسه په دې حدیث عمل کوي هغه خبره بېخي غلطه ده، چي وايي حنفيان دپورتنی حدیث څخه په څرگند ډول مخالفت کوي داچي حنفيان په پورتنی حدیث عمل کوي مخالفت نه ځني کوي پورته واضح سوه او داچي تر نورو يې ښه کوي هغه په دې ډول، چي حنفيان دحدیث په لومړۍ برخه هم عمل کوي او دپای په برخه يې هم عمل کوي ځکه دحدیث په لومړۍ برخه کي راځي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، لمونځ به بېرته راگرځوي حنفيان هم دغسي عمل کوي او وايي، چي څوک په لمانځه کي تعديل ونه کړي هغه به بېرته لمونځ راگرځوي، همدا ډول دحدیث په پای کي راځي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، ټوله لمونځ يې نه ځي بلکي په لمانځه کي يې نیمگړتيا پيدا کېږي حنفيان هم داسي وايي، چي که چا په لمانځه کي تعديل ونه کړ، تارک الصلوة نه ورته ويل کېږي بلکي تارک الواجب ورته ويل کېږي يعني داچي پر ده

۱: جامع الترمذي باب ماجاء في وصف الصلوة

باندې د دغه لمانځه بېرته راگرځول د واجب د پربښودو له امله واجب دي.

که پورتنۍ پوره تشریح څوک په نظر کې ونیسي نو دا به ورته معلومه سي، چي که څوک پر حنفي مذهب باندې دا الزام لگوي، چي هغوی د حدیث څخه مخالفت کوي نو دا الزام به په ښکاره پر حنفي مذهب باندې زیاتوي.

په هر صورت ډېر وخت داسي وي، چي په حنفي مذهب باندې څوک پوه سوی نه وي او پوره څېړنه یې نه وي کړې نو ځکه اعتراض ورته پیدا سي یعني دا چي زیات وخت دا اعتراض منشاء نه تحقیق له امله وي.

که پورته څو اصول په نظر کې ونیول سي، د حنفیانو د مذهب پوره تحقیق به وسي، دلایل یې وڅېړل سي نو ټولي غلط فهمیاني به لمنځه ولاړي سي، چي وایي، چي د حنفي مذهب دلایل ضعیف دي، یا دا چي احناف پر احادیثو باندې قیاس مخکي کوي.

حقیقت دادی، چي یو مجتهد د دې حق لري، چي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ سره په یوه مسئله کې اختلاف وکړي او یا دي دده یو دلیل ونه مني مگر که څوک دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر مذهب باندې علي الاطلاق دضعف پرېکړه کوي او یا علي الاطلاق دا خبره کوي، چي په حنفي مذهب کې قیاس ته تر حدیث ترجیح ورکول کېږي داسي کړنه تر لوی ظلم کمه نه ده.

دا خبره ثابته ده، چي ډېرو وتلو مجتهدینو دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ستاینه کړې ده خو دلته یوازې دیوه داسي عالم وینا رانقلوو، چي په قرآن، حدیث او تصوف کې منل سوی کس دی، حنفي هم نه دی بلکي شافعي عالم دی نوموړی عالم علامه عبدالوهاب شعراني رحمۃ اللہ علیہ دی، دی مبارک که څه هم حنفي عالم نه دی بلکي شافعي عالم دی خو دهغه

کسانو یې سخته غندنه کړې ده، چي پر امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ او یا دده پر فقهي مذهب باندي نیو کي او اعتراضونه کوي.

علامه عبدالوهاب شعراني رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب المیزان الکبری کي خو فصلونه دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ د دفاع لپاره وضع کړي دي، نوموړی عالم فرمایي:

اعلم يا اخي اني لم احب عن الامام في هذه الفصول بالصدور احسان الظن فقط ، كما يفعل بعضهم وانما احبت عنه بعد التبع والفحص في كتب الادلة ... ومذهبه اول المذاهب تدوينا وآخرها انقراضا كما قاله بعض اهل الكشف ... وقد تتبعت اقواله واقوال اصحابه لما الفت كتاب الادلة المذاهب فلم اجد قولا من اقواله واو اقوال اتباعه الا وهو مستند الي آية او حديث او اثر او الي مفهوم ذالك او حديث ضعيف كثرت طرقة او الي قياس صحيح علي اصل صحيح، فمن اراد الوقوف فليطالع كتابي المذكور.^(۱)

ژباړه : اې وروره! پوه سه ما، چي په دغه فصلونو کي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ له لوري څخه کوم جوابونه ورکړي دي له دې امله نه دي، چي زما باندي حسن ظن او يا حسن عقیدت دی لکه، چي د ځينو خلکو هم دغسي عادت وي بلکي ما، چي کوم څه ویلي دي هغه مي د کتابونو او دلايلو دپوره لټون وروسته ویلي دي ... څرگنده خبره ده، چي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ مذهب تر ټولو مخکنی مدون سوی مذهب دی او ځيني دکشف خبستان په دې باور دي، چي تر ټولو وروسته به له منځه ځي ... ما، چي کله د فقهي مذاهبو پر اقوالو باندي کتاب ولیکئ نو دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ او دده د پیروانو د اقوالو تتبع وکړه نو ما دده مبارک او دده د پیروانو په ویناوو کي داسي خبره پیدا نه کړه، چي دلاندي شرعي حجتونو څخه دي مخالف وي:

^۱: المیزان الکبری للشعراني رحمۃ اللہ علیہ ، ج : ۱ ، ص : ۶۳ ، ۶۴ ، ط : مصطفى الباني مصر.

یاداچي دغه خبره به د قرآن سره موافقه وه ، یاد ا، چي د حدیث سره به موافقه وه ، یاد اچي د کوم اثر سره به موافقه وه ، یاد اچي د قرآن ، حدیث او اثر د مفهوم سره به موافقه وه ، یاد اچي د کوم داسي ضعیف حدیث سره به موافقه وه ، چي په ډېرو طریقو سره به روایت سوی و ، یاد اچي د صحیح قیاس سره به موافقه وه ، چي د صحیح اصل څخه به متفرع و ، که څوک غواړي پوره معلومات لاسته راوړي نو په دې اړه دي زما مذکور کتاب مطالعه کړي.

تر پورتنی عبارت وروسته علامه عبدالوهاب شعراني رحمۃ اللہ علیہ دهغه کسانو په اړه مستقل فصل ایښی دی ، چي پر امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ باندې الزام لگوي ، چي دی تر حدیث قیاس ته حق اولیت ورکوي ، د دغه موضوع په اړه علامه عبدالوهاب شعراني رحمۃ اللہ علیہ لیکي :

اعلم ان هذا الكلام صدر من متعصب علي الامام متهور في دينه غير متورع في مقاله غافلا عن قوله تعالى : ان السمع والبصر والفؤاد كل اولئك كان عنه مسؤولا... الخ.

ژباړه : پوه سئ ! دا خبرې هغه څوک کوي ، چي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ سره تعصب لري ، په خپل دین کې د لاوړه وي ، په خبره کې احتیاط نه کوي او د الله جوجللہ ددې ارشاد څخه غافلې وي ، چي فرمایي : بېشکه د قیامت په ورځ دسترګي ، غوږ او زړه ټولو څخه پوښتنه کېږي .

علامه عبدالوهاب شعراني رحمۃ اللہ علیہ وروسته دا قصه هم لیکلې ده ، چي یوه ورځ حضرت سفیان ثوري رحمۃ اللہ علیہ ، مقاتل بن حیان رحمۃ اللہ علیہ ، حماد بن سلمه رحمۃ اللہ علیہ او حضرت امام جعفر صادق رحمۃ اللہ علیہ امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ته راغلل ددې لپاره ، چي دهغو اتهماتو حال ځان معلوم کړي کوم ، چي دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه ځیني خلکو ویل : کله ، چي دوی مبارکان امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ته راغلل نو پوښتنه یې ځني وکړل ، چي ستا په اړه ځیني خلک داسي وایي ، چي ته قیاس تر احادیثو مخکي کوي؟ ده

مبارک په جواب کي ورته وفرمايل: قياس خو زه تر قرآن او حديث نه مخکي کوم بلکي تر اثريې لاهم وروسته کوم، بيا امام ابو حنيفه رحمه الله عليه ودغو مبارکانو تر غرمې پوري دخپلي تگ لاري اړونده معلومات ورکړل، وروسته دغه مبارکان ولاړسول او وې فرمايل:

انت سيد العلماء فاعف عنا فيما مضى منا من قيعتنا فيك بغير علم.

ژباړه: ته د علماوو سرداريې موږ ته دهغه بدگمانۍ په اړه عفو وکړه کومه، چي موږ مخکي دنه پوهاوي له امله درلوده.

علامه عبدالوهاب شعراني رحمه الله عليه بيا يو فصل ايښي دئ ددې لپاره، چي دهغه خلکو خبري رد کړي، چي هغوی دامام ابو حنيفه رحمه الله عليه پر مذهب باندي ددلايلو دضعف الزام لگوي، دغه ترديد يې په مفصل او واضح ډول کړی دئ وروسته يې بيا يو فصل ايښي دئ په دې فصل کي يې ليکلي دي، چي دامام ابو حنيفه رحمه الله عليه مذهب په ديني لحاظ محتاط ترين مذهب دئ، علامه عبدالوهاب شعراني رحمه الله عليه په دې اړه ليکلي دي:

فاني بحمد الله تتبع مذهب فوجدته في غاية الاحتياط والورع.

ژباړه: الله جل و علا له دي حمد وي ما دامام ابو حنيفه رحمه الله عليه دمذهب دمسائلو تنوع وکړه ما ته دا خبره ثابته سوه، چي دده مذهب محتاط ترين مذهب دئ او دتقوا څخه ډک مذهب دئ.

دعلامه عبدالوهاب شعراني رحمه الله عليه دغه څو ويناوي مو دنمونې په ډول راټول کړې دي پوره تفصيل لپاره د علامه عبدالوهاب شعراني رحمه الله عليه کتاب ميزان الكبرى په دغه موضوع کي مطالعه کړئ^(۱)

^(۱) الميزان الكبرى، ج: ۱، ص: ۶۳ تر ۷۵

امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ او علم حديث

۱۱: پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باندی ځيني خلک دا سطحي نيوکه هم کوي ، چي دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ دا احاديثو ذخيره نه وه يعني دا چي ده مبارک په حديثونو کي ډېر معلومات نه درلودئ بلکي په احاديثو کي کمزوري و.

حقيقت دادئ ، چي ډپورتنی اعتراض بنسټ هم پر تعصب او کم علمۍ باندی ولاړ دئ ځکه ډېر علماء کرام د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ نه يوازې په فقه کي دده په جلاليت باندی قايل دي بلکي ده ته په حديثونو کي هم په علمي جلاليت باندی قايل دي ، نه يوازې ، چي حنفي علماء دا وايي بلکي دنورو مذهبونو علماء هم د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په علمي لوړوالي باندی اعتراف کوي ، دهغو ټولو علماوو ويناوي دلته رانقلو گران کار دئ يوازې دنمونې لپاره دلته دخو محدثينو ويناوي رانقلوو :

۱ : حضرت ابن جريح رحمۃ اللہ علیہ د فقه او حديث مشهور امام دئ او دامام شافعي رحمۃ اللہ علیہ مذهب زياته برخه دده څخه اخذ سوې ده ، دده په اړه ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ نقل کوي ، چي کله ده ته د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ دوفات خبر ورورسېدئ نو ده ډېر خفگان څخه يې وويل :

اي علم ذهب .^(۱)

ژباړه : څنگه علم ولاړئ .

۲ : مکي بن ابراهيم رحمۃ اللہ علیہ دامام بخاري رحمۃ اللہ علیہ استاذ دئ دامام بخاري رحمۃ اللہ علیہ زياته برخه ثلاثيات هم دده څخه روايت کړل سوي دي ،

۱: تهذيب التهذيب ، ج ۱۰ ، ص : ۴۵۰ .

دی د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ شاگرد و، امام مزنی رحمۃ اللہ علیہ د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه تهذیب الکمال کی وایی:

کان اعلم اهل زمانه (۱)

ژباړه: امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دخپلي زمانې ترټولو ښه عالم و.

پاته دي نه وي، چي د متقدمينو علماوو له آنده د علم لفظ د حديث علم ته استعمالېږي نو ځکه کوم شهادتونه، چي د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ د علم لپاره سوي دي هغه د علم حديث لپاره دي.

۳: حضرت شعبة بن الحجاج رحمۃ اللہ علیہ په حديثو کي دامير المؤمنين لقب لري، په جرح او تعديل کي ترټولو مخکي امام بلل کېږي هغه د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه وایی:

كان والله حسن الفهم جيد الحفظ.

ژباړه: په الله تعالى قسم کوم، چي امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ ښه فهم او ښې حافظې والا و.

کله، چي حضرت شعبة رحمۃ اللہ علیہ ته د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دوفات خبر ورسېدئ هغه وفرمایل:

طفئ عن الكوفة نور العلم، اما اهم لا يرون مثله ابدا. (۲)

ژباړه: د کوفې څخه د علم څراغ مړ سو او د کوفې خلک به بيا د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په څېر ښه عالم د تل لپاره نه وويني.

۴: امام ابو داود رحمۃ اللہ علیہ د امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه وایی:

كان ابا حنيفة رحمۃ اللہ علیہ اماما. (۱)

۱: تهذيب التهذيب، ج: ۱۰، ص: ۴۵۱.

۲: الخيرات الحسان لابن حجر المكي، ص: ۳۲، ۷۱، داتجاء الوطن د ۸ او ۱۷ صفحي څخه اخستل سوئ دئ.

ژباړه : امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ امام و .

۵: یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ د جرح او تعدیل امام دی د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه وایي :

کان ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ثقة لا یحدث بالحديث الا بما یحفظه .

بل خای فرمایي :

کان ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ثقة فی الحديث .

همدا ډول یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ د یحیی بن سعید القطان رحمۃ اللہ علیہ دا اعتراف رانقل کړی دی :

قد اخذنا باكثر اقواله . (۲)

ژباړه : موږ په ډېرو خایونو کې د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اقوالو عمل کوو .

په یو بل خای کې راځي چې د یحیی بن معین رحمۃ اللہ علیہ څخه پوښتنه وسول ، چې ایا دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ احادیث سته ؟ ده په جواب کې ورته وفرمایي :

نعم ثقة ، ثقة . (۳)

ژباړه : امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ثقہ دی ، ثقہ دی .

پورته ویناوي یوازې د نمونې په توګه راوړل سوې که نه نو داسې ویناوي بېخي زیاتي دي ، چې د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه ویل سوي دي .

۱: تذکرة الحفاظ للذهبي رحمۃ اللہ علیہ ، ج : ۱ ، ص : ۱۶۰ .

۲: تهذيب التهذيب ، ج : ۱۰ ، ص : ۴۵۱ .

۳: مناقب الامام الاعظم للموفق ، ج : ۱ ، ص : ۱۹۲ .

امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ خپله دا حاديثو يو کتاب د (کتاب الاثار) په نوم تاليف کړ دئ، چي هغه مخکني دا حاديثو کتابونه لکه موطا امام مالک، مصنف عبدالرزاق، مصنف ابن ابي شيبة او داسي نور کتابونه لاهم نه وه تاليف سوي.

امام زرنجي رحمۃ اللہ علیہ فرمايي: امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په کتاب الاثار کي تر خلو پښت زرو زيات منتخب احاديث را نقل کړي دي. (۱)
د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ د پورتنی کتاب تر څنگ نورو جليل القدر محدثينو د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ اولس مسانيد هم راجمع کړي دي، چي هريو يې تر مسند امام شافعي کم نه دئ، په دغه محدثينو کي يو حافظ ابن عدي رحمۃ اللہ علیہ دئ، دی په احاديثو کي تکړه نقاد دئ، دده په لومړيو کي پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باندي بدگومان و، وروسته، چي حقيقت ورته معلوم سو نو دمخکنيو بدگومانو د کفارې لپاره د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ مسند مرتب کړ.

په هر صورت په احاديثو کي د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ مقام ډېر لوړ دئ دومره تفصيل پکښي سته، چي ټول دلته ليکل ناشوني دي (۲)
په اخره کي موږ د مشهور اهل حديث عالم نواب صديق حسن خان رحمۃ اللہ علیہ هغه شاهدي را نقلوو، چي د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه يې کړې ده، ده د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په اړه ليکلي دي:
وكان عالما عاملا زاهدا عابدا ورعا تقيا كثير الخشوع دائم التضرع الى الله تعالى.

۱: الامام الاعظم للموفق، ج: ۱، ص: ۹۵، ۹۶، ط: دکن، سنه: ۱۳۲۱هـ

۲: په دې موضوع کي دي د تفصيل لپاره په اردو ژبه کي دمولا نا احمد کاندهلوي رحمۃ اللہ علیہ کتاب امام اعظم اور علم حديث وکتل سي، او په عربي ژبه کي دي مولانا ظفر احمد عثمانی کتاب اتجاء الوطن وکتل سي.

ژباړه: امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باعمله عالم و، زاهد او عبادت کونکی و، پرهیزگاره، زیات خشوع کونکی او تل اللہ تعالی ته عاجزي کونکی و. د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ تر ډېرو فضايو او مناقبو ليکلو وروسته يې ليکلي دي:

ومناقبه وفضائله کثیره، وقد ذکر الخطيب البغدادي في تاريخه منها شيئا كثيرا، ثم اعقب ذلك بذكر ما كان الالقي تركه والا ضراب عنه، فمثل هذا الامام لا يشك في دينه ولا في ورعه وتحفظه، ولم يكن يعاب بشئ سوى قلة العربية.^(۱)

ژباړه: د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ مناقب او فضایل ډېر دي، چي خطيب بغدادی رحمۃ اللہ علیہ په خپل تاريخ کي ډېر ليکلي دي، وروسته يې ځيني داسي خبري ليکلي دي، چي پرېښودل او اعراض ځني کول ښه دي، د امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په ديانت، پرهیزگاري او تحفظ کي شک نسته او پرده باندي هيڅ عيب نه سي لگېدای پرته لدې، چي په عربيت کي کمزوری و.

نواب حسن خان رحمۃ اللہ علیہ پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ باندي د عربيت دکموالي نيوکه کړې ده پر دې خبره به وروسته وږغېږو خو لومړی بايد دا ووايو، چي پر امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ، چي دا حاديشو کوم اعتراض کېږي دهغو په اړه حسن خان رحمۃ اللہ علیہ هيڅ يادونه نه ده کړې بلکي دده کتاب تاج المکل، چي دا حاديشو دکتابونو په لړ کي دئ ده دخپل کتاب په پيل کي ويلي دي، چي زه دمحدثينو حالات بيانوم او ده په دغه بيان کي امام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ دمحدثينو په قطار کي راوړی دئ، محدث يې ورته ويلي دئ او هيڅ نيوکه يې نه ده باندي کړې.

^(۱) التاج المکمل، مؤلفه نواب حسن صديق خان رحمۃ اللہ علیہ، ص: ۱۳۶ تر ۱۳۸ پوري، ترجمه: ۱۱۹، ط: بمبي، سنه: ۱۳۸۴هـ.

پاته سوه داخبره ،چي نواب صاحب پر امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ باندي د عرییت دکموالي نیوکه کړې ده ، نواب صاحب دغه اعتراض د قاضي ابن خلکان څخه رانقل کړې ده ځکه هغه هم په کټ مټ ډول د غسي عبارت لیکلی دی ، مگر داسي معلومیږي ، چي نواب صاحب د ابن خلکان وروستنی عبارت نه دی رانقل کړی ، چي اعتراض اصل حقیقت معلوم سوی وای ، حقیقت داسي دی ، چي ددې اعتراض اصل بنسټ یوه قصه ده ، قصه په دې ډول ده : مشهور نحوي ابو عمرو بن العلاء رحمۃ اللہ علیہ د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ څخه د قتل شبه عمد په اړه پوښتنه وکړه ، چي ایا په دې قتل سره قصاص لازمیږي که یا ؟ امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ دخپل مذهب مطابق جواب ورکړ ، چي قصاص نه لازمیږي ، ابو عمرو بن العلاء رحمۃ اللہ علیہ ورته وویل : ولوقتلہ بالمنجنيق ؟ امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ورته وفرمایل : ولوضربه بابا قبيس . دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ پر دغه جمله باندي دا اعتراض وسو ، چي ده دا جمله باید داسي ویلې وای : ولوضربه بابي قبيس . حقیقت دادی ، چي دغه اعتراض ځکه صحیح نه و ، چي عرب همدغسي وایي لکه امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ، چي جمله ویلې وه . قاضي ابن خلکان ، چي کله پورتنی اعتراض رانقل کړی نو بیا یې وروسته د پورتنی اعتراض جواب خپله ویلی دی او په جواب کي یې ویلي دي ، چي امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ خپله جمله دهغو خلکو دلغت سره سمه ویلې وه ، چي هغوی په اسماء سټه کي ټول وخت الف مني لکه ، چي یو شاعر وایي :

فان اباه و ابا اباهَا

قد بلغا في الحمد غايتها

په پورتنی شعر باید د نحوي قانون له مخي (و ابا اييها) وويل سي .
قاضي ابن خلکان دخپل جواب په اوږدو کي ليکي :

وهي لغة الكوفيين وابو حنيفة رحمته الله عليه من اهل الكوفة. (۱)

ژباړه : دا د کوفه والو لغت دی ، چي امام ابو حنیفه رحمته الله عليه استعمال کړی
دی او امام ابو حنیفه رحمته الله عليه هم د کوفي دخلکو څخه دی .

پورتنی قصې په وجه پر امام ابو حنیفه رحمته الله عليه باندي د عربیت دکموالي
نیوکه راپورته سوې ده خو که څوک په دغه خبره پر امام ابو حنیفه رحمته الله عليه
باندي د عربیت دکموالي اعتراض کوي دا خپله دمعترض د عربیت پر
کموالي باندي دلالت کوي .

په تقلید کي جمود

په وروستی کي دا خبره دیادوني او پام وړه ده ، چي لکه څرنګه ، چي
د تقلید مخالفت او په شرعي احکامو کي ځاني نظر دملا متیا او مذمت
لايق کار دی په دغه ډول په تقلید کي جمود او غلو کول هم دمذمت وړ
او د ملا متیا وړ کار دی ، لاندي ، چي کوم صورتونه ذکر کېږي همدغه
صورتونه ښه نه دي ، جمود في التقليد پکښي سته او په تقلید کي غلو
ده :

۱: دمجتهدینو په اړه داسي گومان کول ، چي دوی ته د شارع مقام
ورکړل سي او یا دوی دانبياوو په څېر معصوم او د هر ډول خطاوو څخه
پاک وگڼل سي .

۱: وفيات الاعيان لابن خلکان رحمته الله عليه ج : ۲ ، ص : ۱۶۵ .

۲: په کوم صحیح حدیث باندې یوازې له دې امله عمل ونه کړل سي، چي په دې اړه زموږ دامام څخه کوم قول نه دی رانقل سوی د مثال په ډول په تشهد کي د (شهدان لا اله الا الله) په ویولو سره د شهادت گوته پورته کېدل په زیات شمېر حدیثونو سره ثابت ده مگر څوک، چي یې له دې امله نه پورته کوي، چي په دې اړه دامام ابو حنیفه رحمه الله څخه کوم قول نه دی رانقل سوی همدا لامل دی، چي ځینو خلکو لاندې گستاخانه او بې ادبه جمله ویلې ده:

مارا قول ابو حنیفه رحمه الله باید، قول رسول کافي ناست

نعوذ بالله العلي العظيم، دا هم هغه جامد تقلید دی، چي بدي یې په قرآن او حدیث سره ثابت ده.

۳: په نبوي احادیثو کي داسي کانت واک ترسره کول، چي مناسب نه وي او د مذهب سره یې برابرول، او یا داسي دکاره وتلي تاویلات پکښي کول، چي دده خپل زړه هم پر مطمئن نه وي خو دا دهر چا فکري جوگه والی دی، که، چيري کوم کس ته د حدیث په کومه توجیه کي رښتیني شرح صدوري وي او بل کس یې صحیح نه و بولي نو دغه دوهم کس ته پر لومړي کس باندې دنیو کي کولو حق نسته.

۴: که یو متبحر عالم ته صحیح حدیث ورسېږي، دا ورته معلومه سي، چي د مذهب قول د دغه حدیث څخه مخالف دی او د دې حدیث په مقابل کي بل معارض هم نه وي نو بیا هم دغه متبحر عالم حدیث پرېږدي او په مذهب عمل وکړي دې ته هم جامد تقلید ویل کېږي، چي پوره تفصیل یې مخکي تېر سو.

۵: داهم په تقلید کي جمود او غلو ده، چي څوک داسي عقیده ولري، چي زما مذهب حق دی او نور مذهبونه نعوذ بالله باطل دي.

حقیقت دادی، چي دټولو مذهبونو امامانو دا جهاد د شرایطو د پوره کولو وروسته هر یوه د قرآن او حدیث د صحیح مقصود د معلومولو لپاره پوره، پوره کوشش کړی دی نو ځکه دټولو امامانو مذهبونه حق دي همدا وجه ده که دیوه مجتهد څخه کومه اجتهادي غلطې سوې وي نو نه یوازې، چي د الله ﷻ په وړاندي معاف دی بلکهي الله ﷻ ده ته دخپل کوشش ثواب هم ورکوي، چي تصریح یې په احادیثو کي سته، البته یو مقلد داسي ویلای سي، چي زما مذهب صحیح دی خودابه وایي، چي زما په مذهب کي ددې احتمال سته، چي ځیني شیان پکښي غلط وي او دنورو مذهبونو په اړه به هم داسي عقیده لري، چي هغه مذهبونه د صحت او غلطتیا دواړو احتمال لري.

۶: د مجتهدینو امامانو زیات اختلافات رابرسېره کول او وړاندي کول د اهام لویه غلطې ده ځکه په زیاتو مسائلو کي د امامانو ترمنځ اختلاف یوازې د افضلیت او نه افضلیت خبره وي، د جواز او نه جواز خبره نه وي لکه درکوع پر مهال باندي لاسونه پورته کول یا نه پورته کول، آمین په زوره ویل، یا نه ویل، په ولاړه کي لاسونه تر نامه لاندي نیول او یا پر سینه باندي نیول او داسي نوري مسائلي داټولي مسائلي هغه مسائلي دي، چي د افضلیت او نه افضلیت خبره ده که نو پر دواړه طریقو باندي دخلورو امامانو په اتفاق لمونځ جایز دی خو یوازې یو امام یې یوه طریقه افضله بولي او بل امام یې بله طریقه افضله بولي، داسي مسائلي رابرسېره کول، د حلال او حرام حکم ورکول، یا په امت کي تفرقه پیدا کول او داسي نور داټول کارونه حرام او ممنوع دي باید په کلکه ځانونه ځني وساتل سي.

۷: همدا ډول د امامانو په منځ کي، چي کومي د جواز او نه جواز مسائلي دي دهغوی په اړه اختلاف ته عملي بڼه ورکول یعنی داچي

دداسي اختلافاتو په وجه جنگ جگړې کول په هيڅ مذهب کي جايز نه دي يا داچي دداسي اختلافاتو په وجه يو بل ته عيب ويل ، پوچ رد سره ويل او بدگوماني سره کول دټولو مذهبونو په اتفاق سره حرامي دي پردې موضوع باندې علامه شاطبي رحمۃ اللہ علیہ مفصله او نفيسه وينا کړې ده خوک ،چي دعلم خبنتنان وي هغو ته دمطالعې وړ ده.^(۱)

^۱: وگورئ: الموافقات للشاطبي رحمۃ اللہ علیہ ، ج : ۴ ، ص : ۲۲۰ تر ۲۲۴

وروستی وړاندیز

د تقلید د مسئلې حقیقت دخپلي علمي توانایی په اندازه په تیرو صفحو کې روښانه کړل سو په آخر کې زموږ وړاندیز دا دی، چې ددې کتاب د لیکلو څخه زموږ موخه دانه ده، چې بحث، مباحثې او مناظرې دي وکړل سي بلکې زموږ موخه داده، چې د مسلمان امت د اکثریت برخې دریځ، چې د بېلو مذهبونو سره اړه لري هغه څرگند سي، که چیرې په ناخبرۍ سره د قلم دخو کې څخه کوم داسې لفظ وتلی وي، چې د چا د خفگان او ناراضۍ سبب گرځېدلی وي نو دهغه څخه د زړه له کومې او په پوره اخلاص سره بخښنه غواړو.

ددې صفحو د لیکلو څخه اصلي موخه داده، چې د مسلمان امت د زیاتې برخې نقطه نظر دلایل څرگند سي او د غیر مقلدینو له خوا، چې اختلافات سوي دي او ددغو اختلافاتو په وجه باندې د حرام، شرک او داسې نورو شیانو غلط فهمیاني پیدا سوي دي ددغو غلط فهمیانو دلیري کېدو امکانات زیات سي که څوک زموږ ددغه نقطې سره بیا هم اختلافات لري نو بیا دي پر خپل دریځ باندې ودریږي او زموږ پر امامانو دي دا تور نه لگوي، چې دوی شریعتونه د ځانه جوړ کړي دي او نه دي ددغو مجتهدینو پر پیروانو باندې د شرک الزام لگوي دا یو خطرناکه کار دی داسې خطر ناکه دی، چې زر ځله پناه ځني غوښتل پکار دي.

ددغسې خلکو لپاره د مشهور اهل حدیث عالم نواب حسن خان رحمۃ اللہ علیہ، چې دوی ته دلاري د څراغ حیثیت لري - یو اقتباس رانقلوو، حسن خان رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب ابقاء المنن بالقاء المحن کې لیکي:

پر ما باندې د الله ﷻ يو احسان داسوی دئ ، چي زه ناجیه فرقه یوازې اهل سنت گڼم په اهل سنتو کي که حنفي وي ، که شافعي وي ، که مالکي وي ، که حنبلي وي ، که ظاهري وي ، که اهل حدیث او که متصوف وي ددغو ټولو په حق کي زه هیڅ بدگوماني نه لرم سره ددې ، چي ماته معلومه ده ، چي په هر ډله کي څه داسي مسائلې سته ، چي ددلایلو څخه خلاف دي او ځیني یې بیا دنصوصو سره موافقي دي ، ځیني فتاواوي یې صحیح ، ځیني کمزوري او مردودي دي خو حکم اکثریت ته دئ نه اقلیت ته ، دامامانو څخه ، چي کوم عمل د حدیثونو څخه پاته سوی وي دهغه لپاره شل عذرونه دي ، چي په جلب المنفعت نومي کتاب کي لیکل سوي دي .

د سلفو پر امامانو باندې دا طعن لگول ، چي دوی دستتو څخه مخالفت کړی دئ دا په دې معنا دئ لکه په انصاف کي ، چي څوک چور او چپاول جوړوي ، البته کوم مقلد ته ، چي صحیح قرآني دلیل او یا صحیح حدیث څرگند سي بیا هم پر خپل مذهب باندې کلک ولاړ وي او په تقلید کي بیا هم جمود کوي داسي کس ته خطا کاروایم او گناه کار ورته نه وایم ، نه یې معاذ الله کافر بولم او نه دا وایم ، چي په دغه کس پسي لمونځ نه صحیح کېږي .

په مسائلو ، عباداتو او معاملاتو کي اختلاف په وجه کفر نه رامنځته کېږي او نه یې علماو ته ددغه اختلاف په وجه کافران ویل کېږي غایه ما في الباب خطاء في الاجتهاد او یا خطا في انفسهم ورته ویل کېږي ، چي علماء یې پېژني .

الله ﷻ ته امید لرم ، چي که زه مخلص یم ، تعصب کونکی نه یم او په یوه وجه په خطا کي لوېدلی یم ، الله ﷻ دي زما گناهونه را معاف کړي او که زه قصدا پر خطا روان یم نو دا زما لپاره ډېره دېد بختی او وېرلې

صحنه ده مگر کوم مسلمان ، چي د الله ﷻ څخه بېرېږي او رحمت ته يې
اميد لري هغه ته هيڅ لازمي نه ده ، چي پر مسلمان دي بد گومان وکړي
حُکمه : نحن نحکم بالظواهر والله اعلم بالسرائر. (۱)

دفتنو په داسي ډکه زمانه کي ، چي پر مسلمانانو باندي دفتنو او
مصيبتونو د هري خوا حملې او يرغل دي په داسي حال کي زموږ لپاره
تر دې لوی بربادونکی او هلاکونکی شي نسته ، چي پر کوچنيو او
فروعي مسائلو سره اختلاف کوو او يو دبله پر داسي کوچنيو خبرو
باندي سره لاس او گربوان يو ، چي پر کوچنيو ، کوچنيو خبرو باندي يو
وبل ته کافراو مشرک وايو ، يا دبل لمانځه ته فاسد وايو ، که دتاريخ
پاڼي موږ وگورو موږ ته ډېر ښه پند راکوي حُکمه په تاريخ کي بېلابېل
داسي واقعات سته ، چي موږ سبق ځني واخلو حُکمه هغه رابښي ، چي
هيڅ وخت دمسلمانانو سر کوم دښمن نه دی ټيټ کړی بلکي هر وخت
، چي موږ ته کومه تباهي راغلې ده دخپل منځيو شخړو او اختلافاتو له
امله راغلې ده ، تاريخ پر دې شاهد دی ، چي کله دمسلمانانو په منځ کي
د فروعي مسائلو پر سر باندي شخړي او اختلافات پيل سوه ، دښمن
ددې څخه لويه گټه پورته کړې ده.

الله ﷻ ته دا دعا کوو ، چي موږ ته دي سيده لاره راپه برخه کړي ،
الله ﷻ دي موږ ته د حق پېژندلو او د حق د اتباع توفيق راکړي ، الله ﷻ
دي موږ ته دا همت راکړي ، چي باطل ته باطل ووايو او ځانونه ځني
ژغورو ، الله ﷻ دي موږ دخپل منځي جنگو څخه وساتي او ددې

۱: د فاران مياشتنۍ پاڼه ، سنه : ۱۹۶۴ ، د فاران مجلې دمدير ماهر القادري څخه په
مننه.

پرځای دي الله ﷻ داسي توفيق راکړي ،چي خپل ژوند ددين دلوړو
مقاصدو لپاره وقف کړو .

آمین ثم آمین وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین .

دژباړي تکميل : ۱۴۳۱هـ ق

مولوي عبدالهادي حماد

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library